MIHAI BOTEZ

Lumea a doua

EDITURA DU Style

MIHAI BOTEZ

LUMEA A DOUA

Introducere în comunismologia structurală

Postață de Doina URICARIU

EDITURA
DU Style
1997
București

CONCEPTE
ÎN
ŞTIINŢELE
SOCIALE

Coperta de Paul-Alexandru Drogeanu

Fotografia de pe coperta întîi face parte din colecţia personală a familiei autorului

Fotografia de pe coperta a IV-a, din aceeaşi colecţie, surprinde momentul cînd Mihai Botez îşi prezenta scrisorile de acreditare ca ambasador al României în SUA, în 1994. Nu era prima dată cînd Mihai Botez îl întîlnea pe preşedintele Bill Clinton. Cu patru ani în urmă, Bill Clinton, în calitate de guvernator al statului Arkansas, îi înmîna lui Mihai Botez diploma de cetăţean de onoare al oraşului Monticello (Arkansas)

ISBN 973-9246-33-8

Cuprins

Nota editorului

Ediția de față reproduce textul final scris în perioada 1979–1981, revăzut și adăugit de autor în anul 1982.

Textele care apar în acest volum cuprinse între paranteze, cu indicația *n.a.*, prescurtare de la nota autorului, apar în manuscrisul cărții *Lumea a doua* ca note de subsol, numerotate. Întrucît majoritatea notelor de subsol folosite de Mihai Botez nu sunt trimiteri bibliografice, reprezentînd mai degrabă dezvoltări sau paranteze legate direct de comentariul din textul de bază, am luat hotărîrea să le introducem în analiza propriu-zisă. Ortografia folosită în ediția de față este cea a autorului. În școli se învață o „nouă" ortografie. Am optat pentru ortografia originală din multiple considerente, între care se numără respectarea manuscrisului și a semnificațiilor profunde pe care implică textul, raportate la faptul că a fost conceput în anii 1979–1981, și revizuit în 1981. Am acționat astfel de comun acord cu doamnele Magda Botez, și Viorica Oancea, legatorul legal și, respectiv, editarea autorizată a scrierilor lui Mihai Botez.

Am marcat prin paranteze drepte textele ce au părăsit statutul de note. Nu am cules acest text cu alt corp sau caracter pentru a nu complica actul lecturii propriu-zise.

LUMEA A DOUA

Introducere* la volumul *LUMEA A DOUA*

Leibniz scria odată că, dacă s-ar defini întîi termenii discuției, multe dispute ar înceta. Am să mă îndepărtez, totuși, în mod mai degrabă straniu pentru formația și deprinderile mele de muncitor intelectual, de această înțeleaptă observație, propunînd pentru moment cititorului să-și construiască singur reprezentările „de lucru" ale celor *două* concepte în jurul cărora voi dezvolta discursul lucrării de față: *sistemul comunist* și *societatea*. Cu speranța că, atunci cînd se va afla la sfîrșitul lecturii, interlocutorul nevăzut va fi în măsură să-și definească cu mai multă rigoare chiar acești termeni, și poate, mai mult decît atît, nu numai să înțeleagă dar să și „simtă", dacă limba română suportă expresia, *relația* dintre ei.

Știu singur cîte aproximații introduc operînd astfel de distincții „de pornire" — în mare parte răspunzătoare pentru tot ceea ce pare apoi numai dezvoltare logică —, și vă asigur că nu este necesar să mi se dovedească truismul că nicăieri și niciodată nu poate fi întîlnit un „sistem comunist" în stare pură și nici o „societate" ca atare, spre a putea vorbi apoi cu sens despre interrelația lor. Menționînd în treacăt că aceleași reproșuri pot fi aduse curent și altor construcții teoretice în științele sociale — în fond simplificări de același tip se ascund în spatele unor formulări de tipul „biserică și stat", ori „națiune și religie", formulări ce și-au cîștigat demult statutul științific — voi aminti numai că dificultățile definirii riguroase a termenilor nu împiedică pe analiștii de pe toate meridianele să revină, sub di-

* Această *Introducere* este un fragment din prefața plănuită de Mihai Botez pentru o eventuală publicare a cărții sale *Lumea a doua* ce urma să aparăîn străinătate în 1985.

ferite forme, asupra relațiilor dintre sistemul comunist și societate, după părerea mea „cheia de boltă" a înțelegerii fenomenului comunist contemporan.

Iar opiniile lor asupra subiectului descriu un spectru larg, cu „extreme" diametral opuse. La o astfel de extremă se așază analizele ce susțin că, cel puțin în vremurile noi, sistemul comunist se identifică cu societatea căreia i se aplică, ce se „comunizează" profund, autentic și ireversibil — versiune în care literatura de propagandă a autorilor din Est se întîlnește în mod straniu cu sarcasmele lui Zinoviev. La cealaltă extremă găsim imaginea unui divorț total, tot profund, autentic și ireversibil, între un sistem totalitar ce încearcă și reușește, prin forță, să supună fără să convingă, și societățile ce îl suportă de nevoie dar fără a-l asimila, gata a-l respinge ca pe o grefă străină lor — și aici ar fi suficient de citat Soljenițin ori literatura disidenților.

Între aceste extreme se așază desigur multe analize mai nuanțate, în care excelenți studioși — de regulă, mai mult în Vest decît în Est —, cu uneltele științelor sociale și politice moderne, re-evaluează continuu istoria și mai ales performanța societăților comuniste, trăgind concluzii ce asociază adesea senina explicație științifică la preocuparea de ghidare a acțiunii politice.

Ce ar justifica deci o *nouă* lucrare despre fenomenul comunist, precum aceasta propusă în lucrarea de față?

Nu aș fi pornit această dificilă întreprindere — îndepărtîndu-mă de uneltele mele firești de „practicant oficial" al matematicilor, cum ar spune Ion Barbu — dacă nu aș fi avut sentimentul că, în dezbaterea asupra acestui fenomen-cheie al secolului nostru „lipsește" un glas, și că aș fi în măsură măcar să-l fac auzit. Încerc să-i rezum discursul în cele ce urmează.

* * *

Ca urmare a revoluției bolșevice din Rusia, a celui de-al doilea război mondial și a evoluției conjuncturii mondiale postbelice, într-o serie de țări s-au instalat regimuri comuniste — acum, reprezentînd peste 30% din omenire. Aceasta este „lumea a doua" — ce se distinge de „lumea întîia", democrațiile

industrializate, ca și de „lumea a treia" — țările în curs de dezvoltare, necomuniste. După părerea mea, societățile comuniste moderne alcătuind „lumea a doua" sunt practic societăți noi, cu structuri și mecanisme de operare și reglare proprii, imposibil a fi descrise numai pe baza „Proiectului marxist" inițial ori cunoșterii propriei lor istorii; aceasta reclamă noi cadre *teoretice* de analiză. Pe de altă parte, ceea ce astăzi numim științe sociale și politice, discipline dezvoltate în cadrul societății liberale, nu sunt, după mine, capabile să descrie, cu uneltele lor, funcționarea acestor noi societăți: atunci cînd știi cum se întocmesc statisticile și cum circulă informația socială în lumea a doua, ori ce înseamnă o anchetă socială într-o astfel de societate, nu se poate să nu privești cu rezervă eforturile de a aplica aceleași instrumente de lucru unor contexte prin esența lor diferite. Prin urmare, dezvoltarea unor noi *metodologii* de analiză se arată necesară și aici teoria modernă a sistemelor îmi pare a avea un cuvînt greu de spus. Utilizînd astfel de unelte noi, am construit un model „canonic" (adică idealizat) al unui sistem comunist, a cărui operare am încercat s-o descriu. În raport cu acest model canonic, societățile comuniste cunoscute sunt cazuri particulare, derivate din primul prin „perturbații" ale unor factori istorici și național-geografici locali. Modelul avansat permite anticiparea competenței și performanței viitoare a sistemelor comuniste, ce se arată a fi societăți stabile și viabile, apte de evoluții structurale — în limitele propriilor specii, însă — și deschizîndu-se chiar spre revoluții, înțelese ca schimbări de ordini prin fluctuații, cum ar pune probabil Prigogine.

Iată, pe scurt, conținutul lucrării de față. Înainte de a o fi început, aveam regretul că o astfel de lucrare nu există încă. Acum, după ce am încheiat-o, îmi pare că ea nu este chiar ceea ce ar fi trebuit să fie... Este însă prea tîrziu.

București, noiembrie
1985

Mihai Botez

1. Comunismul și „lumea a doua"

1.1. Este greu de găsit in lumea de astăzi o problemă care să suscite mai multe pasiuni, să nască mai multe controverse și să preocupe într-o mai mare măsură oamenii planetei decit *problema comunismului** [Termenul de *comunism (partide comuniste și țări comuniste)* este folosit pentru a se opera distincția trebuitoare față de cel de *socialism* (țară socialistă, partide socialiste) utilizat frecvent de state din lumea a treia sau partide politice occidentale.] *și, mai ales, a viitorului său.* Imediat după problemele supraviețuirii speciei — respectiv, ale războiului și păcii* [Uneori, problemele comunismului sînt puse chiar în termeni de alternativă cu problemele supraviețuirii: K. Jaspers spunea de pildă că bomba atomică este preferabilă comunismului. Cunoscuta „zicală" despre „red or deed" propune aceeași dramatică alegere.] și ale corelării creșterii demografice și creșterii economice, — atunci cînd se ridică legitim problemele fundamentale privind alternativele evoluției omenirii, comunismul își dezvăluie caracterul de problemă-cheie a viitoarelor decenii. O lume care își afirmă cu atîta convingere aspirația către schimbare, către ordini mai apropiate de idealul egalitar, nu poate ignora experiențele pe scară largă deja înfăptuite, tot în numele acestui ideal, în ultimul secol, experiențe al căror rezultat concret este ceea ce vom numi în această lucrare „lumea a doua"*. [În urmă cu peste două decenii, Alfred Sauvy sugera existența a trei lumi: lumea capitalistă dezvoltată, lumea comunistă și lumea în curs de dezvoltare (ori lumea „a treia"). Analiștii operează frecvent cu expresia „lumea a treia". O defini-

ție riguroasă a „lumii a doua" vom propune în capitolul 2. Pînă atunci, vom apela la intuiția lectorului, cerîndu-i să suplinească delimitările științifice cu propriile sale imagini asupra lumii cu regimuri ca în URSS și China.] Problema alternativelor nu mai poate fi redusă, ca acum o sută de ani, la alegerea între realitățile unei lumi evident imperfecte și nedrepte și visurile și aspirațiile egalitare ale entuziaștilor: comunismul este astăzi nu numai o teorie, ci și o realitate-economică, socială, politică și chiar militară. Convingerile comuniste nu mai pot fi despărțite de atitudinea față de această realitate, care cuprinde astăzi o treime din omenire.

Este departe de noi intenția de a reduce crezul comunist exclusiv la problemele ordinii comuniste instalate: într-adevăr, așa cum religiile nu pot fi reduse la stadiul organizațiilor bisericești, este evident că nici filozofia egalitară comunistă și nucleul teoretic al proiectului social comunist nu pot fi studiate numai prin prisma implicațiilor lor sociale și politice concrete. Dar în același timp trebuie adăugat că, așa cum realitățile „lumii a doua" nu pot fi înțelese fără apelul la filozofia politică, filozofie care, cel puțin formal, o legitimează, nici doctrina comunistă nu mai poate fi concepută astăzi ca total despărțită de rezultatele ei operaționale. Pentru marxiștii de peste tot deci, cunoașterea acestor rezultate este o necesitate ce nu mai poate fi ignorată. Dar problemele „lumii a doua", ca expresie a comunismului real, nu sînt interesante numai pentru marxiști, ci și pentru toți locuitorii planetei noastre, îmbarcați — de multe ori fără voie — pe aceeași barcă și nevoiți să-și rezolve împreună problemele supraviețuirii și dezvoltării. Indiferent de faptul că au ori nu au crez politic, și indiferent de conținutul acestui crez, oamenii trăiesc într-una din cele „trei lumi" și sînt cetățenii unor state angajate în relații complicate, dar în care atitudinea față de comunismul teoretic și mai ales față de „lumea a doua" este de regulă explicitată. Iată cum orice cetățean al planetei simte, direct sau indirect, existența comunismului: căci și cei — probabil foarte mulți — care sînt preocupați mai mult de soarta lor și a familiilor lor decît de alternativele teoretice ale evoluției omenirii, sînt de fapt obligați să plătească taxe* și să

se definească față de regimuri care le promit, mai mult sau mai puțin explicit, să-i păzească, după caz, fie de anti-comuniști, fie de comuniști. [Menționăm cu această ocazie interesul unui posibil studiu asupra *costului* comunismului și asupra variației viitoare a acestui cost, pentru locuitorul planetei.] De aceea, negrii sud-africani și liderii lor rasiști, petroliștii din Texas și studenții contestatari de la Berkeley, dizidenții cehoslovaci și anchetatorii lor, soldații sovietici de la Berlin ori soldații americani de la Bruxelles, țăranii indieni și docherii hamburghezi, savanți și analfabeți, oameni diferiți din punct de vedere național, politic și religios cred în comunism ori îl blestemă, îl invocă ca pe un panaceu al tuturor relelor sociale sau ca o sursă, directă ori indirectă, a tuturor nenorocirilor. Înțeles sub forma proiectelor de transformare socială ori, mai adesea, redus la rachete sovietice intercontinentale, comunismul este înjurat ori aplaudat, criticat ori aclamat, dar nu mai poate fi ignorat: ne aflăm în fața unei referințe fundamentale pentru lumea de astăzi. A fi comunist este, în același timp, pentru unii, un titlu de laudă, iar pentru alții, o gravă acuzație infamantă. Represiunea — comuniștilor ori necomuniștilor — a îmbrăcat uneori forme de o violență greu de înțeles pentru civilizația noastră. În Indonezia, Chile ori Nicaragua oamenii au fost vînați ca fiarele pentru convingeri și atitudini comuniste. În URSS, China ori Cambodgia, vînătoarea de oameni a avut ca obiect lipsa de convingeri comuniste, ori chiar numai lipsa unui „anume tip" de convingeri considerate de guvernanți drept singurele comuniste. În ultimele decenii, zeci de milioane de oameni au *plătit cu viața convingerile sau lipsa de convingeri comuniste*. Alte milioane de oameni ispășesc în închisori și lagăre crima de a crede în altceva decît „trebuie" crezut, oficial, în locul unde s-au născut ori unde i-a aruncat viața.* [Vezi rapoartele elaborate de Amnesty International.] Și, desigur, zeci de milioane de oameni sînt în continuare persecutați ori chiar discriminați ca urmare a convingerilor ori lipsei de convingeri comuniste. Această *polarizare* a atitudinilor față de comunism a îmbrăcat forme geografice: există astăzi o lume comunistă (lumea a doua) și o lume necomunistă („Restul" lumii). Și, poate

paradoxal pentru marxiştii ortodocşi, care vedeau evoluţia ca trecere de la necomunism spre comunism, existenţa celor două lumi a dat pînă acum naştere unui flux de migraţii preponderent în sens contrar, din lumea comunistă spre cea necomunistă. După unele estimaţii, dacă acest flux ar fi liber, el ar atinge dimensiuni demne de epoca migrării popoarelor.* [Nu analizăm aici motivele — obiective şi subiective — ale creării acestui curent. Pentru moment, ne este suficient să înregistrăm *existenţa* fluxului Est-Vest.] Pentru a-l stăvili, a fost ridicat un zid mai puternic şi mai bine păzit decît faimosul zid chinezesc. Noul zid, în inima Berlinului, a Germaniei şi a Europei, nu consfinţeşte numai dezmembrarea unui acelaşi oraş, unei aceleiaşi ţări şi unui acelaşi continent în două părţi distincte şi vrăjmaşe, ci existenţa de fapt a două lumii, cu concepţii diferite despre viaţă şi rosturile ei, cu structuri economice şi sociale proprii, cu morale diferite. Comunismul a scindat societatea umană.

Şi totuşi, oricît ar părea de neverosimil, „Lumea a doua", „partea comunistă" a societăţii umane, rezultatul de necontestat interes ştiinţific al unui proces singular de „fringere a planetei", caracteristic secolului nostru, depozitara unei experienţe unice în proiectarea socială pe scară largă, rămîne de decenii partea cea mai puţin şi mai prost studiată a lumii noastre. Am spune chiar că, pe harta ipotetică a cercetărilor sociale şi politice relevante, lumea comunistă apare ca o mare „pată albă". Iar dacă în studiul „istoriei" şi „prezentului" comunismului mai pot fi găsite unele încercări meritorii* [toate consideraţiile noastre se referă la studierea comunismului ca sistem social şi politic de un tip special, produs al secolului nostru, fiind interesate de istoria şi problemele acestui sistem; aprecierile pe care ne-am îngăduit să le facem nu urmăresc punerea în discuţie a atîtor contribuţii probe privind alte probleme, numai în parte acoperind subiectul discuţiei noastre, cum sînt cele privind istoria Rusiei şi URSS de la 1917, istoria Revoluţiei din Octombrie, istoria Kominternului, istoria unor ţări din Europa de Est după 1945.], *evoluţia* şi *viitorul* comunismului nu a mobilizat pînă acum eforturile cercetătorilor — sau, poate mai

corect, nu au dus, după părerea noastră, la rezultate cu adevărat relevante.* [Se poate pune cu îndreptăţire problema seriozităţii concluziilor tuturor studiilor de prospectivă globală elaborate pînă acum, care au ignorat *de facto* aceste aspecte.]

În concluzie, deci, încă nu avem imagini ştiinţifice despre ce sînt, cum funcţionează, şi cum pot evolua, în următoarele decenii, societăţile pe care astăzi le numim comuniste — chiar dacă deţinem informaţii despre cum s-au format şi ce şi-au propus iniţial drept obiectiv.* [Acest studiu a fost redactat în 1979, deci înainte (şi evident independent) de *Nomenklatura* de M. Voslenski şi *Le communisme comme réalité* de A. Zinoviev — cărţi ce reuşesc în bună măsură să completeze un gol atît de vizibil pînă nu demult.] Oare, în aceste condiţii putem pretinde că înţelegem lumea în care trăim? Întrebarea se referă chiar şi la cei ce trăiesc în lumea întîia.

La prima vedere, răspunsul afirmativ pare realist şi justificat. Lumea este heterogenă şi complexă, principiul „neamestecului" în treburile altora — consfinţit la nivelul statelor — funcţionează în fapt ca dezinteres faţă de problemele altora, şi pare natural ca lucrătorul din Los Angeles să vrea să participe la conducerea societăţii în care s-a născut şi fără a simţi în prealabil nevoia de a dispune de informaţii pertinente referitoare la „celelalte" lumi, aspecte care nu-l interesează direct şi pe care preferă să le lase în seama politicienilor responsabili. Raţionamentul nu rezistă însă unei analize mai profunde şi destinate termenului lung. Am văzut deja că orice locuitor al planetei simte astăzi prezenţa comunismului: este deci natural ca el să-şi pună întrebarea cum va simţi el, mîine, ori copiii săi, în viitor, această prezenţă. A devenit un clişeu afirmarea „interdependenţei" şi „globalităţii" problemelor mondiale — dar, inexplicabil raţionamentele care se ocupă de energie, materii prime şi conservarea mediului omit problemele care apar ca urmare a aplicării de logici şi etici diferite în utilizarea acestor resurse globale, şi se opresc înaintea interdependenţelor politice şi ideologice cu lumea comunistă. Dar, pentru a înţelege realist aceste dependenţe, şi pentru a putea participa în cunoştinţă de cauză la conducerea propriei societăţi, este necesară cunoaşterea

partenerilor. A devenit un loc comun constatarea faptului că nu mai există practic probleme pur interne, și că toate se intercondiționează cu aspectele externe și globale. Nu este oare natural ca cetățeanul să fie informat despre aceste probleme? Și în felul acesta, alegătorul va putea aprecia candidații și în raport cu atitudinea acestora față de partenerii externi, atitudine pe care va fi în măsură s-o evalueze el însuși, pe baza propriilor sale informații și imagini. Apare astfel, posibilitatea unei adevărate *participări de masă în formularea democratică și analiza critică a politicii externe* (cel puțin în lumea întîia și a treia) cu evidente virtuți în planul eficienței: căci interdependențele sporesc evident importanța politicii externe pentru însăși viața de fiecare zi a omului.

Numai prin creșterea participării vor putea fi micșorate riscurile unor erori costisitoare pe termen lung: căci, în condițiile necunoașterii de fapt a partenerilor, strategii ce par de succes pe termen scurt se pot dovedi catastrofale pe termen lung, iar reacțiile pot căpăta aspecte total neprevăzute.

Pentru cei ce trăiesc în Lumea a doua întrebarea este și mai tulburătoare. Dar asupra modalităților în care aceștia își cunosc propriul tip societal, vom stărui mai departe precum și în capitolele 2 și 3.

Este însă societatea modernă în posesia unor adevărate analize ale fenomenului comunist și ale „lumii a doua"?

Este momentul să facem o precizare importantă pentru spiritul lucrării de față. Am folosit pînă acum de mai multe ori expresii ca „obiectivitate științifică", „cunoaștere științifică" și „limitele demersului științific", fără a le explicita — și deci lăsîndu-le sensul clasic sugerat de criteriile general acceptate astăzi ale deontologiei științifice. Este însă știut că, în special în domeniul științelor sociale și politice, investigatorul nu este și nu poate fi „obiectiv" în sensul de „neutru", destinatarul — ori „receptorul" de rezultate ale cercetării — nu este nici el „neutru", și prin urmare, orice studii pot fi suspectate de „obiectivitate limitată" (în special atunci cînd „receptorul" este *altfel* neneutru decât „investigatorul"). Cum „cunoașterea științifică" înaintează prin studii științifice, „obiectivitatea limitată" a

acestora poate fi lesne transferată întregii cunoașteri a realității sociale și politice. Rezultă deci că orice demers științific în cadrul social și politic este prin definiție limitat. Prin urmare, și cunoașterea „lumii întîi", și cunoașterea „lumii a treia" sînt incomplete: de ce am fi deci atît de îngrijorați de faptul că și lumea a doua este imperfect cunoscută? Este oare lumea a doua „altfel" prost cunoscută decît celelalte părți ale planetei?

După părerea noastră, da. Este probabil că și imaginile de care dispunem asupra lumii întîi (și, în parte, a treia) sînt, din anumite puncte de vedere, limitate și deformate; dar, cel puțin teoretic, aceste „pete albe" pot fi acoperite prin noi cercetări, schimbînd unghiurile de vedere și procedeele de investigație. În principiu, deci, pot fi oricînd ridicate o serie de noi întrebări și probleme, cu speranța că științele sociale și politice ne pot ajuta să răspundem (chiar imperfect și limitat) la aceste întrebări, și că astfel imaginile noastre asupra realității se vor ameliora. „Limitarea" la care ne referim în acest studiu ca fiind caracteristică „lumii a doua" se referă tocmai la această posibilitate de a pune întrebări și de a ridica probleme; cînd spunem că imaginile asupra lumii a doua de care dispune societatea contemporană sînt de o calitate inferioară celor ce reprezintă lumea întîia și a treia înțelegem așadar nu atît că primele ar fi total deformate — pe cînd celelalte ar fi mai fidele — ci, mai degrabă, că primele spre deosebire de ultimele nu ne permit să răspundem în limite acceptate de rigoare la întrebări și probleme pe care (poate într-adevăr subiectiv) le considerăm importante pentru dinamica mondială. Vom defini deci *calitatea* imaginii sociale cu ajutorul unui criteriu *formal* — capacitatea acesteia de a genera răspunsuri la seturi variate de întrebări privind structura, comportamentul și evoluția socială. Și vom demonstra că, în raport cu *acest* criteriu, studiile asupra „lumii a doua" sînt încă sub nivelul cerințelor practicii, că sînt limitate și incomplete.

Chiar și cea mai sumară trecere în revistă a diferitelor tipuri de studii despre comunism ilustrează limitele diverselor demersuri și pledează pentru necesitatea stringentă a unui nou tip

de cercetare apt a oferi imagini relevante ale acestei importante părți a lumii moderne.

1.2. În țările comuniste se elaborează continuu materiale privind problemele actuale și viitorul comunismului. O parte din aceste materiale, reprezentînd propagandă și difuzate drept documente de partid sau de stat, urmăresc evident nu scopuri științifice, ci de mobilizare a maselor și de convingere a lor asupra justeței liniei politice a respectivului partid, singurul admis, și care din punct de vedere doctrinar acționează în sensul legilor dezvoltării istorice și urmărește edificarea noii societăți comuniste. Ar fi desigur deplasat să considerăm astfel de materiale drept autentice studii științifice asupra dinamicii societăților comuniste; dar ar fi la fel de nerealist să ignorăm total materialele de tipul menționat, de multe ori singurele surse de informații asupra obiectivelor și aspirațiilor declarate ale guvernelor comuniste.* [Materialele de acest tip au fost folosite în studiul *Comunist Ideals and Goals*, elaborat pentru Clubul de la Roma și înglobat în Raportul *Goals for Mankind* (director: E. Laszlo), E.P. Dutton, Paris, 1978.] Să le reținem deci ca izvoare de informații, dar nu ca analize științifice. În afara materialelor de propagandă, există cărți și studii elaborate de „cercetătorii oficiali" ai realității, care de regulă nu fac decît să dezvolte tezele materialelor de partid, construind imagini idilice și apologizante și evitînd orice critică a comunismului.

În aceste versiuni, comunismul a rezolvat, rezolvă sau va rezolva toate problemele posibile ale relațiilor om-om, om-mașină și om-natură, iar realitățile și mai ales tendințele de dezvoltare ale societăților comuniste justifică întru totul justețea orientărilor și încrederea în victoria finală a comunismului în lupta cu capitalismul perimat. În sprijinul acestui optimism sînt adesea citate sporirea continuă a numărului țărilor ce pășesc pe calea comunismului* [În ultimii ani au trecut de partea comunismului Laos, Cambodgia, Vietnamul de Sud; pași decisivi sînt făcuți de Angola, Mozambic, Afganistan, Guineea Bissau, Etiopia, Yemen.] — semn al slăbiciunii și retragerii geografice continue a capitalismului în derută —, ca și evocarea retorică a crizelor și disfuncțiilor societăților necomuniste — de regulă,

apelînd la mărturiile criticilor occidentali ai societății de consum, ce devin astfel, pentru lectorul neinformat și educat să gîndească în alternativa comunist-capitalist, implicit, susținători ai celeilalte ordini, comuniste.* [Problemele controlului de stat al tuturor informațiilor, care face ca teoretic peste 90% din populația țărilor comuniste să fie complet dependentă de sursele oficiale de informații (și, la nevoie, dezinformată ori neinformată) sînt analizate în capitolul 2.] Ceea ce caracterizează demersul apologetic este fie ignorarea aproape totală a disfuncțiilor societăților comuniste, fie considerarea lor ca fenomene trecătoare specifice perioadei „de creștere". Totodată, acestui tip de demers îi este proprie utilizarea informației referitoare la societățile necomuniste exclusiv în scopuri de propagandă, în vederea susținerii punctelor de vedere oficial exprimate în materialele directoare de partid. Este evident că și rezultatele unor astfel de abordări pot cu greu să fie încadrate în categoria studiilor științifice. În mod indirect, însă, și ele furnizează o serie de informații ce se pot dovedi utile, ba chiar, uneori, în focul polemicii simulate cu autori necomuniști, se pot strecura și informații asupra „lumii a doua" imposibil de obținut din surse directe.

O altă categorie de comentatori oficiali ai ordinii comuniste și viitorului său, evident stînjeniți de tonul apologetic și, probabil, convinși și de ineficacitatea acestuia, dezvoltă analize care, ignorînd disfuncțiile reale ale societăților comuniste, caută acele aspecte neutre ce pot teoretic justifica optimismul necondiționat — cum sînt, de pildă, cele privind revoluția științifico-tehnică. Noii optimiști par să creadă că mînuind inteligent pîrghiile pe care știința și tehnologia le pun astăzi în mîna omului, pot fi rezolvate automat și problemele pe care ei nu au curajul să le remarce astăzi în proasta funcționare a ordinii comuniste. Este desigur dificil de stabilit măsura în care autorii unor astfel de studii științifico-tehnice cred sincer în realismul construcțiilor lor, ori dacă le folosesc numai drept instrumente ale unei indirecte „critici" constructive, imposibil de dezvoltat în condițiile reale ale vieții comuniste: și este probabil că în rîndul acestor tehnocrați — ce desigur se consideră liberali — sînt reprezen-

tate și unele și altele dintre atitudinile menționate. Dar este iarăși evident că producțiile de acest tip cu greu pot fi integrate fără rezerve în cîmpul literaturii științifice: mulțimea de „factori perturbatori" a analizelor obiective reclamă din nou un „decodificator", cu ajutorul căruia să distingem informația propriu-zisă de retorică. Vom încadra însă și aceste dezvoltări tehnocrate în sfera surselor de informații posibile.

Analize și prognoze asupra evoluțiilor societăților comuniste sînt elaborate în „lumea a doua" de către diferite instituții științifice specializate, finanțate de stat (și funcționînd pe lîngă ministere, academii și universități) și deci exprimînd tot punctul de vedere oficial asupra realității emergente. Vom fi din nou în prezența unor cercetări care tratează cu oarecare nonșalanță realitatea care „este" (și implicit, informațiile și datele, de multe ori alterate), fiind chemate prin definiție să arate realitatea „cum ar trebui să fie". O serie de subiecte centrale în alte cercetări sociale și considerate — pe drept ori nu — ca indispensabile adevăratei analize și prognoze, sînt de la început „tabu". Cităm astfel studiul inegalităților sociale, al formării și evoluției elitei conducătoare, al mecanismelor de exercitare a puterii, ale implicațiilor ci negative, ale modernizării accelerate, ale problemelor religiei, ale sexului, ale statutului minorităților etnice. Se poate oare susține că, fără investigarea și a acestor aspecte, pot fi obținute imagini realiste ale unor societăți reale? Ori sînt oare societățile „lumii a doua" societăți în care aceste aspecte nici nu apar, ori nu sînt în nici un fel relevante? Cu alte cuvinte, sînt aceste probleme atît de puțin importante pentru structura și evoluția societății comuniste, încît studiul lor ar fi inutil? Iată întrebări pe care cercetătorii din lumea a doua se pare că nici nu și le pun — deși ar părea poate mai natural să încerce să justifice *prin studii* faptul că problemele menționate ar putea fi omise.* [În mod paradoxal, rezultatele cercetării noastre demonstrează că ignorarea — ori neglijarea — aspectelor menționate pare într-adevăr posibilă: aceste aspecte introduc numai anumite „perturbații" la modelul canonic al societății comuniste, și nu îi pot pune în discuție structura și stabilitatea sa pe termen lung, așa cum vom demonstra în capitolul 3. În

același timp, problemele evocate nu pot fi eludate atunci cînd se încearcă descrierea mecanismelor de funcționare ale ordinii comuniste, esențiale pentru descoperirea logicii și eticii proprii „lumii a doua". În capitolul 5 sînt date cîteva exemple în această direcție.] În nici o țară comunistă nu sînt însă studiate cu probitate problemele menționate, iar dacă sînt studiate, rezultatele nu sînt făcute publice.* [Prin „studii probe" ori „obiective" înțelegem aici și mai departe studii ce cuprind descrieri *faptice* și evenimențiale ale fenomenelor sociale (pe bază de statistici, interviuri, modele etc.) — chiar dacă nu încearcă interpretări și concluzii generale ale analizei materialului faptic.] „Reduse" din ce în ce mai mult, cercetările sociale sînt constrînse să se limiteze la demonstrarea tezelor oficiale ori, în alte cazuri, la explorarea unor subiecte „neutre". Este deci evident că nici de la cercetătorii din țările comuniste, desfășurîndu-și activitatea ca funcționari ai statului, nu pot fi așteptate analize și prognoze științifice ale societăților comuniste.

Surse interesante de informații asupra realităților comuniste sînt oferite și de presa și literatura comunistă. Există, evident, o „critică pudică" în unele publicații comuniste — de regulă, limitată la zonele de jos ale „executivului", și niciodată privind nivelul structurii sistemului, elitei ori liderului, fapt explicabil dacă ținem seama că presa este în întregime finanțată și controlată de statul comunsit. Dar, cu tot interesul pe care îl prezintă astfel de informații „picante" — de pildă, referitoare la corupție ori trafic de influență, este greu de afirmat că presa comunistă oferă analize științifice și mai ales globale ale realității comuniste. Încercări de explorare globală a vieții comuniste sînt mai frecvente în cîmpul literaturii și am putea cita numeroase „romane cheie", utopii ori producții umoristice care sfidînd cenzura, propun uneori fresce impresionante ale societății comuniste, în maniere artistice variate. Dar ar fi de asemenea o exagerare să includem aceste creații, uneori monumentale, în cîmpul strict al analizelor științifice — deși informațiile provenind din surse literare par a fi singurele în stare să completeze „petele albe" din configurația informației sociale proprie ordinii comuniste.

În sfîrșit, spectrul imaginilor asupra lumii a doua posibil a fi obținute „dinăuntrul" societăților comuniste nu ar fi complet

dacă nu am lua în considerare analizele acelui grup mic de oameni curajoşi care riscă să înfrunte sistemul social căruia îi aparţin, cunoscuţi astăzi sub numele (destul de impropriu) de dizidenţi. Obiectivitatea ne obligă însă să remarcăm că, justificate evident de condiţiile improprii în care au fost produse (în ilegalitate), analizele dizidenţilor scapă rar, şi cu greu, tentaţiei de a înlocui studiul cu pamfletul, manifestul, ori atacul, şi argumentul ştiinţific cu pledoaria patetică. Extrem de diversă şi de inegală, practic necirculînd public şi, probabil, în cea mai mare parte încă necunoscută — cel puţin masei mari a locuitorilor planetei —, literatura socială şi politică dizidentă reprezintă însă, alături de apologiile oficiale, o importantă sursă de informaţii asupra realităţii comuniste.

Am urmărit pînă acum modul în care „lumea a doua" îşi analizează public propriile probleme, şi am arătat că producţia elaborată în cadrul său asupra „subiectului" este, în mai toate cazurile, purtătoare de informaţii interesante, asupra realităţii comuniste: în acelaşi timp, însă, am remarcat faptul că imaginile pe care lumea a doua şi le creează şi difuzează despre ea însăşi nu permit analiza unor probleme care, cel puţin în alte contexte, sînt importante — şi care, cel puţin pînă la proba contrarie, par a fi relevante şi pentru această parte a lumii moderne. Aparent straniu pentru cititorul occidental, investigatorii sociali din lumea a doua nu îşi pun însă astfel de probleme, şi nici „consumatorii" rezultatelor cercetării sociale nu simt nevoia unor astfel de întrebări şi răspunsuri*: este deci greu de conchis că, cel puţin în medie, cetăţeanul „lumii a doua", ori dizidentul comunist, au „nevoi de informare" asupra societăţii în care trăieşte ce nu îi sînt satisfăcute de ştiinţa comunistă. [În capitolul 2 vom reveni asupra acestor aspecte, şi vom putea astfel justifica „de ce" lumea a doua nu are atîta nevoie de auto-cunoaştere şi auto-analiză: pentru societăţi stabile, mergînd ferm şi fără alternativă spre obiective clare, „ceea ce va fi" şi „ceea ce trebuie să fie" este în fond, mai important decît „ceea ce se întîmplă de fapt" — deoarece „ceea ce se întîmplă" tot nu ar putea modifica fundamental nici structura, nici comportamentul şi nici decizia socială.]

1.3. Se întîmplă însă acelaşi lucru cu analistul ori cu omul politic occidental. Aceştia sînt obişnuiţi cu imagini sociale de alt grad de detaliere, iar atitudinile şi deciziile lor reclamă astfel *alte* reprezentări ale fenomenului comunist şi „lumii a doua".

Intrăm astfel în sfera analiştilor occidentali ai „lumii a doua". Vom identifica aici un grup de cercetători, adversari ideologici ai comunismului şi care văd în comunism un soi de boală socială, epidemică, atingînd numai unele „zone barbare" şi care se întinde în lume tocmai datorită acestui fapt. Într-adevăr, numai boala este contagioasă, sănătatea nu. Pentru aceşti cercetători, comunismul este un lung şir de crime şi fărădelegi — ori, în alte variante, de experienţe eşuate —, uşor reductibil la alte tipuri de eşecuri istorice dar a cărui virulenţă reclamă vigilenţa „părţii sănătoase" a omenirii.

Problema esenţială ar fi, deci, întîi „oprirea" epidemiei — şi apoi eventual, videcarea bolii ca atare. Pentru „oprirea epidemiei" trebuie în primul rînd cercetaţi factorii purtători ai „bolii", par să spună aceşti analişti: problemele interne ale lumii a doua devin secundare faţă de cele ale „politicii externe" a comunismului — respectiv, ale echilibrului de forţe militare şi politice în diferitele regiuni ale globului, ale comportamentului mai mult sau mai puţin agresiv al marilor puteri comuniste, URSS şi China, ale „exportului de revoluţie" în Africa etc*. [Aceste aspecte sînt discutate în parte în capitolul 5.] De regulă, *logica probabilă* a *comportamentului extern* ale lumii a doua este derivată din teorii asupra realităţilor internaţionale care neglijează caracterul insolit al societăţilor comuniste şi fac apel la alte elemente explicative (de tipul: tendinţa istorică spre hegemonie a Rusiei, continuată de „noua ordine" comunistă, argumente de tip geopolitic etc.). Insuficienţa unor astfel de analize este evidentă pentru oricine cunoaşte „dinăuntru" comunismul, şi înţelege că elementele de tipul menţionat sînt poate necesare, dar nicidecum suficiente pentru cercetarea „orientărilor" externe ale lumii comuniste, imposibil de izolat, de *structura internă* şi *logica specifică a evoluţiei interne* a acestor societăţi.

Ajungem astfel la un aspect esențial pentru descrierea corectă a comportamentului „lumii a doua", în mod surprinzător ignorat de cvasiunanimitatea comentatorilor occidentali ai fenomenului comunist: existența unei *logici* și *etici* proprii acestui *nou tip societal*, rezultat al unor determinante structurale, ce operează în interdependență atît la nivelul „interiorului" statelor „lumii a doua", cît și la nivelul comportamentului inter-național. O serie de cercetători occidentali, plictisiți probabil de sloganurile propagandei comuniste, par să uite cu totul că, oricît ar fi de ciudat, societățile comuniste sînt totuși construcții sociale *noi*, cu mecanisme proprii de decizie și auto-reglare, cu noi definiții ale costului și beneficiului ideologic, politic și social, elemente care generează *noi* scheme de raționament politic și *noi* norme de comportament — cu alte cuvinte introduc *o nouă logică* și *o nouă etică*. Logica și etica comunistă se manifestă evident întîi în cadrul ordinii *interne* comuniste, dar se înțelege de la sine că aceste noi tipuri de raționament nu pot fi despărțite de comportamentul *extern* al lumii comuniste. Este astfel științific iluzorie încercarea de a eluda problemele interne ale comunismului în orice analiză a rolului mondial al lumii a doua. Vom menționa, cu această ocazie, că neglijarea *logicii* și *eticii* specifice comunismului — cel mai adesea, prin înlocuirea acestora cu construcții arbitrare ale unor analiști crescuți la alte școli de gîndire — este principala caracteristică a cercetărilor occidentale privind fenomenul comunist*. [Trebuie însă remarcată marea dificultate a descoperirii și construcției efective a unei *logici* și *etici* comuniste, temă pe care o considerăm centrală pentru dezvoltarea comunismologiei. Unele elemente în legătură cu aceste aspecte se află în capitolele 3 și 4: ele nu au însă un aspect prescriptic, ci preventiv — arătînd că o serie de raționamente ce par naturale în afara lumii comuniste, nu operează în fapt, în cadrul acestei lumi, și pledînd astfel indirect pentru caracterul insolit al „lumii a doua".]

Să trecem acum la cercetătorii occidentali ce urmăresc nu numai „implicațiile posibile" ale comunismului de astăzi, ci însuși acest comunism și evoluția sa. Drept caracteristică comună, trebuie menționat sentimentul cvasigeneral că ceea ce se întîmplă în lumea a doua este de fapt „treaba ei", că nimeni altcineva nu este răspunzător nici pentru ceea ce a fost, nici pentru ceea ce este, nici pentru ceea ce va fi — evident cu condiția deja menționată ca evoluțiile posibile să nu devină supărătoare pentru restul lumii.

Unii sînt „optimiști pasivi": din analizele întreprinse deduc o evoluție a lumii a doua în direcția cea mai convenabilă Occidentului — respectiv către o societate ce va semăna din ce în ce mai mult cu societatea occidentală de astăzi. Concluziile se bazează pe analogii structurale și istorice. Într-adevăr, țările comuniste de astăzi sînt țări care dezvoltă sisteme de producție asemănătoare cu cele din alte țări, cu o birocrație comparabilă, la prima vedere, cu cea din țările occidentale, au parlamente și guverne, au lideri cu care se poate trata, sînt țări care își declară atașamentul față de Carta O.N.U. și față de prevederile dreptului internațional și, mai mult decît orice alte state, par interesate în menținerea actualei stări de lucruri, a statu-quo-ului*. [Existența unor structuri instituționale formal comparabile cu cele ce funcționează în lumea întîi formează un obstacol major în înțelegerea realității comuniste. Analistul occidental acceptă greu ideea că, sub aceleași etichete — ca presă, guvern, partid, alegeri, parlament, organizație guvernamentală sau nonguvernamentală etc. — în lumea comunistă operează instituții total diferite de cele ce îi sînt sugerate de accepțiunile curente ale acestor termeni.] Din punct de vedere pur economic, societățile comuniste oferă o largă piață de desfacere, necesară în cel mai înalt grad democrațiilor industrializate și, prin caracteristicile economiei planificate și centralizate, pot deveni buni parteneri în afaceri pe terțe piețe. În condițiile actuale, un astfel de rezervor de mînă de lucru ieftină, în afara oricărui pericol de greve ori proteste, este un instrument de echilibrare a presiunii din ce în ce mai mari a sindicatelor ori a altor organizații în lumea industrializată. O serie de manifestări frecvente în practica comunistă de astăzi — deși incompatibile cu dogmele ideologiei, cum sînt de pildă, cultul liderului și al familiei sale ori naționalismul și xenofobia, care au culminat cu războaiele intercomuniste locale, sînt interpretate tocmai drept semne ale *îndepărtă-*

rii de teoria comunistă, și prin urmare, privite cu simpatie și chiar încurajate. Societățile comuniste sînt astfel catalogate ca societăți capitaliste de stat în fazele incipiente ale acumulării primitive a capitalului, cu accente autoritare naționaliste; evoluția lor — spre democrație pluralistă și structuri de consum — este astfel subînțeleasă după principiul că „așa s-a întîmplat întotdeauna în istorie" — și deci, așa se va întîmpla și de acum înainte(!). Se neglijează deliberat faptul că, cel puțin în cazul Cehoslovaciei și al R.D. Germane, identificarea epocii comuniste cu acumularea primitivă a capitalului este pe cît de anacronică pe atît de improprie, fără a mai vorbi că însăși Uniunea Sovietică a depășit de mult faza industrializării.

Teoriile societății industriale, post-industriale, erei tehnotronice ori convergenței sistemelor sociale sînt variante ale aceleiași doctrine, care postulează existența unei evoluții organice – tip pentru orice societate omenească. Nu trebuie decît să avem răbdare și să așteptăm: societățile comuniste se transformă singure în societăți de tipul nostru, sună concluzia acestei extrem de frecvente imagini asupra evoluției lumii a doua. Dar pînă atunci, să-i ajutăm și să ne ajutăm prin colaborare — evident, în limite reciproc avantajoase. Însă „zorii" prefacerii nu sînt departe. Pînă atunci, ceea ce rămîne esențial este echilibrul militar, și limitarea pătrunderii comunismului, care oricum devine din ce în ce mai puțin agresiv, mai uman și mai cooperativ. Limitele unui astfel de demers sînt iarăși evidente pentru oricine cunoaște lumea a doua dinăuntrul său. Societățile comuniste existente nu sînt produse ale dezvoltării istorice inerțiale, ci rezultate ale implementării conștiente de mari proiecte sociale ce au întrerupt — uneori violent — procesele istorice naturale. Aceste noi societăți nu „ascultă" de logica dezvoltării elaborată pentru alte contexte sociale. Prin urmare, chiar dacă totdeauna pînă acum în istorie dezvoltarea industrială capitalistă a adus după sine, de pildă, democrația burgheză pluralistă, aceasta nu înseamnă că dezvoltarea industrială comunistă va schimba ceva în structura politică a „lumii a doua", așa cum o cunoaștem astăzi. Vom demonstra mai departe* [În capitolele 3 și 4] că societățile comuniste sînt societăți stabile, ce se reproduc continuu invariindu-și structurile fundamentale: iar practica istorică arată că evoluția acestui nou tip de societate este incompatibilă cu miracolele, și se produce totdeauna în *limitele speciei comunismului real**. [Limitele acestei specii societale noi sînt explorate în capitolul 2.] Nici unul dintre aparentele „miracole" trecute — nici moartea lui Stalin, nici cea a lui Mao, nici numirea ori înlocuirea lui Gomulka — nu au schimbat structurile fundamentale ale respectivelor societăți comuniste*. [Iar acum, în 1982, putem adăuga cu tristețe: nici măcar miracolul „Solidarității" poloneze și a extraordinarelor evenimente din 1980–1981, primele care au chestionat în profunzime fundamentele comunismului real.] Iar dacă într-adevăr lumea comunistă crește și se dezvoltă, atunci o face în sensul logicii și eticii sale proprii, și nu a logicii analistului occidental gata oricînd să înlocuiască raționamentele naturale comunismului — necunoscute lui — cu scheme-tip elaborate pentru alte scopuri.

Alți cercetători ai comunismului socot că societățile comuniste nu se vor transforma în sensul pe care l-ar dori ei, dar vor intra într-o criză generală care va duce la schimbarea lor violentă ca urmare a ascuțirii continue a propriilor lor contradicții interne (naționale, de clasă etc.). Din analiza informațiilor asupra lumii comuniste, se ajunge la concluzia că „această situație nu mai poate dura multă vreme". Cît timp oare, se întreabă acești comentatori, se vor mai putea acumula fără explozie marile tensiuni naționale în interiorul URSS, divergențele și adversitățile dintre URSS, și popoarele Europei răsăritene, presiunea chineză asupra URSS, conflictele religioase din interiorul URSS și „războiul intern" dintre putere și intelectualitatea dizidentă din URSS — toate pe fondul marilor dificultăți economice de neevitat în următoarele decenii? Cataclismul este aproape, conchid cercetătorii amintiți. Și, o dată cu URSS, întreaga lume a doua va intra în derută: „ceasul morții comunismului" nu este deci departe. Singurul lucru pe care ar trebui să-l facă „partea sănătoasă" a lumii ar fi iarăși să aștepte, însă evident vigilentă, pentru ca nu cumva comunismul muribund, iresponsabil, să declanșeze mecanismele conflagrației mondiale, în care să tîrască apoi întreaga omenire. Pentru oricine cunoaște

lumea a doua dinăuntrul său, și limitele raționamentelor de acest tip sînt evidente. Concluziile sînt iarăși derivate, ca în toate variantele analizelor occidentale amintite anterior, conform unei logici care nu este a funcționării și evoluției lumii a doua, ci a cercetătorului necomunist (ori anti-comunist), pentru care noțiunile de criză, conflict, adversitate ori presiune au alte semnificații decît pentru lumea comunistă. Într-adevăr, în anii '30, Stalin a avut de înfruntat probleme cel puțin la fel de dificile ca cele de astăzi — iar rezultatele, cu costurile dar și cu avantajele lor pentru stabilitatea sistemului comunist, sînt cunoscute și se simt și astăzi. Și nu există motive să credem că mecanismele de auto-reglare proprii regimurilor comuniste nu vor fi în stare să treacă sistemul comunist și peste dificultățile de astăzi așa cum au făcut-o de atîtea ori în trecut — evident, cu costurile aferente, care într-adevăr, pot părea imposibile, dar numai judecate în afara logicii și eticii societăților comuniste.

Printre cei ce se ocupă astăzi de problemele lumii a doua sînt însă mulți cercetători occidentali ce par în fapt să ignore total caracteristicile specifice acestei noi specii societale. Faptul nu este chiar atît de straniu: atunci cînd dinamica mondială se descrie exclusiv în termeni de indicatori economici și ecologici (ori chiar sociali), „diferențele" în structuri sociale și politice dispar și țările „lumii a doua" se împart, după nivelurile acestor indicatori, între „lumea întîi" și „lumea a treia", pierzîndu-și automat specificul. Numeroase analize, în special din anii '70, cultivă acest demers. De cele mai multe ori, autorii nu se simt deloc datori să opereze distincții teoretice ori practice între situații ce par comparabile din punctul de vedere al unor indicatori, dar se deosebesc — uneori fundamental — prin ordinile sociale instalate. Alteori, comunismul este pur și simplu expediat sub eticheta unei anumite strategii de modernizare, cu certe rezultate în domeniul industrializării. Insuficiențele unor astfel de demersuri sînt evidente, și nu vom insista asupra lor. Vom menționa numai faptul că tocmai realismul și obiectivitatea pe care le urmăresc aceste abordări tehnocrate par să sufere cel mai mult în astfel de modele simplificate: pentru că refuzînd să introducă, măcar ca ipoteză, existența unor

logici și etici comuniste deosebite de cele ale altor societăți, modelele menționate extind în mod foarte discutabil logica și etica „altor" lumi la realitățile comuniste, cu urmări evidente în planul veridicității și probității științifice.

În sfîrșit, analize ale lumii a doua sînt întreprinse, din afara lumii a doua și de frații de luptă ai partidelor comuniste de guvernămînt, respectiv de partidele comuniste din lumea necomunistă. Atitudinile acestor partide față de diferitele teze teoretice ale comunismului și față de realitățile lumii a doua sînt, în general, destul de diferite, și în strînsă legătură cu problemele politicii proprii. Trebuie însă precizat că, refuzînd în principiu să adere necondiționat la tonul apologetic pe care lumea a doua îl folosește cînd se reprezintă pe ea însăși, aceste partide, o dată cu centrele lor proprii de studii sociale și cu cercetătorii comuniști din Occident — evită să analizeze *critic* și *global*, performanțele reale ale „lumii a doua". Printre explicații trebuie desigur trecut faptul că partidele comuniste din lumea întîi și a treia se trag în fond din același „trunchi" teoretic cu „lumea a doua" — și anume, versiunea leninistă a socialismului marxist —, și că fără aderarea la o serie de determinante structurale ale „lumii a doua" (ca monopolul puterii în stat), aceste partide riscă să-și piardă identitatea (și influența) în fluviul larg al mișcărilor socializante și social-democratice. În comentariile despre „lumea a doua" partidele comuniste din lumea necomunistă preferă deci în zilele noastre să refuze comentariul critic și, în replică să-și afirme încrederea într-un „drum propriu" — pe care ar merge ele însele, diferit de cel urmat pînă acum. În mod indirect, se sugerează astfel dezacordul parțial cu „ceea ce se întîmplă" în sfera comunismului real. De foarte multe ori, critica realităților nu se îndreaptă împotriva sistemului comunist ca atare, ci împotriva punerii sale în aplicare — și adesea, în spiritul mai degrabă curios al unui nou rasism sui-generis, se insinuează că vinovat pentru disfuncțiile societății comuniste nu este *modelul* comunist, ci *poporul* care l-a adoptat și care, de regulă înapoiat fiind (mai cu seamă politic), a „degradat" crezul comunist pînă la desfigurare*. [Unele teze eurocomuniste pot fi citate în acest context.] Obiectivitatea ne cere însă să sub-

liniem, în replică, faptul că nu există pînă acum nici un temei realist al unei astfel de atitudini elitiste și că, dacă ordinea comunistă a învins, sub forma canonică pe care o cunoaște, în Cehoslovacia, nu vedem de ce ar duce obligatoriu la „cu totul altceva" în Franța ori Italia*. [Argumentul invocat adesea în explicarea succesului de pînă acum în Europa de Est este prezența armatei sovietice după cel de-al doilea război mondial. Se subînțelege astfel că, în țările Europei de Vest, fără această prezență, modelul sovietic nu va putea fi impus prin forță. Legea marțială din Polonia a demonstrat însă că, o dată instalată, puterea comunistă este capabilă să se mențină prin propriile sale forțe, apelînd doar simbolic la „garantul" sovietic. Este în afară de discuție că fenomene similare ar putea avea loc în orice țară comunistă, chiar fără ajutor sovietic, dacă puterea ar fi pusă în discuție. Este limpede că după patru decenii de la implementare, sistemul comunist (de tip sovietic) poate funcționa singur ori, ca în China, — chiar împotriva inițiatorului sovietic. Nu vedem de ce lucrurile s-ar petrece altfel în alte părți ale lumii.]

Prin poziția lor specială, privilegiată, în raport cu puterea instalată în „lumea a doua", cercetătorii comuniști din țările necomuniste par a fi cu deosebire calificați pentru analiza realistă a performanțelor comunismului real. Și faptul că astfel de cercetări lipsesc aproape cu totul ni se pare deosebit de surprinzător.

1.4. Semnalînd caracterul limitat și imperfect al studiilor despre lumea a doua întreprinse în afara lumii comuniste, va trebui să recunoaștem și marile dificultăți de care se lovește orice cercetător occidental în abordarea acestei teme.

Într-adevăr, ceea ce numim astăzi „științe sociale și politice" — cu arsenalul teoretic și metodologic propriu — este aproape exclusiv rezultatul eforturilor îndreptate spre studierea sistematică a unor fenomene și probleme ale lumii întîia (și, în ultimii ani, prin intermediul disciplinelor dezvoltării — economia dezvoltării, sociologia dezvoltării, demografia dezvoltării etc. —, a problematicii lumii a treia). În toate universitățile din lumea necomunistă, tinerii sînt antrenați să devină cercetători ai realității sociale și politice pe baza *acestui* material, teoretic și metodologic — de altfel, singurul disponibil.

După părerea noastră, prea puține din argumentele științifice cu care este înarmat analistul occidental îi sînt acestuia într-adevăr de folos, atunci cînd se apropie de realitățile comuniste. Cercetătorul occidental este obișnuit să raționeze pornind de la modelele teoretice ori de la date empirice. Modelele teoretice disponibile asupra lumii a doua sînt, de regulă, din clasa lucrărilor ideologice — și analistul ce vrea să înțeleagă dinamica reală a „lumii a doua" se află probabil în aceeași situație în care s-ar fi găsit studiosul ce ar fi dorit să înțeleagă cum funcționa Statul papal medieval, pe baza exegezei Evangheliei. Este probabil că astfel se explică evocarea continuă în lucrările occidentale a tezelor marxiste în descrierea unei societăți care, legitimîndu-se poate prin moștenirea marxistă, are propria sa viață, structură și comportament, imposibil de explicat exclusiv prin apelul la programul inițial. Dificultățile analistului occidental nu sînt mai mici dacă vrea să pornească de la informații și date privind realitatea comunistă „așa cum este". Evident, „contactul direct" oferă posibilitatea unei astfel de prime introduceri la temă: dar încercarea de a pătrunde în interiorul societății comuniste va putea deveni dificilă și chiar periculoasă. Este greu de imaginat, pentru orice cercetător occidental, că pentru o societate care promovează prin canalele sale oficiale exclusiv imaginea realității „așa cum ar trebui să fie", tot ceea ce privește realitatea „așa cum este" intră în sfera informațiilor confidențiale și secretului de stat. Deruta cercetătorului va fi și mai mare cînd se va convinge că marea majoritate a „indicatorilor statistici" oficiali și a datelor disponibile — în care este, încă din școală, obișnuit să creadă — sînt manipulabile și manipulate, și că acestea, drept urmare, au adesea prea puțin în comun cu realitatea pe care, teoretic, o reprezintă. Încercarea de a utiliza mijloace de investigare sociologice, clasice pe alte meridiane — de tipul anchetelor ori chestionarelor — va duce iarăși la rezultate foarte diferite de cele scontate: și va fi greu pentru cercetătorul occidental să înțeleagă de ce oamenii din „lumea a

doua" nu se exprimă liber în răspunsurile la chestionare și de ce concluziile trase pe baza unor astfel de cercetări (în ipoteza că ele sînt efectiv desfășurate!) sînt atît de puțin interesante și relevante. Nici efortul de a modela structural-cantitativ realitatea comunistă nu este lipsit de riscuri: pe lîngă fenomenul cronic abia remarcat — al lipsei de validare a informațiilor și datelor —, analistul se va găsi în fața unei logici a funcționării sistemului comunist ce i se va părea surprinzătoare în cel mai înalt grad. Este greu pentru un studios crescut în cultul analizei cost-beneficiu să-și imagineze că statul comunist poate investi atît de mult în domenii aparent nerentabile economic — urmînd însă strategii sociale de termen lung, ca mărirea ponderii muncitorilor industriali ori rezolvarea unor probleme regionale și etnice — după cum va fi surprins de lipsa de interes a ordinii comuniste pentru performanță (economică, științifică ori culturală).

Concluzia ce se impune, după părerea noastră, este necesitatea de a dezvolta un nou capitol al științelor sociale și politice, urmărind cercetarea sistematică a „lumii a doua", și pentru care propunem numele general de *știința despre comunism* (ori comunismologia) cu un corp teoretic și metodologic propriu, ce urmează abia a fi definit prin eforturi conjugate pe toate meridianele.

1.5. Lucrarea de față este o primă introducere în comunismologie. Ea urmărește numai să arate că „lumea a doua" nu reprezintă un accident istoric, nu este nici un paradis și nici un lagăr de concentrare, ci reprezintă un tip într-adevăr nou de organizare socială, cu caracteristici proprii.

Nu a stat în obiectivul cercetării noastre să dăm *evaluări* ale ordinii instaurate astăzi în lumea a doua. De altfel, socotim că înaintea oricărei încercări de *apreciere* realistă a acestei societăți insolite trebuie să existe efortul de a o *descrie* realist, așa cum este ea astăzi — și nu așa cum a fost, ori cum ar fi trebuit să fie. De altfel, cititorul va fi poate surprins să nu găsească, în paginile noastre, aproape nimic din abordările ideologice și istorice atît de frecvente în studiile despre comunism. Considerăm că ceea ce este într-adevăr esențial pentru lumea noastră nu

este atît să știm „de unde" și „de ce" a venit comunismul ci, mai ales, să înțelegem *cum* operează acest tip societal într-adevăr nou și care sînt urmările sale pentru dinamica mondială.

În lucrarea noastră vom încerca să demonstrăm numai că „lumea a doua" este o entitate stabilă, viabilă, cu structuri ce se autoreproduc și se perpetuează, și care deci merită să fie studiate. În capitolul 2 vom propune un model structural canonic al societății comuniste. Capitolul 3 cuprinde „perturbațiile canonice" (sociale, interne) ale acestui model, perturbații care însă, așa cum vom vedea, nu pun în discuție caracteristicile modelului canonic. Capitolul 4 urmărește factorii de natură etnică și internațională care ar putea modifica structurile comuniste canonice, și demonstrează stabilitatea modelului canonic și față de aceste perturbații. În sfîrșit, în capitolul 5 sînt explorate unele probleme ale dinamicii mondiale, ținînd seama de stabilitatea demonstrată a „lumii a doua".

2. Ce înseamnă *țară și lume comunistă*? O analiză structurală a societăților din lumea a doua

2.1. În capitolul introductiv am folosit expresiile: partid comunist, societate comunistă, țară ori lume comunistă, fără a le preciza riguros conținutul.

Trebuie subliniat de la început că astfel de delimitări nu sînt ușoare. Sînt încă mulți cei ce cred că societățile comuniste sînt simple emanații ale unei ideologii, create în sec. al XIX-lea, dezvoltată apoi sub diferite nume — socialism, marxism, marxism-leninism, stalinism, socialism științific, comunism științific — și concentrată într-o serie de lucrări considerate clasice, lucrări ce joacă pentru întreaga evoluție a acestor societăți un rol analog celui pe care l-au jucat Biblia ori Evanghelia în evoluția lumii iudeo-creștine. Este deci necesar să cunoaștem aceste lucrări spre a defini și înțelege lumea a doua, par a spune susținătorii acestui punct de vedere. Mai mult decît atît, unii par a crede că ar putea fi chiar suficient. Dar orice analiză concretă a lumii de astăzi după criterii exclusiv ideologice este descumpănitoare. Termenii-cheie ai demersului ideologic comunist apar în multe și diverse contexte.

Se vorbește astăzi despre socialism sau comunism, despre marxism-leninism sau socialism științific, și în parlamentele multor state există deputați care se declară ei înșiși marxiști, care aparțin partidelor comuniste (în opoziție), care propun legi și amendamente cu conținut pe care ei îl socotesc comunist și care, în numele comunismului, critică ori aplaudă diferitele decizii luate în procesul guvernării; există state (ca în India), regiuni, orașe și sate (ca în Italia) conduse efectiv — uneori de

zeci de ani — de membri ai unor partide comuniste; și, în special în țările lumii a treia, se întîlnesc numeroși lideri și guverne ce se declară ei înșiși marxiști, marxiști-leniniști, socialiști ori comuniști și care promovează renovări structurale și programe de dezvoltare pe care ei le consideră și le numesc socialiste ori comuniste (eventual cu unele adaosuri: socialism musulman, comunism african etc.). În denumirile oficiale ale statelor, partidelor ori organizațiilor politice (și chiar ale grupărilor teroriste) apar de multe ori expresiile: socialist, comunist, marxist, leninist, troțkist ori numai „popular", „revoluționar", „proletar" sau „roșu".

Evident, sub astfel de pavilioane ideologice aparent comune se pot ascunde realități și chiar orientări foarte diferite. Și Roger Garaudy și Pol Pot sînt, teoretic, comuniști: este probabil însă că ceea ce îi deosebește este mult mai puternic decît ceea ce îi aseamănă. Avem oare dreptul să spunem că, deoarece un oraș italian este condus de comuniști, în acel oraș există o societate comunistă? Ori cel puțin că „viața internă" — dacă există — a unor grupuri ca „Brigăzile roșii" este viață comunistă numai pentru că ei se declară „roșii" și afișează secera și ciocanul? Evident, nu.

Să reținem, deci, că încercarea de delimitare a lumii comuniste prin trăsături exclusiv ideologice este sortită eșecului și că trebuie să facem apel și la alte criterii, dacă vrem să obținem sfere de cuprindere ale conceptului la nivelul *lumii a doua*.

Să încercăm să definim societățile comuniste introducînd, alături de criterii ideologice, criterii politice și militare. Dificultățile nu sînt mai mici. Unele țări ce se numesc comuniste sînt superputeri politice, militare și tehnologice (ca URSS), ori numai politice și militare (ca R.P. Chineză), și în ciuda ideologiei proclamate comune, se află în relații încordate — și uneori, chiar în război cu parteneri mai slabi — toți rămînînd adepți teoretici ai aceleiași ideologii ce cheamă la pace și colaborare intercomunistă. În plus, fiecare din superputerile comuniste contestă celeilalte — și aliaților săi — dreptul de a se pune sub pavăza ideologiei comuniste și îi denunță pe adversari ca „de-

viatori". Observatorul obiectiv va reține de aici că nu poate fi vorba, deci, de o definiție a lumii a doua exclusiv pe baza alianțelor politice și a blocurilor militare.

Dificultățile definirii lumii a doua prin analiza comparativă a programelor sociale și economice publice anunțate cresc în condițiile noii atmosfere planetare. Sînt puține guverne și partide politice care nu-și propun astăzi printre obiective îmbunătățirea stării „celor mulți", micșorarea inegalităților sociale și limitarea privilegiilor — de foarte multe ori introducînd „controlul" statului asupra principalelor ramuri ale economiei (și, în particular, naționalizările parțiale) printre *mijloacele* cu care astfel de obiective pot fi efectiv atinse. Prin „atacul" contra proprietății private la scară mare, astfel de programe capătă evident accente socialiste. În același timp, se întîlnesc partide ce se numesc comuniste și care declară că renunță la principiile răsturnării prin forță a puterii existente și că nu urmăresc înlocuirea totală a proprietății private asupra mijloacelor de producție prin proprietatea colectivă — ori de stat. După criterii exclusiv economice, deci, pe terenul așa-numitelor *economii mixte* — de stat și particulare — care, în medie, domină structurile economice ale anilor '70, distincțiile dintre variantele ce se numesc socialiste și celelalte alernative nu mai par atît de marcate ca în anii '50.

Și totuși există unele caracteristici structurale și de comportament comune ce ne permit să delimităm, în lumea de astăzi, o categorie specială de țări pe care le vom numi comuniste și care fac obiectul prezentei lucrări — dar nu după criterii exclusiv ideologice, politice, sociale, ori economice, ci după asocierea specifică a unor aspecte economice, sociale și politice.

Capitolul de față își propune să stabilească tocmai trăsăturile *structurale* și *comportamentale* ale acestui tip de societate. Demersul nostru nu se îndepărtează mult de calea normală a cercetării în științele sociale și politice moderne: pornind de la cunoașterea empirică a realităților comuniste am încercat, prin analize comparative, să degajăm un model canonic, abstract, de societate comunistă, care să cuprindă ce este tipic, comun și

stabil în aceste realități diferite la prima vedere, și, din cercetarea acestui „model abstract", să obținem apoi concluzii operante pentru diferitele întruchipări concrete ale comunismului real. Și vom arăta astfel de ce, bogate ori sărace, europene ori asiatice, cu tradiții industriale (ca RDG ori RS Cehoslovacă) ori venind în secolul nostru parcă direct din Evul Mediu (RP Mongolia), toate aceste țări justifică denumirea de „state comuniste" și fac posibilă cercetarea lor structurală de ansamblu, sub pavilionul „lumii a doua". Vom prezenta deci pe rînd elementele structurale și de comportament pe care le considerăm definitorii pentru delimitarea *comunismului real* și *lumii a doua* pe plan economic, politic, social, cultural și informațional.

2.2. Pe plan *economic*, în toate aceste societăți a avut loc, de obicei prin metode violente, trecerea principalelor mijloace de producție din mîna particularilor în proprietatea statului, care le conduce după planuri, unice și centralizate. În plus, deoarece toate aceste societăți se conduc după ghidul ideologic al aceleiași filozofii sociale, elaborate în Europa la mijlocul sec. al XIX-lea, ce proclamă necesitatea istorică, legică, a înlocuirii proprietății private prin proprietatea socială (de stat ori de grup) asupra mijloacelor de producție, aceste societăți consideră că au realizat astfel marea transformare înaintea „restului lumii", — care mai devreme ori mai tîrziu va fi obligată să urmeze același drum — și că reprezintă, deci, germenele „lumii viitorului". Nu avem de-a face cu experiențe sociale a căror valoare urmează să fie supusă verificării practice spre a fi apoi extinse, se spune în aceste țări, ci cu desfășurarea fermă a unui vast program de construcție economică și socială, a cărui eficiență nu mai poate fi pusă principial în discuție, avînd girul ideologic al unicei teorii considerate adevărate despre evoluția societății — doctrina comunistă. Un observator atent identifică, în toate societățile comuniste, aceeași încredere de neclintit în virtuțile comunizării mijloacelor de producție ca fundament economic al noii societăți în curs de construcție. *Naționalizarea ireversibilă* a principalelor mijloace de producție ne apare ca o primă caracteristică comună a societăților comuniste la nivelul struc-

turilor economice*. [Caracterul ireversibil al naționalizărilor în societățile comuniste deosebește fundamental acest fenomen de diferite alte forme de „trecere sub controlul statului" al unor întreprinderi, întîlnite în cadrul economiilor mixte (în țări capitaliste dezvoltate ori în țări în curs de dezvoltare). Într-adevăr, în cadrul economiilor mixte, naționalizările pot avea obiective economice (de pildă: rentabilizarea), sociale (de pildă: promovarea unei anumite politici în domeniul șomajului) ori naționale (de pildă: păstrarea unor întreprinderi ne-economice din considerente de prestigiu național, tradiție etc.); dar, în condițiile pluralismului politic, un nou guvern poate trece la deznaționalizări. Acest fenomen este însă de neconceput pentru naționalizarea comunistă.]

În termenii economiilor mixte, vom spune deci că economiile comuniste sînt economii mixte (de stat și particulare) în care componenta particulară ori „de piață" este considerată temporară și tolerată, cu o pondere ce — teoretic — ar trebui să descrească continuu și care este strict controlată de componenta „de stat". Cu alte cuvinte, economiile comuniste sînt *economii mixte în tranziție ireversibilă spre economii de stat*. Aceste caracteristici structurale explică rolul esențial pe care îl capătă statul și conducerea lui în viața economică comunistă și prin urmare în toate celelalte sfere ale vieții sociale, politice și culturale și trebuie să stea la baza oricărei analize a comportamentului comunismului real.

O consecință directă a acestor date structurale este dispariția de fapt a *pieței interne*, cu binecunoscutul său rol de feed-back reglator al producției și consumului, al ofertei și cererii. În societățile comuniste nu interacția cererii și ofertei, sub presiunea progresului tehnologic și politicii satisfacerii nevoilor sociale, reprezintă resursele proprii ale dezvoltării economice, ci planul unic, stabilit în special după criterii politice, și relativ independent de performanțele economice înregistrate. Posibilitatea manipulării nelimitate a informației economice în absența pieței face așadar din economiile comuniste sisteme fără feed-back (sau, echivalent, cu feed-back alterat) — cel puțin în ceea ce privește interacția dintre performanța economică internă obținută și noile obiective economice propuse. De aceea singurul feed-back *real* al procesului dezvoltării economice în țările comuniste provine de pe piața externă, în linii mari „liberă" — deci cu mecanisme apte să adapteze oferta externă la cererea externă. Poate astfel se explică faptul că, aparent paradoxal, în multe state comuniste se afirmă deschis *prioritatea problemelor exportului* — deci a producției destinate altora decît propriilor cetățeni, care practic nu au alternativă la oferta monopolului de stat și sînt obligați să se adapteze acestei oferte.

Trebuie menționat că economiile de stat conduse după planuri unice oferă în același timp avantaje și dezavantaje (teoretice și practice) pentru proiectarea și implementarea strategiilor de dezvoltare economică.

În cîmpul avantajelor vom cita capacitatea practic nelimitată de concentrare a tuturor resurselor disponibile spre îndeplinirea anumitor obiective — de pildă, industrializarea rapidă și dezvoltarea cu precădere a unor regiuni „rămase în urmă" față de altele — ca și posibilitatea de ignorare (cel puțin temporară) a tuturor urmărilor unor anumite strategii, dacă aceasta este justificată de țeluri (în particular, asumarea de mari pierderi la nivel social, fără „frica" analizelor cost-beneficiu).

Tot în cîmpul avantajelor ar trebui trecută și posibilitatea de a evita pierderile ce pot proveni din necorelarea ofertei și cererii, prin planificarea strictă a ofertei — de regulă, la nivelul sau sub nivelul cererii, și niciodată în exces.

Pentru economiile foarte înapoiate, în care listele de priorități sociale sînt evidente (asigurarea unui minim de viață pentru toți locuitorii, edificarea unei „baze economice" pentru dezvoltare etc.) astfel de avantaje nu sînt de disprețuit.

În cîmpul dezavantajelor vom trece posibilitatea concentrării acelorași resurse spre false obiective — prin „fals" înțelegînd aici obiective stabilite birocratic, prin analogii istorice și mimetisme nerealiste, ori justificate numai de ambițiile puterii, fără legătură cu problemele și aspirațiile reale.

Remarcăm deci rolul esențial pe care îl capătă *calitatea* puterii politice (în particular, calitatea de a înțelege aspirațiile reale și de a fixa obiective corespunzătoare) pentru progresul economic. Trebuie menționat că șansa de eroare în cîmpul

obiectivelor crește o dată cu nivelul dezvoltării economice, care mărește cîmpul opțiunilor posibile: avantajele centralizării *scad* astfel o dată cu dezvoltarea economică. Tot în cîmpul dezavantajelor centralizării trebuie trecute și consecințele lipsei de inițiativă și de participare de masă la activitatea economică, inerente unor structuri unde inițiativa este monopolul statului. În comunism inițiativa particulară este naționalizată.

2.3. Pe plan politic, în toate aceste societăți a fost instaurată oficial o *dictatură de clasă*, care acționează în diverse forme dar al cărui rol conducător este uneori precizat și prin constituție. Problema *puterii politice* este deci o chestiune considerată rezolvată pentru totdeauna. Nici un partid de guvernămînt dintr-o țară comunistă nu își pune problema părăsirii puterii în ipoteza pierderii suportului popular ca urmare a unor posibile grave erori de conducere economică și socială*; cu aceeași fermitate aceste partide refuză să coexiste cu alte partide — fie ele expresia aceluiași ghid ideologic — și care, la nevoie, ar putea oferi alternative politice în exercitarea aceleiași puteri de clasă. [Exemplificăm cu poziția Partidului Muncitoresc Unit Polonez în 1980–1982.]

Exercitarea propriu-zisă a puterii este garantată de structura economiei societății comuniste descrisă mai sus: puterea politică, exprimată prin puterea de a conduce statul, înseamnă nu numai controlul economiei, ci și puterea absolută asupra întregii vieți economice, asupra orientării investițiilor, asupra conducerii proceselor de producție, asupra dirijării repartizării produsului social, asupra controlului consumului individual și social*. [Această identificare totală între puterea politică și cea economică deosebește fundamental societățile comuniste de alte societăți conduse de un partid unic.]

Monopolizarea structurală a puterii de către un partid unic, acționînd cu convingerea că stăpînește legile obiective ale istoriei și că deci, principial nu poate greși, prezintă — ca și conducerea centralizată a vieții economice — atît avantaje cît și dezavantaje.

În sfera avantajelor remarcăm posibilitatea concentrării eforturilor maselor asupra unor obiective — cum sînt, de pildă, cele

legate de satisfacerea nevoilor materiale fundamentale — ca și evitarea costului ridicat (în energie socială) al vieții politice în condițiile pluralismului politic, ușor de transformat — mai ales în țările în curs de dezvoltare — într-un cîmp al demagogiei și corupției. Cel puțin în țările foarte subdezvoltate din punct de vedere economic și social, astfel de concentrări de putere politică (fără alternative democratice realiste) ar putea să joace, *pe termen scurt*, un rol pozitiv în încercarea de rezolvare operativă a problemelor satisfacerii nevoilor materiale fundamentale.

În sfera dezavantajelor vom înregistra din nou posibilitatea concentrării eforturilor spre *false* obiective, ca și paralizarea *spiritului critic al maselor*, obligate — în lipsa alternativelor — să aplaude performanțele puterii politice. Pe termen lung, aceasta duce la o anumită *apatie*, lipsă de interes și de participare a maselor la viața politică autentică. Dezbaterea politică antrenează o pătură foarte subțire a populației — elita politică — într-un joc ale cărui reguli și dedesubturi rămîn practic necunoscute cetățeanului de rînd, incitat numai să-și manifeste adeziunea față de „învingătorii" acestui joc la care nu poate fi decît spectator. Asistăm astfel, în toate țările comuniste, la *depolitizarea* maselor largi ale populației: pentru că devine evident că puterea este ne-negociabilă, iar unica formă de participare la viața politică este adeziunea necondiționată, problemele politice nu sînt pentru marile mase, ci, în cel mai bun caz, pentru cei — puțini — ce vor și pot* să intre în aparatul puterii, singurul de unde se selectează liderii. [Trebuie de altfel precizat că accesul la aparatul puterii în țările comuniste este foarte dificil și că este departe de a fi liber de orice restricție. De pildă, există o serie de condiții *necesar a fi îndeplinite* de orice candidat cu șanse de reușită la viața politică: să provină dintr-o familie de muncitori și țărani fără avere, să nu fi făcut el însuși studii care să-l transforme în intelectual — deci să-l scoată din clasa muncitoare, conducătoare în societate — să nu aibă nici un fel de rude în străinătate, să nu aibă rude condamnate — în special pentru activități politice antistatale — în unele țări chiar să aibă o viață de familie fără probleme sociale (de pildă, divorțul este o grea povară). Circumstanțe favorizante pentru intrarea în aparatul puterii sînt, desigur, legăturile de rudenie ori de prietenie

cu liderii — dar, de regulă, acestea au rol temporar și, în afară de cazuri cu totul rare, nu vizează „primele rînduri" ale elitei, ci masa executanților ce se bucură de privilegii materiale. În general „recrutarea" candidaților se face de la vîrste fragede — în jurul vîrstei de 20 de ani, ori chiar mai devreme —, iar întreaga pregătire a viitorului om politic se desfășoară în interiorul aparatului de partid.

Se observă, deci, că nu este suficient ca un tînăr să vrea să facă politică —, și, eventual să arate și calități și interes pentru asta — spre a i se oferi șansa (chiar teoretică) de a ajunge la putere; de pildă, o astfel de carieră este practic inaccesibilă celor ce provin din familii de intelectuali.]

Existența partidului unic cu rol conducător duce la o serie de *caracteristici politice comune* în toate societățile comuniste. Formula partidului unic se justifică teoretic prin teza că în societățile comuniste nu există interese antagoniste și toți cetățenii împărtășesc idealul comun al construirii comunismului.

Toate partidele conducătoare sînt organizate după principiul numit „al centralismului democratic". Organele inferioare au obligația de a se supune organelor superioare, minoritatea de a se supune majorității în mod necondiționat. Existența unor curente ori fracțiuni este interzisă și reprimată cu fermitate. O dată luată o hotărîre de partid, ea devine obligatorie și toți membrii partidului trebuie să acționeze pentru îndeplinirea ei. Orice majoritate la vot devine astfel unanimitate în acțiune. Partidul este structurat din punct de vedere funcțional într-un sistem organizatoric bine definit: toți membrii de partid sînt încadrați în celule (organizații de bază conduse de un lider și cîțiva ajutori ai săi), participă sistematic la activitatea celulei, prin care plătesc cotizații și în sînul cărora își însușesc doctrina comunistă a partidului.

Monopolul structural al puterii atrage după sine, în mod natural, înlocuirea luptei deschise pentru putere printr-o luptă secretă „în interiorul partidului"; adversarii nu pot fi înlăturați decît prin excomunicare, singurele argumente invocate fiind cele ideologice. Asistăm astfel la aparent neașteptate măriri și decăderi ale unor lideri, explicate prin variate „devieri", ale căror sensuri adevărate urmează să fie luminate (dacă vor fi vreodată!) de generațiile viitoare.

Evident deci, „viața de partid unic" are anumite caracteristici vizibile și pentru un observator neavizat; viața de stat și, în general, viața politică din societățile comuniste, însă, pare la prima vedere foarte asemănătoare cu cea din alte locuri: și aici există guvern, miniștri, parlament, justiție, alegeri. Dar similitudinile sînt numai aparente. La alegeri cetățenii votează pentru un singur candidat, necunoscut de cele mai multe ori, propus de conducerea de partid. Votul ca atare se consideră a fi dat nu candidatului, ci partidului. Identificăm aici caracteristica fundamentală care deosebește guvernarea de către un partid comunist, de guvernarea de către partide unice de alte tipuri (naționaliste, religioase etc.). Într-adevăr, și în alte contexte pot apărea sisteme politice centrate în jurul unui partid unic — obținut prin joncțiunea mai multor formații — justificate prin nevoia de unitate politică în momente de criză etc.; dar, cel puțin teoretic, aceste situații sînt temporare și de cele mai multe ori — reversibile. Citām în sprijinul acestei afirmații trecerea unor dictaturi militare la regimuri politice cu mai multe partide în lumea a treia (Bolivia, Ghana, Egipt etc.) ori trecerea de la regimuri militaro-fasciste la regimuri democratice pluraliste în Portugalia și Spania. Astfel de fenomene sînt greu de imaginat pentru lumea comunistă, unde existența partidului unic nu este conjuncturală, ci structurală și programatică. Dezacordul individului cu politica partidului unic este astfel interpretat ca exprimînd o atitudine aberantă sau ostilă și este de regulă sancționat. Puterea este deci ne-negociabilă. Deputații în parlament sînt aleși, de regulă, cu majorități de 95–98%*. [În cîteva țări comuniste s-a introdus practica experimentală ca la anumite alegeri să figureze doi candidați propuși de conducerea de partid. Evident că ambii au același program (al partidului) și același comportament politic.] În general, alegerile nu duc la schimbări în guvern. Aparatul de stat are funcția de a executa indicațiile partidului. Justiția funcționează mai ales după indicații și circulare, fiind declarată de la început „justiție de clasă" și avînd drept obiectiv declarat „promovarea politicii partidului"

sub numele de „apărarea legalității socialiste". Se observă, deci, că nici una din aceste instituții nu poate exercita un *control politic* al politicii partidului. Deducem, deci, că în toate societățile comuniste puterea partidului este, prin însăși structura acestor societăți, și incontrolabilă și incontestabilă*. [Deoarece, așa cum am văzut mai înainte, puterea partidului este, de regulă, concentrată în mîinile aparatului de partid și elitei politice, vom înregistra și importanța deosebită pe care o capătă, pentru întreaga funcționare a sistemului comunist, *calitatea oamenilor* ce formează aparatul și elita. Astfel de probleme sînt evident mai puțin relevante în cadrul unor sisteme politice unde puterea se află sub controlul opoziției și unde rotația, efectuată „la vedere", limitează structural prerogativele oricărei persoane din aparatul unei puteri prin definiție temporare. În cadrul puterii comuniste, elitele și liderii sînt promovați, de regulă, din mijlocul celor ce formează clasa conducătoare a societății — muncitori și țărani, proveniți din familii de muncitori și țărani, dar care nu au vrut să devină intelectuali și au rămas așa ca atare — însă respectivele promovări nu se fac direct din viață la putere, ci prin intermediul aparatului de partid, în general necunoscut publicului, și cu o viață foarte aparte. În general, procesul de promovare include în mod obligatoriu stagii și candidaturi, ani de activitate în care individul este supus la probe, precum și la verificări biografice secrete, de ordin social, politic etc. Se constituie astfel un fel de „rezervă de cadre a conducerii partidului" în rîndul căreia intră un grup extrem de mic de aleși, cărora li se atribuie calități deosebite de cele ale indivizilor obișnuiți ai națiunii. Se ajunge astfel la situația aparent paradoxală că poporul nu-și cunoaște aproape niciodată direct conducătorii: aceștia nu au o viață politică publică — nu țin discursuri libere, nu se întîlnesc în cadru organizat cu cei pe care îi conduc etc., nu au o viață privată cunoscută și, de multe ori, nu au o biografie public controlabilă. *Calitatea* liderilor nu poate fi astfel verificată direct de mase, înainte ca aceștia să fi devenit lideri. De aici rezultă marea importanță pe care o au *calitățile genuine* ale conducătorilor comuniști, singurele care-i pot păzi de abuzul de putere — atît de facil în condițiile lipsei

de control a puterii — și îi pot ajuta să-și folosească constructiv puterea necontrolabilă de care dispun. În raport cu aceste elemente se poate astfel vorbi cu sens despre *calitatea puterii comuniste* și despre *dinamica* acestei calități (în particular: ameliorarea calității puterii, degradarea calității puterii etc.).] O astfel de extraordinară concentrare de putere, fără control, în mîna partidului, duce la un alt fenomen comun tuturor societăților comuniste: cultul liderului partidului — și în unele locuri (ca România ori Coreea) al liderului și familiei sale. Prin organizarea sa internă, partidul unic reclamă polarizarea în jurul personalității unice care se identifică cu puterea partidului. Este probabil că niciodată în istorie un om nu a deținut o mai mare putere economică, politică și totodată socială și chiar culturală decît un conducător al unui partid de guvernămînt dintr-o țară comunistă*. [Trebuie remarcată și stabilitatea acestei puteri, ca urmare a structurii politice a societății comuniste. Într-adevăr, pe plan intern, cel puțin teoretic, nici o forță politică nu se poate opune și nu poate controla liderul; în plus, datorită monopolului puterii și informației, autoritatea liderului nu este funcție de performanțele *interne* ce se obțin sub conducerea lui — de pildă, nu este pierdută ca urmare a eșecurilor, pentru care totdeauna sînt găsite motivații din afara sferei liderului. Pe plan *extern*, liderul se confundă, practic, cu țara și poporul său — și aceasta, de regulă, pentru perioade de ordinul deceniilor: aceasta transformă persoana liderului într-un actor stabil al vieții internaționale. Nu este de mirare, deci, că astfel de lideri pot fi, de regulă, mai experimentați în cadrul tratativelor directe „la vîrf" decît alți lideri, aleși pe perioade scurte și, adesea, debutanți în funcția de șef de stat! Trebuie de asemenea menționat că această „personificare" a puterii prezintă și avantaje și dezavantaje. În cîmpul avantajelor vom cita, pe lîngă posibilitățile de asigurare a unității naționale polarizate în jurul liderului — unitate, mai ales în lumea a treia, adeseori dificilă și necesară —, și modul mai puțin costisitor în care pot fi rezolvate unele probleme de decizie: în loc să fie nevoie de „convingerea" unui parlament, este suficientă convingerea unei persoane — ori a unui grup restrîns — despre justețea unei măsuri ce urmează a

fi luată; iar din punctul de vedere al comunității internaționale, nu sînt puțini cei care socot avantajos să aibă drept interlocutori, în loc de parlamente și guverne schimbătoare, lideri autoritari ale căror decizii nu urmează apoi să fie explicate și aprobate, ci, simplu implementate. Ca atare — și, doar aparent paradoxal, — în rîndul celor ce susțin avantajele „personalizării" puterii în lumea a treia se găsesc reprezentanții democrațiilor industrializate ale lumii dezvoltate. Să remarcăm și că rolul personal al liderului comunist pe plan extern — ce, așa cum am văzut, este o consecință firească a structurii de putere a societății comuniste — îi întărește acestuia prestigiul personal în fața propriului popor. Dezavantajele unei astfel de personalizări a puterii nu pot fi nici ele trecute cu vederea. La porțile zări a puterii nu pot fi nici ele trecute cu vederea. La porțile deschise larg arbitrarului, proprii oricărei ordini totalitare, trebuie însă adăugat, în societățile comuniste, ceea ce derivă structural din calitatea liderului comunist — prin definiție fost muncitor și fiu de muncitor și țăran, de regulă înzestrat cu inteligență dar cu informație economică, socială, științifică, culturală etc. limitată.] De aici și tendința de a transforma liderul într-un supra-om. Sociologic, lucrul pare mai degrabă normal: atunci cînd se acordă unui om politic atîta putere fără control, faptul trebuie justificat prin calitățile cu totul deosebite ale acelui om. În celelalte societăți, conducătorii politici sînt aleși pe termene fixe și sînt adesea criticați pentru ceea ce fac. În societățile comuniste liderul este de regulă ales și reales pe viață, el este învățătorul suprem, el dă indicații tuturor și primește personal mulțumiri pentru grija pe care o are pentru poporul său.

La prima vedere, fenomenul cultului liderului nu este un fenomen tipic comunist. Într-adevăr a existat un cult al Führer-ului în Germania nazistă și există numeroși lideri charismatici în lumea a treia necomunsită, ca și dictatori militari de dreapta, înconjurați de un cult oficial de națiunile lor. Dar deosebirile dintre acești „oameni puternici" și liderii comuniști sînt esențiale. Primii se justifică, de regulă, prin devotamentul mesianic și calitățile lor deosebite necesare națiunilor în momente de criză; liderii comuniști se consideră însă expresia legităților istorice,

și concentrarea puterii este numai rezultatul normal al funcționării acestor legități, nu o soluție provizorie, impusă de o personalitate de excepție. Am putea spune, forțînd didactic distincția, că, în primul caz, dictatorii produc structuri dictatoriale, pe cînd în cazul al doilea, al liderilor comuniști, structurile ca atare creează dictatori. Cel puțin pînă acum, moartea — ori (mai rar) înlocuirea — unui lider dintr-o țară comunistă nu a schimbat *fundamental** caracterul sistemului politic. [Prin fundamental înțelegem aici *mulțimea trăsăturilor esențiale*.] Deducem, deci, că acest caracter nu depinde de oameni, ci reciproc, sistemul produce oamenii de care are nevoie.

Dacă problema esențială a politicii este problema *puterii*, cercetarea acestei probleme nu poate ignora aspectul esențial al *distribuției puterii* în societate. În societatea comunistă nu există tipuri distincte de putere — economică, socială, politică etc. — aflate în relații complexe și competitive. *Distribuția* puterii politice nu are o bază obiectivă în distribuția puterii economice și sociale, independente de acestea și primordială, ci apare drept o *construcție artificială*, fără suport în viața reală sau mai adesea drept o *construcție* a puterii centralizate, destinată mai bunei exercitări a acestei puteri. În afara partidului și liderului, puterea nu există ca atare, ci *se acordă* de către aceștia — pe termene fixe, între limite bine definite, și cu condiția aplicării sub control central. Acestei distribuții teoretice a puterii i se asociază însă, în procesul funcționării reale a societății comuniste, o serie de elemente noi — cum sînt *centrele de putere* provenind din monopolul informației (securitatea și poliția secretă) și din re-repartizarea venitului național (pe baza „economiei paralele", ce însoțește peste tot economiile comuniste). Acestea sînt, însă, de regulă, dominate de puterea partidului unic.

Existența așa-numitei *dictaturi de clasă*, exprimată la nivel practic prin aparatul *partidului unic de guvernămînt*, drept caracteristică structurală fundamentală a societății comuniste, reclamă o serie de noi repere în analiza comportamentului acestor societăți. Pentru ilustrare — și în spirit didactic — vom schița o paralelă între *dictatura de clasă* și *dictatura naționalistă* — a cărei cea mai cunoscută expresie rămîne, pînă astăzi,

național-socialismul (nazismul)*. [Autorii nu folosesc termenul „nazism" cu nici o conotație peiorativă, ci spre a idendifica sistemul politic și social al Germaniei în perioada 1933–1945. Paralela dintre comunism și nazism nu urmărește, de asemenea, „descalificarea" comunismului, ci numai punerea în evidență a unor trăsături specifice comunismului real.] *Dictatura de clasă*, exercitînd puterea în numele unei clase și împotriva altora, promovează violența internă și se manifestă cu precădere *pe planul politicii interne*. *Dictatura naționalistă* exercită puterea în numele unui popor — și, de cele mai multe ori, aceasta înseamnă practic *împotriva* altor popoare (minorități în cadrul unei națiuni, ori alte popoare); ea promovează precumpănitor violența externă și se manifestă cu precădere *pe planul politicii externe*. Să observăm cu această ocazie că, în plan intern, „obstacolele" în calea despotismului sînt mult mai puține decît cele pe plan extern. Vom deduce astfel că „desăvîrșirea" dictaturii de clasă este mult mai facilă decît îndeplinirea obiectivelor dictaturilor naționaliste, la care de regulă reacționează comunitatea internațională. Concluzia acestei discuții este că orice apropiere între comportamentul și evoluția comunismului real și a nazismului este riscantă.

Vom identifica aici un argument important în favoarea *marii stabilități* structurale a comunismului real*. [În capitolul introductiv am evocat de mai multe ori această stabilitate, fără însă a o demonstra ori măcar a o justifica.]

Dar cea mai importantă consecință a observațiilor de mai sus este afirmarea caracterului fundamental pe care îl capătă, în analiza societății comuniste, modul în care se rezolvă problemele *interne* ale acestei societăți. Așa cum studiul nazismului pune în prim plan *aspectele externe* ale acestei dictaturi naționaliste, orientată spre o „nouă-ordine" internațională, studiul comunismului real ar trebui să fie centrat pe *aspectele interne* ale acestei organizări sociale, prin definiție orientată spre o „nouă ordine" internă: pare într-adevăr natural să evaluăm performanțele unei societăți în perspectiva obiectivelor pe care și le propune*. [Aceste aspecte sînt printre cele mai puțin studiate de politologii occidentali — desigur, în primul rînd datorită faptului că se consideră că ele sînt „nerelevante" pentru viața planetară (în opoziție cu aspectele politice și militare ale comunismului, cu impact evident asupra lumii de astăzi).]

Sfera afacerilor interne este de asemenea singurul cîmp în care puterea comunistă se exercită în forma sa pură, fără restricțiile impuse în alte zone — în relațiile externe, de pildă — de forța partenerilor și adversarilor. Abordarea sistematică și precumpănitoare a „afacerilor interne" ale societății comuniste devine astfel o condiție necesară cercetării probe.

2.4. Existența dictaturii de clasă, exprimată printr-un partid unic de guvernămînt ce refuză structural să-și negocieze puterea și conduce statul în numele legilor inevitabile ale istoriei, face necesară și posibilă apariția și dezvoltarea, în toate țările lumii a doua, a unor puternice servicii de poliție și securitate însărcinate cu menținerea ordinii comuniste. Rolul important pe care îl joacă în funcționarea societății comuniste aceste grupări de oameni total devotați puterii și bucurîndu-se de largi privilegii, organizați în detașamente de tip militar, constituie de asemenea o caracteristică structurală fundamentală a comunismului real.

Cel puțin la prima vedere, faptul că puterea își asigură instituții de tip polițienesc care s-o apere nu este un fenomen tipic comunist. Lumea contemporană ne oferă numeroase exemple de state cu regimuri evident polițiste — cel puțin în sfera lumii a treia — și sînt mulți cei ce socotesc că în lumea dezvoltată supravegherea atentă a societății de către instituțiile specializate este chiar mai întinsă și mai eficientă decît în alte părți, cu toate că mai puțin vizibilă.

Sînt însă anumite trăsături ce deosebesc structural și funcțional poliția și securitatea comunistă de instituțiile analoge din alte societăți. Aceste trăsături provin din identificarea puterii politice cu partidul — și, astfel, din transformarea statului într-un instrument de execuție al unei puteri necontrolate și necontrolabile.

Într-adevăr, și dictaturile militare de dreapta și regimurile de putere personală instalate în unele țări ale lumii a treia se identifică cu statele respective și își organizează adesea puter-

nice aparate polițienești și poliții secrete ce, sub paravanul totdeauna evocat al apărării bunului public, funcționează în fapt ca unelte de conservare a puterii și de represiune împotriva inamicilor puterii. Aceste aparate au însă mai degrabă un rol conjunctural decît structural: ele sînt legate de guverne militare — de regulă, de tranziție — ori de temporari lideri charismatici și, așa cum arată experiența istorică, sînt foarte vulnerabile*. [Citām astfel dezmembrarea rapidă a aparatului represiv iranian.] Lipsite de ligitimitate istorică ori ideologică, ca și de o bază socială care să le asigure autoreproducerea, instrumentele puterii de tipul menționat dispar de regulă „fără urmă" o dată cu regimurile care le-au generat și folosit*. [Ceea ce, evident, nu diminuează cu nimic nocivitatea funcționării acestor instrumente ale represiunii în perioadele în care au apărut arbitrarul ori despotismul. Trebuie de asemenea subliniat că dispariția „fără urmă" este în general a instituției, nu a membrilor săi: de regulă, competența profesională acumulată în servicii de poliție și securitate dezmembrate din motive politice este preluată, în parte, de serviciile analoge nou instalate. Apar astfel interesante aspecte de continuitate la nivelul serviciilor poliției și securității — paradoxal, chiar străbătînd perioade considerate revoluționare.]

De regulă, însă, polițiile și securitatea sînt *organe de stat*; acolo deci unde statul are o existență relativ autonomă de jocul politic — de exemplu, în cadrul democrațiilor pluraliste —, poliția și securitatea sînt numai folosite, pe termen limitat, de guvernul la putere — dar sub controlul opoziției, al presei și în limitele (adevărat, uneori călcate) ale constituțiilor și legilor. Perspectiva „tragerii la răspundere" a celor aflați la putere pentru ceea ce au făcut cu această putere după ce o pierd, ca urmare aproape mecanică a rotației la putere, îngrădește posibilitățile utilizării organelor de stat în alte scopuri decît cele cărora le sînt oficial destinate — respectiv, protejarea cetățenilor contra infracțiunii și apărarea securității statului de dușmanii din afară și dinăuntru.

Poliția și securitatea societății comuniste sînt însă în același timp apărători *și ai statului și ai partidului* conducător, în condițiile unei structuri de putere ce se reproduce ca expresie legitimată a progresului istoric necesar. Aceste instrumente ale puterii sînt create și organizate în acest scop, al apărării ordinii comuniste, și nu moștenite de la predecesori și utilizate pe termen limitat, spre a fi apoi lăsate „succesorilor"; ele nu pot fi controlate de opoziție ori presă (inexistente ca forțe politice), iar legalitatea acțiunilor lor este apreciată nu de o putere legislativă despărțită de executiv (ori de o justiție separată de politică), ci de însăși puterea pe care o slujesc. Nu este deci de mirare că pot apare de atîtea ori confuzii între adversarii statului, ai partidului ori ai liderului, și că limitele dintre legalitate și ilegalitate pot părea fragile.

Create de regulă în perioadele preluării violente a puterii de către partidele comuniste, organele poliției și securității comuniste s-au manifestat în special ca organe de represiune împotriva tuturor celor ce se opuneau „noii ordini", și ca urmare sînt privite, alternativ, cu recunoștință de învingătorii și beneficiarii acestei noi ordini, și cu repulsie, teamă ori numai suspiciune de „învinșii" și urmașii lor, în general incapabili chiar peste generații să dea uitării violența cu care a fost instaurată noua societate și căreia i-au fost indirect victime. În medie, însă, influența directă ori imediată a acestor instituții asupra întregii vieți politice și sociale comuniste este foarte mare — chiar dacă nu se ridică la rangul de „atotputernicie" pe care li-l arogă unii comentatori occidentali.

Într-adevăr, să remarcăm întîi că în perioadele relativ stabilizate ale ordinii comuniste pe care le trăim — deci, la peste 3 decenii, de la revoluție — poliția și securitatea nu mai par a fi dominate de revoluționari exaltați și fanatici vindicativi, orbiți de ură și resentimente în fața „dușmanului de clasă" și gata să folosească orice mijloc spre a-i înfrînge definitiv — așa cum apăreau în perioadele violente ale luării puterii. Pe lîngă fenomenul firesc al dispariției din motive biologice al acestei prime generații de apărători ai ordinii comuniste, vom trece în sprijinul observației noastre și urmările victoriei totale asupra tuturor inamicilor periculoși (interni) ai comunismului —, victorie

care face ca violența pe scară largă să nu mai fie, în general, necesară.

Spre deosebire deci de fondatorii poliției și securității comuniste, noile generații de lucrători în aceste servicii sînt funcționari și profesioniști, provenind însă în covîrșitoare majoritate din clasa conducătoare a societății — deci din familii de muncitori și țărani — și, în general, exprimîndu-și prin opțiunea lor lipsa de interes pentru a deveni intelectuali. Similitudinile cu modul de selecție în aparatul de partid sînt evidente. Se poate chiar imagina că „pregătirea" în școlile poliției și securității cere calități inițiale superioare și asigură o informație generală și o experiență profesională și de viață mai bogată absolvenților săi decît cea reclamată în școlile de activiști de partid și deci nivelul lucrătorilor din poliție și securitate este superior celui caracteristic aparatului de partid profesionist. Lucrul acesta este important, deoarece trebuie subliniat că și aparatul poliției și securității — ca și ofițerimea — se prezintă drept importante rezerve de cadre pentru elită*. [Cel puțin în unele sectoare ale elitei comuniste — cum sînt cele ale relațiilor externe — ponderea celor ce „provin" din aparatul securității este importantă.] Unii comentatori occidentali vorbesc chiar despre „conflicte cronice" și „rivalități" între cei doi stîlpi ai puterii comuniste: partidul — expresie *publică* a puterii — și poliția și securitatea — expresie a puterii *reale* de control și dirijare a întregii societăți. Recunoscînd existența unor conflicte de acest tip în trecut, ca și posibilitatea apariției rivalităților între alternativele de acces la putere și privilegii, vom menționa totuși părerea noastră că, în procesul funcționării-standard* a ordinii comuniste, relațiile dintre partid și poliție-securitate ne par a sta mai degrabă sub semnul subordonării necondiționate, a cooperării și complementarității decît concurenței. [Deci în special excluzînd perioadele de „criză" — legate de succesiunea la putere a liderilor, de conflictele externe etc.] Într-adevăr, partidul — cu rol ideologic conducător — controlează și îndrumă întreaga societate — deci și poliția și securitatea —, dar cu ajutorul unor *informații* și instrumente de control pe care i le pun la dispoziție instituțiile specializate ale securității și poliției. În

plus, trebuie precizat că parte din controlul partidului însuși — al membrilor de către aparat, al aparatului de către lider etc. — este efectuat cu ajutorul organelor specializate ale securității și poliției. Și, evident, trebuie precizat că întreaga sferă a relațiilor cu străinătatea — a cetățenilor statului comunist cu diplomați și alți cetățeni străini, a supravegherii activităților reprezentanților străini în statul comunist, a organizării serviciilor de informații comuniste peste hotare etc. — intră în competența serviciilor de securitate, deși este oficial condusă tot prin aparatul de partid și de stat. În același timp, organele de securitate sînt de regulă singurele posesoare *de informații nedestinate publicității* asupra nu a „ceea ce ar trebui să se întîmple", ci a „ceea ce se întîmplă efectiv" în statul comunist — respectiv asupra performanțelor economice reale, asupra loialității reale (și nu exprimate) a cetățenilor față de ideologia comunistă, asupra vieții private — și trecutului — membrilor elitei conducătoare și familiilor lor etc. Pentru colectarea unor astfel de informații, organele securității folosesc largi rețele de colaboratori (salariați și mai ales voluntari) activînd în toate „sectoarele sociale" ale societății comuniste (și în special în mediile unde apariția unor astfel de informații pertinente este mai probabilă — în rîndul elitelor, în masa intelectualilor și, probabil, chiar în rîndul contestatarilor și dizidenților). Pentru cetățeanul „de rînd" al statului comunist, colaborarea cu securitatea (ori poliția) pare să ofere o serie de avantaje: un sentiment de (aproximativă) siguranță și protecție, perspectiva promovării și a accesului la privilegii etc. La rîndul său, puterea capătă un evident ascendent asupra celui ce a consimțit — fie și numai o singură dată — să coopereze „de bunăvoie" cu organele ce supraveghează societatea: cooperantul poate fi în continuare manipulat și folosit după voie*. [În unele țări, cooperarea cu securitatea a tuturor salariaților este chiar reglementată prin dispoziții clare.] Informațiile tezaurizate de serviciile de securitate pot fi însă utilizate — și adesea sînt — în cadrul luptei invizibile pentru putere din cadrul partidului: acesta este probabil motivul pentru care conducerea partidelor comuniste de guvernămînt acordă o mare importanță conducerii poliției și secu-

rității și așază, în fruntea acestor organe de partid, oameni-cheie, total devotați liderului — dacă, din felurite motive, aceste servicii nu sînt conduse în fapt de liderul însuși.

Menținerea unui astfel de aparat puternic de securitate care ar putea să și descrească în perspectivă nu trebuie să fie apreciată drept o expresie a slăbiciunii societăților comuniste. Dimpotrivă, riscăm afirmația că în unele state comuniste starea de stabilitate este atît de puternică, funcția organelor de securitate în apărarea regimului atît de redusă, încît practic s-ar putea trece pur și simplu la desființarea acestora fără urmări vizibile pentru viața cotidiană.

Faptul că organele de poliție și securitate contribuie la stabilitatea regimului, dar nu o condiționează, reprezintă o concluzie semnificativă.

2.5. Structura economică și de putere a societății lumii a doua, ca și țelurile sale explicite, marchează puternic viața socială comunistă.

Cum societatea este și un mediu internațional, aspectele strict sociale nu pot fi despărțite — și vor fi prezentate împreună — de unele caracteristici informaționale ale comunismului real.

Vom începe prin a aminti faptul că majoritatea țărilor ce astăzi se declară ele însele de vocație comunistă sînt țări care, în momentul preluării puterii de către comuniști, erau subdezvoltate economic și mai ales industrial, cu sisteme politice fără tradiții democratice și, de regulă, în perioade naturale de criză după războaie pierdute. Viața socială comunistă trebuie deci așezată în perspectivă istorică: o serie de elemente pe care observația le leagă de ordinea comunistă — ca lichidarea rămășițelor ordinii feudale, lichidarea analfabetismului și modernizarea economiei, în special prin industrializare — apar astfel mai degrabă conjunctural decît structural legate de comunism. Dar societăți comuniste au fost instalate și în țări cu vechi tradiții industriale — ca Germania și Cehoslovacia — și cu o istorie politică în care democrația burgheză s-a manifestat din plin, ca Cehoslovacia. Cu toată diversitatea „punctelor de plecare”, fenomenele sociale ce apar în lumea comunismului real au multe caracteristici comune, ce permit discutarea lor în ansamblu.

Să menționăm întîi că înlocuirea proprietății private asupra mijloacelor de producție și a muncii pentru profitul propriu — caracteristice societății capitaliste — prin proprietatea de stat asupra mijloacelor de producție și munca pentru propășirea generală a poporului — în spiritul comunismului — are drept urmare, de regulă, un nivel destul de scăzut de participare și de performanță economică* cu toată plusvaloarea ridicată pe care statul comunist o percepe de la toți membrii săi, deveniți angajații săi. [Expresia *nivel scăzut* nu se referă atît la aprecierea performanței ca atare cît în special la aprecierea acestei performanțe în comparație cu alte situații similare. Într-adevăr, statisticile arată că nu ordinea economică comunistă a imprimat cele mai rapide ritmuri de creștere economică în țările subdezvoltate și că performanțele de vîrf au fost asigurate de organizările autoritare „de dreapta” (în Coreea de Sud, Taiwan, Brazilia). În domeniul cheie al productivității muncii, performanțele obținute în țările comuniste sînt adesea departe de cele obținute în țările capitaliste dezvoltate. În documentele unora dintre partidele comuniste (ale PCR, spre exemplu) se arată că îmbunătățirea performanțelor economice, dorită dar care se lasă așteptată, este necesară și pentru a putea demonstra superioritatea teoretică a comunismului asupra capitalismului: reamintim că, în spiritul marxismului, o ordine socială este superioară alteia dacă asigură o eficiență mai ridicată a muncii sociale.] Centralizarea conducerii economiei — consecință a centralizării puterii — și birocratizarea aparatului executiv fac ca, în mod cronic, rezultatele să fie sub așteptări; dar liderul, prin definiție vorbind în numele legilor obiective ale istoriei, nu-și poate recunoaște (decît arareori și numai în anumite limite) „erorile” — și astfel asistăm de regulă la „eludarea” premeditată și pe scară largă a informațiilor privind performanțele economice reale atinse. Se nasc astfel două planuri fundamental diferite de raționament — privind „ceea ce ar trebui să fie” și „ceea ce este de fapt”. Acest dualism ne pare a fi principala caracteristică a vieții sociale în comunism; „eludarea” realității este cu totul posibilă datorită lipsei oricărui control asupra puterii economice și sociale și posibilității practic nelimitate de a manipula

*întreaga informație socială**. [Faptul că întreaga informație produsă în interiorul unei țări referitoare la propria sa realitate economică se află sub controlul total al puterii nu este surprinzător în sine. Ceea ce pare însă surprinzător este că statul comunist se arată capabil să manipuleze și informația produsă și difuzată în afara granițelor sale cu privire la performanțele sale economice și sociale. Faptul are explicații multiple, pe care însă nu ne propunem să le prezentăm și analizăm în acest studiu.] Trebuie menționat însă că eludarea realității nu este însoțită în societățile comuniste de complexele de culpabilitate pe care un asemenea fenomen îl generează în alte complexe sociale. „Adevărul" — și, în particular, realitatea — sînt, în buna tradiție a marxismului militant *arme* ce se vor folosite pentru atingerea obiectivelor puterii politice: dacă vom ține apoi seama de faptul că țările comuniste sînt înconjurate de ostilitatea dușmanilor comunismului, vom înțelege de ce „adaptarea" realității prin acoperirea atît a lipsurilor cît și a eventualelor eșecuri în îndeplinirea țelurilor fixate, devine o parte componentă a luptei pentru comunism și astfel o datorie a oricărui cetățean loial al statului comunist*. [Menționăm în această direcție că o mare parte a informațiilor privind realitatea comunistă intră în sfera „secretului de stat" și deci deconspirarea lor se pedepsește ca infracțiune. În sfera secretelor intră datele privind îndeplinirea (sau neîndeplinirea) planului, cu excepția celor care se publică, datele privind tratativele economice eșuate; datele privind orice eșecuri politice, pe plan intern sau internațional, ale puterii; cele despre ecourile nefavorabile ale liniei politice oficiale pe plan internațional; datele despre accidentele de muncă și uneori chiar cele despre calamitățile naturale. În sfera secretului intră și multe alte lucruri, aparent benigne dar susceptibile să dea naștere unor interpretări tendențioase, cum sînt legăturile de familie în zonele superioare ale ierarhiei de partid, veniturile sau salariile demnitarilor, volumul cheltuielilor protocolului de stat, biografiile demnitarilor (în afara datelor publicate) conținutul discuțiilor eventual contradictorii care preced luarea unei hotărîri ce devine obligatorie etc.]

Lipsa generală de interes pentru realitatea socială „așa cum este" (și, în particular, deformarea ei) și concentrarea aproape totală a interesului pentru „cum ar trebui să fie" și „cum va fi", caracteristică societăților comunismului real, ar putea fi ilustrate printr-o analogie cu celebrul principiu de incertitudine al lui Heisenberg — care, într-o formă populară, afirmă că (în fizica particulelor) cu cît cunoaștem mai bine poziția unei particule, cu atît îi cunoaștem mai puțin impulsul de mișcare ulterioară și, reciproc, cu cît îi cunoaștem mai bine impulsul, cu atît sîntem nevoiți să ne mulțumim cu mai puține informații privind poziția și starea ei prezentă*. [Într-o formulare mai riguroasă, produsul dintre aproximația în determinarea poziției și aproximația în determinarea impulsului undei particulei (evident, în anumite condiții și pe un anume model) nu poate coborî sub o anumită limită obiectivă.] Societățile necomuniste sînt societăți în care „starea" se cunoaște bine, dar „impulsul de mișcare ulterioară" este neglijat; din contra, în societățile comuniste „impulsul" este bine definit, în schimb „starea de fapt" este neglijată. Dacă am extinde (metaforic) principiul lui Heisenberg la o posibilă „cuantică" socială, ar trebui să conchidem că aceste diferențe în interesul pentru prezent și viitor sînt urmări *necesare* respectiv ale *lipsei de ideologie* și ale *atotputerniciei ideologiei* ce consideră mișcarea socială drept ireversibilă.

Să reținem deci că obținerea unor performanțe economice reale mediocre și interpretarea oficială a acestor performanțe drept excepționale, în scopul mobilizării maselor în activitatea de construire a noii societăți, sînt caracteristici fundamentale ale comunismului real.

Consecințele acestor caracteristici se manifestă pe multiple planuri. Astfel, vom menționa nivelul de trai material relativ scăzut al cetățeanului din țările comuniste. În același timp, cetățeanul statului comunist nu are informații exacte nici asupra rezultatelor sociale ale muncii lui, nici asupra nivelului material de viață al altora: prin urmare el nu poate evalua personal performanțele obținute, și propria sa performanță nu are nici o influență asupra performanței sale viitoare. Vom spune că societatea comunistă este astfel *o societate fără feed-back infor-*

maţional real — şi, în particular, o societate care, în mod structural, *nu poate învăţa* din propria sa istorie.

La menţinerea nivelului de trai material la cote modeste contribuie însă, pe lîngă stadiul general al dezvoltării economice şi raţiuni de ordin ideologic şi politic*. [După părerea noastră, dezvoltarea economică a ţărilor comuniste va influenţa prea puţin nivelul veniturilor *individuale* ale cetăţenilor, plafonate din alte motive decît cele ce ţin de puterea economică, aşa cum vom arăta mai departe. În sprijinul acestei afirmaţii trecem faptul că, de pildă salariul real creşte mult mai mult decît cel nominal, şi tot mai multe elemente intră în sfera „salariului social" — adică a veniturilor administrate sub controlul statului, şi nu de către cetăţenii înşişi.] În cîmpul argumentelor ideologice am introduce orientarea anti-consumistă şi austeră programatică a societăţii comuniste în general, în care servirea societăţii — şi nu „profitul" de pe urma ei — este instalată drept valoare fundamentală. Trebuie apoi menţionat că menţinerea veniturilor individuale (şi salariilor) sub controlul strict al puterii statului comunist, şi mînuirea lor în scopuri *politice*, oferă o serie de avantaje verificate pentru conducerea socială*. [Experimentată iniţial sub conducerea lui I. V. Stalin, această metodă de conducere a maselor prin menţinerea lor la niveluri scăzute şi cu un control strict de venituri şi consum, a fost preluată în toate ţările comunismului real. Unele aspecte sînt tratate şi în capitolul 3.] Vom înregistra astfel posibilitatea statului (şi deci a liderului) de a dirija aspiraţiile individuale prin politica acoperirii lor controlate*, de a utiliza satisfacerea aspiraţiilor de consum drept recompensă în jocul politic* şi de a putea manevra, în limite largi, veniturile individuale în scopul creării şi susţinerii unor curente de opinie politică în mase. [Într-adevăr, imposibilitatea cronică — şi nu temporară a satisfacerii facile a unor aspiraţii de tip „consum" — cum sînt procurarea unei locuinţe decente, a unui automobil ori a unei case de vacanţă — poate transforma aceste elemente în aspiraţii şi obiective de masă, ce reclamă mari consumuri de energie socială; corolarul este că aceasta *deformează* constelaţia aspiraţiilor individuale şi poate duce chiar la neglijarea completă ori ignorarea altor aspiraţii, de un tip superior (de tipul: libertate, participare etc.).] [Într-adevăr, în condiţii de penurie şi austeritate economică generalizată, posibilitatea satisfacerii unor aspiraţii minimale — de nivelul „apartament", „automobil", aprovizionare, asistenţă medicală decentă, — poate fi transformată în privilegiu. Problemele *strategiei privilegiilor* sînt tratate în capitolul 3.] Pe fondul acesta al penuriei şi austerităţii economice, total controlată de stat (şi deci de lider), este instalat apoi sentimentul fundamental al individului din societăţile comunismului real: acela de *dependenţă totală* de statul căruia îi aparţine — şi, implicit, de liderul care conduce partidul şi statul. Cetăţeanul statului comunist este, prin structura economică a statului, ori funcţionar la stat — respectiv, prestator de servicii administrative, ştiinţifice, culturale ori artistice, considerate necesare statului şi retribuite de acesta — ori funcţionar la grupuri de producţie total controlate de stat, cum sînt colhozurile şi cooperativele agricole. Teoretic, el este şi proprietarul şi conducătorul unităţii de producţie ori de servicii unde îşi desfăşoară activitatea: aceasta înseamnă că între el şi organizaţie nu mai apare „scutul" grupului social căruia aparţine — de exemplu, sindicatul profesional — ca o entitate „în sine", aptă să acţioneze, la nevoie, în favoarea sa şi împotriva instituţiei. Într-adevăr, ar fi oare necesară o astfel de organizare care să protejeze individul-funcţionar ori muncitor — contra unei instituţii care, teoretic, îi aparţine şi pe care — iarăşi numai teoretic — o conduce, prin mandatul liderului ales de el? Răspunsul este evident*. [Acesta este motivul pentru care în unele ţări comuniste — ca România, — sindicatele sînt unificate cu ministerul muncii, deci cu organul guvernamental pe care, în alte organizări sociale, sînt chemate să-l controleze.] Cetăţeanul statului comunist este, teoretic, identificat cu statul şi organizarea socială de care depinde total*. [După părerea noastră, această identificare teoretică dintre individ şi stat este una dintre cele mai ingenioase *inovaţii sociale* din istoria politică a umanităţii: ea rezolvă *formal* toate aspectele critice ale relaţiilor om-societate.] În plus, nivelul scăzut al salariilor şi veniturilor, ca şi imposibilitatea de a-şi cîştiga viaţa (existenţa) sa (şi a familiei sale) în afara instituţiilor de stat ori controlate de stat*, îl face pe cetăţeanul statului comunist dependent economic total de statul în care trăieşte: atunci

cînd salariul lui lunar este calculat în așa fel încît să-i ajungă strict pentru traiul zilnic lunar pînă la următorul salariu, economiile din salariu sînt practic inexistente ori foarte mici —, și este evident că statul dispune de un puternic mijloc de presiune și control asupra comportamentului individului*. [Dacă ne amintim acum importanța pe care a avut-o (și o are) în tradiția mișcării muncitorești lupta anti-trust (ori anti-monopol) identificat pe drept cuvînt ca un mare pericol pentru starea și condiția muncitorului dintr-o ramură a producției prin puterea totală pe care o poate exercita asupra acestuia, pare interesant că tocmai ordinea comunistă, teoretic continuatoare a mișcării muncitorești, ridică *monopolul statului* (adevărat, al statului comunist, dar tot monopol!) la rangul de principiu suprem de organizare a întregii vieți economice și sociale.] [Acesta este unul dintre principalele motive pentru care „protestele de masă" (de tipul: greve, demonstrații de protest, revolte etc.) sînt atît de puțin frecvente în țările comuniste: orice protest nu este socotit de putere ca fiind orientat împotriva unei anumite întreprinderi, persoane ori legi, ci ca orientate contra *puterii* ca atare — ce conduce *toate* întreprinderile, *toate* persoanele, ce stabilește *toate* legile, — și deci cele contra cărora se manifestă protestul. Individul, deci, nu se poate „plînge" decît celui care a creat situația de care se plînge și care are practic posibilități nelimitate de a-l pedepsi pentru atitudinea sa.]

Acesta naște sentimentul comun de *obediență* față de putere*. [Acest sentiment este interpretat de mulți comentatori occidentali în termeni de „atașament" și „aprobare".] Menționăm că acest sentiment este și mai puternic în rîndul celor ce sînt promovați pe scara socială a societăților comuniste; pe lîngă recunoștința mai degrabă firească și atașamentul față de ordinea socială ce le oferă șansa promovării, la motivarea obedienței elitei față de partidul și liderul susținător trebuie trecută și frica de alternativa dizgrației. Într-adevăr, „promovatul" își datorează întru totul cariera — și privilegiile, materiale și nemateriale, ce decurg de aici — structurii sociale și politice și, în particular, partidului și liderului*. [Trebuie menționată aici practica de promovare pe scara socială a unor oameni foarte simpli, cu o educație precară, a căror „profesiune de bază" este modest retribuită (de pildă, muncitorii cu calificare elementară). Întemeiată pe principii ideologice — care afirmă rolul *conducător* al clasei muncitoare (respectiv al celor fără pregătire superioară) în raport cu celelalte categorii sociale (respectiv: țărani — prin tradiție „mai independenți" de stat și putînd să-și ducă viața și în afara administrației, și intelectuali — prin definiție „o pătură" oscilantă, fără drept la putere) această practică și-a dezvăluit mari resurse operaționale, jucînd un rol fundamental în edificarea coeziunii în conducerea societății comuniste.] În afara acestei cariere se află numai anonimatul, iar întoarcerea la „profesiunea de bază", ca urmare a dizgrației, înseamnă și pierderea tuturor avantajelor și automat, întoarcerea la situații modeste*. [Această situație este foarte diferită de cele ce apar în alte orînduiri sociale, unde „intrarea" ori „ieșirea" din aparatul puterii nu este neapărat legată de unicele avantaje materiale ce pot fi obținute în cadrul respectivei ordini sociale.] *Obediența* față de putere — și lider — nu poate fi despărțită, în astfel de cazuri, de interesul păstrării privilegiilor dobîndite și de frica pierderii acestor privilegii fără nici un fel de compensații posibile. Vom înregistra deci, la scară socială și la toate nivelurile, sentimentul general de *obediență* față de puterea politică, — și, în particular, față de partid și de lider. Iar statul comunist, prin toate mijloacele de propagandă de care dispune, ridică valoarea de obediență (și sub formele ei particulare de devotament, atașament, aliniere ori disciplină) la rangul de valoare supremă a societății*. [Justificarea acestei apologii a obedienței este iarăși de natură ideologică: conducerea socială, identificată cu societatea în ansamblul său, acționează în sensul unicelor legi „adevărate" ale istoriei, deci, acceptarea de către toți membrii societății a conducerii „așa cum este" înseamnă, în fond, acceptarea legilor obiective ale istoriei. Din contră, „lipsa de obediență" exprimă refuzul acceptării legilor obiective ale istoriei; un astfel de refuz al realității intră, iarăși, teoretic, în cîmpul patologicului. Vom relua aceste teme atunci cînd vom prezenta fenomenul dizidenței în capitolul 3.]

Toate cele de mai sus întăresc afirmațiile de la **2.3.** privind distribuția teoretică a puterii în societatea comunistă: într-adevăr, este evident că dependența totală și obediența tuturor față

de puterea centrală sînt incompatibile cu existența (teoretică) a unor centre de putere diferite de partid și lider.

Problemele sociale sînt puse și rezolvate teoretic în cadrul economic și de putere descrise pînă acum.

Astfel, inegalitățile sociale sînt în principiu generate de inegalitățile între salarii și venituri controlate de stat: se poate astfel vorbi despre asumarea unor inegalități și despre dinamica lor planificată. În diferite țări comuniste se manifestă tendințe diferite în tratarea inegalităților sociale, pe fondul comun al unor strategii ce urmăresc, pe termen lung, instalarea unei societăți omogene și chiar egalitare. Astfel, în unele locuri, — ca în România ori în China în perioada maoistă — micșorarea inegalităților și „netezirea" veniturilor, simultan cu ridicarea salariilor mici și micșorarea (ori măcar limitarea) veniturilor mari, este o componentă fundamentală a politicii sociale; în alte țări comuniste, ca Ungaria și Polonia, menținerea diferențelor între unele clase de salarizare este teoretizată ca venind în sprijinul promovării și stimulării unei „meritocrații" comuniste, de neevitat în perioada de tranziție către comunism, cînd fiecare nu primește încă după nevoi, ci după cantitatea și calitatea muncii depuse pentru societate (evident, cantitatea și calitatea muncii fiind diferite pentru diferiți membri ai societății). Dar, de regulă, inegalitățile sociale nu sînt *structurale* — de pildă, tot ceea ce se poate agonisi sînt bunuri de consum și mijloace de producție, ce pot genera noi cîștiguri —, ci *funcționale*, legate de poziția și meritele de excepție ale unor indivizi în dinamica societății comuniste: în particular, rezultă că privilegiile *nu sînt transmisibile* urmașilor decît în limite foarte înguste (o casă, bunuri mobile, un cont în bancă, relații etc.). Sîntem departe de situația ce apare în societatea capitalistă, unde inegalitățile *se transmit* din generație în generație și unde un individ de excepție poate crea un statut de excepție pentru toți urmașii săi. Trebuie însă precizat că dacă, la nivelul individului, privilegiile nu sînt transmisibile, la nivelul clasei, ori grupului social, ele sînt, de regulă, transmisibile. Societățile comuniste au structural lideri, elite și conduși, de obicei provenind din clase și grupuri sociale diferite*. [Elitele comuniste se deosebesc de „alte" elite, generate de alte societăți. Într-adevăr, primatul muncitorilor și oamenilor simpli pe scala promovării sociale în cadrul comunismului real este o caracteristică fundamentală stabilă, cu caracter ideologic; iar competența profesională este evident dependentă de gradul de instruire și, în ultimă analiză, de „numărul" anilor de studii. Vom mai adăuga și faptul că, în condițiile în care accesul la știință și cultură al celor proveniți din familii de muncitori și țărani este puternic încurajat de statul comunist, acei dintre fiii acestor familii ce nu folosesc aceste oportunități ori *nu pot* deveni intelectuali, ori *nu vor* să devină intelectuali — ceea ce se traduce, în ambele cazuri în ostilitate la adresa profesionalizării și competenței intelectuale. Cum liderii și elitele politice se selectează, structural, dintre muncitorii și țăranii ce provin din familii de muncitori și țărani — și care deci nu și-au exprimat dorința de a promova pe scala competenței profesionale — rezultă că, în mod fatal, elitele politice comuniste au un nivel profesional scăzut, și sînt în general ostile competenței. În același timp însă trebuie subliniat că tocmai lipsa de competență asigură acestor elite un caracter mai democratic reprezentativ decît al altor elite, generate aristocratic ori meritocratic. Aceasta face ca, cel puțin uneori, elitele comuniste să nu fie înconjurate, în țările comuniste, de ostilitatea cu care sînt adesea privite elitele în alte organizații sociale.]

Problemele sociale ale urbanizării — ca rezultat al industrializării comuniste — sînt de asemenea probleme stăpînite prin instrumentul planificării economice și prin controlul social al statului asupra proceselor sociale. În aceeași sferă intră și problemele relațiilor sat-oraș, ale raporturilor dintre populația activă și populația totală, ale migrației interne a forței de muncă, ale relațiilor dintre sexe și ale dezvoltării familiei*. [Ca un amănunt interesant menționăm faptul că în multe țări comuniste problemele sexului sînt tratate într-un spirit puritan, mai degrabă straniu pentru secolul nostru. Nu sîntem în posesia nici unui studiu care să exploreze sistematic cauzele acestei atitudini, astfel încît vom lansa numai o ipoteză explicativă, ce se cere, evident, verificată: ostilitatea față de problemele sexului este o formă a ostilității generale a puterii față de orice domeniu privat ce poate scăpa controlului social și care poate cultiva valori individuale, personale, potențial necomuniste (ca primatul plă-

cerii, relaxarea, apologia individualismului) și care pot impieta asupra implantării valorii supreme a obedienței față de sistemul politic și conducerea sa.]

Sfera problemelor sociale și interpersonale este astfel, în societatea comunistă, prin definiție, o sferă controlabilă și controlată efectiv de puterea politică. Nici un aspect al vieții sale nu îl privește exclusiv pe cetățeanul unui stat comunist: toate aceste aspecte privesc comunitatea, și aceasta le așază teoretic sub incidența puterii*. [În România, de pildă, se constată din anii '70 o tendință mereu mai marcată de control a vieții private de către stat. În sfera controlului de stat intră astfel: veniturile — ce pot fi confiscate dacă nu se poate dovedi că sînt obținute pe căi licite; dreptul de așezare într-o localitate sau alta; dreptul de transfer de la o întreprindere la alta; intrarea în învățămîntul superior — legată, pentru unele facultăți, de comportamentul și de starea părinților; susținerea doctoratelor; dreptul de călătorie în străinătate; dreptul de căsătorie cu un cetățean de altă cetățenie; primirea în apartamentul deținut în proprietate a rudelor, inclusiv a fraților sau surorilor. În 1976 a fost votată chiar o lege care stabilește cum trebuie să se adreseze cetățenii români unii altora. Lărgirea sferei controlului statului asupra individului are drept urmare firească întărirea puterii statului. Într-adevăr, orice intră sub controlul oficial al statului poate fi în cel mai bun caz obținut, de individ, prin cerere adresată statului, care aprobă ori respinge respectiva cerere. Aprobarea unei cereri — altfel normală — poate fi astfel transformată în *răsplată* ori chiar privilegiu, pentru servicii „de excepție"; din contră, respingerea cererii — altfel, normale — devine un mijloc de *sancțiune socială* (pentru indisciplină socială, pentru lipsă de obediență ori de fidelitate a solicitantului ori a cuiva din familia sa ș.a.m.d.) În plus, funcționarii de stat și de partid care capătă dreptul de a aproba astfel de cereri — altfel, normale — ori care pot influența în vreun fel procesul rezolvării cererilor devin de fapt învestiți și cu putere, pe care o pot folosi și în beneficiul propriu. În România, de pildă, un cercetător invitat să participe, pe socoteala organizatorilor, la un simpozion internațional trebuie să facă o cerere prin care să solicite aceasta, cerere care se aprobă, pe rînd, de colegii săi de muncă, de

superiorii săi administrativi — pînă la ministrul de resort —, de organele de partid și, în final, de organele de stat care îi eliberează pașaportul; la fiecare din aceste niveluri, fără obligația nici unei explicații, cererea respectivă poate fi respinsă ori întîrziată, astfel încît invitația să devină inoperantă, iar participarea la respectivul simpozion să cadă de la sine. Pare deci natural ca obținerea în timp util a aprobării să nască un sentiment de recunoștință a solicitantului față de *toți* cei ce „l-au ajutat" să o obțină —și, eventual, față de cei ce, prin relațiile lor personale ori prin locul pe care îl ocupă în ierarhia puterii, au intervenit în ajutorul său. Se nasc astfel simultan *noi dependențe* (sentimentale, psihologice) ale individului — solicitant de mediul său social și *cîștiguri* (în prestigiu, influență etc.) ale altor indivizi din aparatul social, care mijlocesc aceste dependențe. Aceste aspecte vor fi explorate pe larg în capitolul 3.]

2.6. În sfera controlului politic în societățile comuniste intră și *știința, arta* și, în general, *cultura*.

În analiza elementelor menționate trebuie pornit în primul rînd de la faptul că acestea sînt produse ale unor cetățeni ai statului comunist special antrenați în direcțiile menționate, cărora, tocmai ca urmare a acestui „antrenament", li se închide prin definiție accesul în „clasa conducătoare" a societății — respectiv clasa muncitoare — spre a fi acceptați în rîndul unei pături cu statut social incert — intelectualitatea.

În al doilea rînd nu trebuie uitat că viața științifică, artistică și culturală se desfășoară în societățile comuniste în condițiile monopolului total al puterii politice (în particular, al statului) asupra *tuturor* mijloacelor de difuzare a științei, artei și culturii — și, deci, indirect, asupra mijloacelor de subzistență ale producătorilor de știință, artă și cultură. De aici rezultă că, în țările comuniste, oamenii de știință, de artă și, în general, de cultură sînt funcționari de stat*, în principiu de același tip cu ceilalți funcționari ce sînt antrenați în producția de bunuri materiale, în desfacerea acestora sau în activitatea de gestiune: cu alte cuvinte, producția lor, îndreptată spre satisfacerea anumitor obiective, este planificabilă și planificată, iar producătorii sînt remunerați (ori recompensați) pentru ceea ce fac în vederea atingerii

acestor obiective. [Faptul că uneori oamenii de artă, prin uniunile lor profesionale, în locul salariilor primesc *împrumuturi* de stat pe care le rambursează prin producția lor nu schimbă, evident, esența acestei afirmații și nici aceea că uneori sumele împrumutate provin din fondurile subscrise obligatoriu de către artiștii înșiși.] Trebuie deci remarcat că obiectivele se stabilesc *din afara* științei, artei și culturii de către puterea politică și că ele reclamă, de regulă, științei un rol *mai activ* în implementarea strategiilor de dezvoltare economică (mai ales prin promovarea progresului tehnic) — și, eventual, obținerea de performanțe de prestigiu pe plan mondial, care să justifice superioritatea comunismului —, iar artei și culturii așezarea sub semnul propagandei de partid și de stat. Documentele partidelor de guvernămînt din țările comunismului real stabilesc astfel, după țelurile activităților politice, industriale, economice, după cifrele de export și import, și liniile directoare pentru știință (și tehnică), artă și cultură: aceste linii directoare sînt de obicei însușite de uniunile profesionale (ale oamenilor de știință, ale artiștilor etc.) care trec apoi la transpunerea lor în viață. Oamenii de știință sînt plătiți spre a cerceta ceea ce se află în planurile de cercetare ale institutelor de stat, care îi folosesc spre a cerceta ceea ce este planificat. Savanții și scriitorii își prezintă manuscrisele editurilor de stat, care le evaluează ținînd seama de directivele pe care le au de la puterea politică și apoi hotărăsc, după caz, publicarea, revizuirea, ori pur și simplu respingerea „producției" — cu variantele corespunzătoare de retribuire a muncii depuse de autori*. [Să amintim că datorită monopolului de stat asupra editurilor, un manuscris respins la o editură — după criterii politice ori ideologice — are, practic, șanse minime de a fi acceptat de o altă editură, care evident, urmează aceleași directive ca și prima.] Artiștii plastici ori muzicienii își oferă „producția" unor centre de achiziții de stat, care le acceptă ori nu — judecîndu-le, de obicei, după aceleași criterii ce derivă din liniile politice*. [Trebuie remarcat și faptul că, datorită nivelului scăzut al veniturilor individuale „piața artei" se reduce, în general, la cererea statului — singurul apt să plătească costisitoarea artă monumentală, simfonia ori opera — și oferta producătorului, obligat să vîndă acestui unic cumpărător.]

În al treilea rînd, nu trebuie uitat că, sub control fiind, producătorii de știință și artă sînt proprietarii unui „mijloc de producție" strict privat, ne-expropriabil, și ne-naționalizabil — respectiv *competența* și *talentul*.

Dacă ne amintim că toate mijloacele de producție aparțin statului, vom înțelege fondul de ostilitate structurală pe care se dezvoltă, tradițional, relațiile între puterea comunistă, pe de o parte, și purtătorii de știință și artă, pe de altă parte — ultimii reprezentanți ai unui individualism ce rezistă colectivizării.

Formele concrete de manifestare ale acestor relații au variat cu timpul și sînt diferite în diferite părți ale lumii comuniste. Astfel, primele generații de comuniști aflați la putere au arătat, de regulă, un oarecare respect pentru valorile științei și artei, aflate în afara competenței lor — reprimînd însă, adesea violent, pe reprezentanții intelectualității ce se opuneau instalării noului regim. Generațiile mai noi de conducători comuniști, martori ai creării „noii intelectualități" comuniste* par mai degrabă a fi demitizat valoarea „producției intelectuale", pe care o tratează ca pe orice alt tip de producție. [Trebuie menționat că imaginile noilor conducători asupra intelectualității sînt de multe ori influențate de situații ne-tipice cum sînt promovările după criterii politice în lumea științifică și artistică și asimilarea acestor promovări cu cele obținute pe linii strict profesionale — evident, numai la prima vedere, comparabile.] În schimb, o dată cu demitizarea, a apărut și fenomenul interesant și straniu al apetitului unor lideri comuniști, prin definiție neintelectuali, pentru distincții ce încununează, de regulă, carierele intelectuale: o dată ajunși la putere, acești muncitori și țărani își acordă doctorate și distincții științifice, se aleg în academii și își decernează premii științifice și chiar artistice*. [Menționăm astfel, Premiul Lenin pentru literatură al liderului sovietic Brejnev.]

Monopolul statului asupra științei, tehnicii, artei și culturii creează de la început anumite caracteristici structurale vieții științifice, tehnice ori artistice în țările comuniste.

Trebuie astfel înregistrată legătura ce apare în mod natural între omul de știință, artă ori cultură, judecat ca simplu cetățean al statului comunist și prețuit ca atare, și același om judecat ca producător de inteligență științifică ori artistică. Este evident că, din punct de vedere al puterii politice, calitatea cetățeanului este cel puțin la fel de importantă ca nivelul producției — prima rămînînd însă mult mai ușor de evaluat. Apar astfel interferări ale valorilor politice, științifice și culturale, în urma cărora răspunsurile la întrebările „cine este autorul" — respectiv, care este atitudinea sa față de puterea politică și mai ales gradul de obediență manifestat de el și familia sa față de ordinea comunistă —, „care este calitatea profesională a producției sale" și „care este utilitatea politică a producției sale" se intercondiționează reciproc. Iar practica arată că statul comunist nu acceptă și nu promovează producțiile științifice și culturale ale celor ce, din felurite motive, nu verifică baremurile de obediență ale cetățenilor săi; și, în același timp, încearcă să impună în lumea științifică pe acei producători de știință și cultură ce se angajează în slujba sa și îi slujesc interesele*. [Aceasta este o sursă majoră de *pierderi* pentru știința și cultura comunistă. Uneori, aceste pierderi sînt parțial recuperate. Astfel, dacă este vorba de scriitori, pictori ori oameni de știință de excepție ce nu verifică baremurile de obediență — și sînt „marginalizați" în timpul vieții — aceștia sînt de regulă „reconsiderați" postum, iar „producția" (creația) lor integrată în circuitul informațional — însoțită de prefețe și studii explicative ce încearcă, după caz, să „scuze" atitudinea autorului ori să analizeze erorile trecute ale puterii care din motive „conjuncturale" a ignorat respectiva producție intelectuală de calitate. De același tratament se bucură — evident, tot postum — și emigranții. Este însă probabil că o serie de pierderi sînt irecuperabile: ne gîndim la ignorarea — ori marginalizarea posibilă — a unor mari interpreți a căror „producție" este în mod esențial legată de durata vieții lor — și care deci nu poate fi „conservată", spre a fi „redescoperită" după dispariția autorilor.]

În plus ținînd seama de monopolul asupra informației științifice interne și de controlul asupra relațiilor științifice și culturale internaționale, de multe ori acești reprezentanți oficiali ai științei și culturii comuniste sînt promovați și în viața științifică și culturală internațională*. [Vom aminti aici și „climatul universalist" ce caracterizează viața științifică și culturală din ultimele decenii, grație căruia participarea oamenilor de știință și cultură din cît mai multe locuri ale planetei la activitatea comunității științifice și culturale internaționale este puternic încurajată. Drept urmare, și oamenii de știință și cultură din țările ce se numesc comuniste sînt primiți cu simpatie și de multe ori promovați în organizațiile profesionale internaționale, chiar dacă nu sînt cercetători autentici ci mai ales „purtători oficiali" ai „liniei ideologice".]

Deducem astfel că, cel puțin teoretic, ceea ce se înțelege astăzi în țările capitaliste dezvoltate prin „intelligentsia" — respectiv o intelectualitate relativ autonomă* în raport cu statul și puterea, orientată spre „problematizarea" continuă a societății și îndeplinind, în ansamblu, mai ales o funcție critică — nu își are teoretic nici un analog structural în țările comuniste. [Relativa autonomie se exprimă prin posibilitatea de procurare a mijloacelor de subzistență din altă parte decît de la stat: direct de la cumpărători — prin intermediul editurilor ori galeriilor private —, de la fundații private etc. Am folosit termenul „relativ" spre a sublinia că și această autonomie include, în principiu, imixtiuni ale puterii — dar, de regulă, în diferite contexte neguvernamentale, nu ale aceleiași puteri, nu sub aceleași forme și nu prin aceleași instituții și persoane, ca în țările comuniste.] În lumea comunistă, prin intelectualitate se înțelege, de regulă, grupul absolvenților de învățămînt superior care muncesc intelectual în statul comunist și care, în particular, pot produce știință, tehnică ori artă cerută de stat, sub controlul statului, instalîndu-se astfel drept un *detașament* al populației cu obiective și sarcini precise.

Monopolul statului asupra întregii vieți științifice, artistice și, în general, culturale reprezintă în același timp avantaje și dezavantaje pentru promovarea științei și artei — mai ales dacă ne amintim că, în medie, țările comuniste intră în mod obiectiv în rîndul țărilor în curs de dezvoltare.

În sfera avantajelor vom menționa din nou posibilitatea concentrării resurselor spre direcții de cercetare de impact științific și social maxim — concentrare pe care, în condiții de penurie, numai statul o poate realiza; controlul total asupra informației poate de asemenea facilita implementarea unor programe științifice și culturale de masă considerate oportune și poate limita influențele nocive ale unor producții considerate periculoase (pornografice, violente etc.). Tot în cîmpul avantajelor structurale ar trebui trecute și posibilitățile mari de promovare pe plan mondial ale valorilor producției științifice și culturale naționale — posibilități ce la nivelul statului, întrec cu mult perspectivele „producătorilor" izolați.

În cîmpul dezavantajelor vom fi conduși să înregistrăm, în primul rînd, pierderile potențiale mari ce apar prin respingerea producției (și activității, ce ar putea duce la producție) tuturor celor ce, din diferite motive, nu satisfac baremurile stabilite de stat pentru creatori (după criterii de origine socială, familie, obediență, atitudine politică — evident, fără legătură cu profesiunea propriu-zisă)*. [Spre a estima volumul unor astfel de pierderi, sugerăm cititorului occidental să se gîndească ce ar însemna, pentru știința și cultura occidentală, „eliminarea" din rîndurile creatorilor a tuturor celor ce critică (ori au criticat) ordinea capitalistă, a tuturor celor ce își exprimă fățiș nemulțumirea față de politica guvernelor lor, a tuturor celor ce au rude ce se afirmă drept adversari politici ai guvernelor lor, a tuturor celor ce nu corespund „standardelor de moralitate" acceptate în medie de comunitate (de pildă, homosexualii, ori oamenii cu legături extraconjugale cunoscute). Trebuie însă să subliniem cu tărie că — exceptînd singularii disidenți — creatorii din țările comuniste nu critică — cel puțin public — statul).]

Tot în cîmpul dezavantajelor ar trebui să trecem și posibilitatea selectării arbitrare (ori după alte criterii decît ale valorii științifice și culturale) a „ceea ce este oportun" și „ceea ce este dăunător" — de pildă, eliminînd drept „dăunător" tot ceea ce nu este apologie la adresa puterii, și promovînd în schimb false valori.

În orice caz, performanțele științei, tehnicii, culturii și artei în lumea comunistă, cel puțin în ultimele decenii, nu par să-i mulțumească nici pe producătorii de știință și cultură din țările

comuniste și nici chiar pe liderii lor. Cu excepția programului spațial sovietic — dezvoltat probabil în special din rațiuni militare — marile descoperiri și invenții din perioada revoluției științifico-tehnice nu vin din lumea comunistă. Asistăm la o evidentă stagnare în cîmpul științelor sociale și politice, ce continuă exegezele asupra unor probleme ale secolului trecut și ignoră sistematic lumea în care trăim. Scăpată, în parte, de obsesia „realismului socialist" care cere artistului să reprezinte lumea așa cum este ea în lumina ideologiei comuniste, și nu așa cum este ea pur și simplu, și refuză orice artă care nu este de tip „reprezentare" —, noua artă comunistă frecventează aceleași două mari teme — revoluția și războiul — găsind uneori ciudate resurse în reevaluarea unora dintre cele mai nemarxiste tradiții, cum este cea a exaltării naționalismului. Dar nici una dintre marile revoluții ale artei secolului XX nu își are sorgintea în arta comunistă*. [Deși, de pildă, un studiu al artei ruse dinaintea revoluției din 1917 ar scoate în evidență marele potențial inovator în cîmpul artei, dispărut, pur și simplu, o dată cu instaurarea noii ordini sociale.]

O anumită încordare cronică între stat și creatori este probabil explicația primară a emigrării intelectualilor spre societățile occidentale.

2.7. Cîteva cuvinte despre sensurile date expresiei „drepturile omului" în țările comuniste. În primul rînd, vom menționa că, în perspectiva comunistă, „drepturile omului" nu pot fi despărțite de „îndatoririle omului" față de societatea care trebuie să asigure aceste drepturi. Cum prima dintre îndatoririle cetățeanului unei țări comuniste este obediența în fața puterii comuniste, rezultă că, în principiu, „dreptul" de a beneficia de drepturile omului nu se aplică decît celor ce sînt loiali acestei puteri. În versiunea comunistă a expresiilor, „drepturile" sînt strîns legate de ceea ce oferă statul comunist cetățenilor săi loiali: un loc de muncă și un salariu sigur (chiar dacă locul de muncă nu este cel visat, iar salariul este mic), asistență sanitară, accesul (limitat) la educație. Problema așa-zisei „libere exprimări" a opiniilor trebuie înțeleasă ca libertatea de exprimare a adeziunii la statul comunist și la politica sa: așa cum am ară-

tat anterior, ordinea comunistă este întemeiată pe o ideologie care afirmă că puterea statului comunist acționează în sensul legităților istoriei, că nu poate greși fundamental și că, deci, a te așeza împotriva acestei puteri este un act ce denotă, pe lîngă o inexplicabilă ostilitate, chiar iresponsabilitate*. [De aceea, cei ce se opun ordinii comuniste sînt considerați trădători de patrie, ori spioni străini, de multe ori bolnavi mental — și tratați ca atare. În logica puterii comuniste, această atitudine pare mai degrabă justificată: oare cum trebuie judecat un om ce luptă, de pildă, împotriva venirii primăverii, ori se pronunță împotriva soarelui?] Din cîmpul „drepturile omului" în cadrul statului comunist, trebuie, deci, eliminate de la început dreptul la „contestația" neorganizată — și cu atît mai mult la disidența organizată*. [De altfel, liderii țărilor comuniste susțin în general că în spatele oricărei contestații se află instigatori străini (ca emisiunile posturilor de radio „Europa Liberă" și „Libertatea", agenți străini, diplomați ostili etc.).] De aici rezultă, evident, că dacă, totuși, din întîmplare și în mod regretabil, astfel de „fenomene" apar, primul lucru care trebuie făcut este „oprirea" epidemiei posibil a fi generată de ele prin blocarea oricăror informații referitoare la aceste feomene nenaturale — și, evident, lichidarea lor cît mai grabnică*. [Acest lucru este întrutotul posibil. Pe plan intern, controlul total al informației publice și puterea absolută permit statului să izoleze relativ ușor nucleele disidente și apoi să le lichideze (prin întemnițarea promotorilor, prin expluzarea lor, ori prin exercitarea de presiuni în urma cărora „disidenții" abjură public de la opiniile nonconformiste — de regulă, denunțînd sursele „externe" ale rătăcirii lor). Din punct de vedere al relațiilor internaționale, toate problemele privind „disidența" internă în țările comuniste intră în sfera intangibilă (cel puțin formal) a „treburilor interne".] Singurul mod de a înțelege „critica socială" în comunism rămîne astfel cel promovat de conducerea socială — respectiv, cel mult o critică a „execuției" și nu „proiectului" și directivelor partidului și liderului, orientată deci nu spre schimbarea puterii ci spre îmbunătățirea ordinii comuniste și desfășurată în forme organizate sub controlul nemijlocit al puterii comuniste. Vom remarca deci, că în mod structural, comunismul real este incompatibil cu ideea „opoziției" și „exprimării libere a opoziției", aspecte subînțelese în versiunea occidentală a dreptului la libera exprimare a opiniilor*. [Aceasta deosebește din nou ordinea comunistă de alte tipuri și forme de dictaturi ori regimuri autoritare. Într-adevăr, și în alte societăți, conduse de lideri autoritari (de pildă, sub dictaturi militare de dreapta) opoziția este limitată ori chiar interzisă: aceste situații sînt însă temporare, legate de o anumită conjunctură de putere, și, de regulă, reversibile. În țările comuniste, însă, „opoziția" este *structural* incompatibilă cu puterea.]

Din cele de mai sus rezultă anumite caracteristici ale *democrației* și *participării* în societățile comuniste, unde aceste expresii sînt utilizate în alte sensuri decît cele întîlnite în occident. Astfel, democrația socialistă este, în principiu, conducerea poporului de către el însuși, dar în fapt aceasta se realizează prin intermediul partidului și, în ultimă analiză, al liderului. Poporul nu-și alege, nici măcar formal, conducătorii: rolul de a alege conducătorii poporului revine prin definiție partidului, forța politică conducătoare a societății. Prin alegeri se desemnează numai configurația organelor de *execuție* a directivelor partidului — respectiv, deputații în parlament și în organele locale ale puterii de stat. Rezultă, deci că *democrația comunistă*, funcționează exlusiv la nivelul *execuției*.

Conceptul de *participare* are în societățile comuniste aceeași conotație: el se referă la nivelul de execuție al hotărîrilor partidului — și, prin definiție, niciodată la nivelul *elaborării* și *proiectării* acestor hotărîri, prerogativa exclusivă a partidului.

Justificara ideologică a acestor sensuri este imediată: partidul acționează în sensul legilor istoriei, deci linia sa politică este ne-negociabilă, prin urmare tot ceea ce eventual poate intra în cîmpul dialogului social se referă exclusiv la *punerea în practică* a acestei linii politice. Atunci cînd liderii comuniști vorbesc despre *dreptul* neîngrădit al cetățenilor din țările pe care le conduc la participarea democratică în viața socială și politică, acesta trebuie înțeles ca dreptul într-adevăr neîngrădit de participare la îndeplinirea hotărîrilor partidului — și, evident, la exprimarea continuă a adeziunii față de aceste hotărîri. Diferența dintre această formă cu totul specifică de democrație și democrația ca sistem politic în țările capitaliste dezvoltate

este evidentă*. [Menționăm cu această ocazie tendința la prima vedere inexplicabilă a țărilor comuniste de a da instituțiilor specifice nume ce sînt folosite și pentru unele instituții din țările capitaliste, dar cu semnificații *total diferite*. Astfel, în țările comuniste consultările electorale, în care sînt aleși reprezentanți ai partidului unic cu majorități de 95–98% se numesc tot *alegeri*, ca cele ce au loc în regimuri pluraliste, cu puternice lupte interpartide și cu rezultate într-adevăr importante pentru cursul vieții sociale și politice. Funcționarii ce sînt propuși de partid să fie aleși în parlament — și sînt astfel cvasi-automat aleși — se numesc tot *deputați*, ca cei ce sînt obligați să lupte cu contracandidați pentru suportul alegătorilor nedeciși apriori cui să-și dea votul. Adunarea de funcționari care votează în unanimitate propunerile venite de la partid se numește tot *parlament*, ca și adunarea unde există partide, fracțiuni, opoziții, alianțe și voturi care pot schimba, cel puțin teoretic, liniile politice ale țării. Iar funcționarii ce sînt numiți de partid în fruntea unor departamente se numesc tot *miniștri*, și formează tot un *guvern*, ca și cei ce într-adevăr conduc aceste departamente în alte locuri. Este evident că astfel de „nume comune" nu pot produce decît confuzii — și mulți analiști occidentali nu scapă tentației de a dezvolta raționamente pe astfel de analogii fără nici o acoperire structurală, așa cum am văzut. Ar fi însă interesant de studiat motivele pentru care țările comuniste par să țină atît de mult la aceste „fațade" instituționale, parlamentare, în esență burgheze — și care ar trebui teoretic părăsite — și mai ales rațiunea pentru care dau dovadă de atîta timiditate în promovarea unor instituții politice cu totul noi, specifice lor și numai lor, cu nume noi (reînviind poate tradițiile bolșevicilor „timpurii", cînd miniștrii comuniști se numeau mai simplu — dar desigur mai realist — comisari, cînd guvernul comunist era „soviet" etc.).] Problema „dreptului la informație și la libera circulație (a oamenilor și ideilor)" în lumea de astăzi are iarăși conotații specifice în societățile comuniste. Așa cum am arătat deja, realitatea — și informația asupra realității — are pentru societățile comuniste de astăzi semnificația unei *arme* ce trebuie să fie folosită în vederea transformării necesare a întregii lumi spre societatea comunistă planetară, așa cum a

prezis Marx în secolul trecut. Statul comunist posedă — sau mai exact — urmărește să posede* — monopolul informației disponibile pentru cetățenii săi, și folosește acest monopol în scopuri politice: cu ajutorul monopolului informației pot fi dirijate reacțiile sociale, care reprezintă unicul feed-back teoretic necontrolabil de către putere. [Tehnica modernă îngreunează foarte mult exercitarea de fapt a acestui monopol al informației. Emisiunile posturilor de radio pot fi din ce în ce mai greu ecranate, și este probabil că viitorul comunicațiilor prin satelit va ridica noi probleme pentru puterea din țările comuniste, atît de preocupată să-și mențină controlul absolut al informației diseminate în rîndul societății pe care o conduce.] Prin manipularea convenabilă a informației cetățenii țărilor comuniste pot fi convinși de faptul că „ceilalți" sînt în criză generală — așa cum afirma Lenin —, că performanțele regimurilor comuniste sînt din toate punctele de vedere exemplare și că ele sînt înconjurate de admirația lumii întregi — evident, cu excepția unor mici grupuri izolate de dușmani, ce se văd amenințați de triumful lumii noi. Este greu de neglijat rolul stimulativ pe care îl are implantarea unor astfel de convingeri, la nivel de masă, în societatea comunistă: cetățeanul statului comunist își întărește astfel sentimentul că lumea căreia îi aparține se află „pe drumul bun" și că deci adeziunea conștientă la politica partidului care îi conduce destinul coincide cu propriul său interes. Din cele de mai sus reiese clar că monopolul asupra informației, alături de monopolul asupra vieții economice și monopolul asupra puterii politice, reprezintă una dintre cele mai importante *resurse sociale* ale ordinii comuniste. Este evident că slăbirea controlului statului comunist asupra informației diseminate în rîndul cetățenilor săi — reclamată de „libera circulație a ideilor", în versiunea occidentală a termenilor — ar putea avea drept rezultat introducerea în țările comuniste a unor informații care să contrazică imaginile pe care statul comunist le cultivă prin mijloacele proprii de informare. Toate aceste informații ar putea, cel puțin teoretic, șubrezi încrederea cetățeanului statului comunist în partid și lider — deci, ar putea acționa în fapt împotriva puterii. În plus, liderii țărilor comuniste, probabil de perfectă bună credință*, sînt convinși că este

în avantajul propriilor lor cetățeni — ce au privilegiul de a trăi în noua societate comunistă — să-i protejeze pe aceștia împotriva a tot ceea ce i-ar putea abate de la drumul lor de constructori ai unei lumi noi. [Dacă liderii sînt marxiști convinși (cum se întîmplă de regulă) ei cred implicit cu sinceritate în superioritatea structurală și de principiu a lumii comuniste — ale cărei disfuncții sînt numai trecătoare și neesențiale, dar al cărui viitor este sigur — și deci în necesitatea protejării membrilor societății comuniste de asaltul — chiar aparent benign — al altor ideologii, oricum parazite sau sortite istoric pieirii. Dacă liderii sînt cinici oportuniști (cum, probabil, se mai întîmplă), atunci iarăși sincer se îndoiesc de eficiența practică a diseminării unor posibile informații ostile ordinii comuniste — care pot semăna numai derută și confuzie, fără să poată pune în discuție fundamentele acestei ordini.] De aceea, prin „libera circulație a informațiilor și ideilor" în țările comuniste se subînțelege, în fapt, „libera circulație a informațiilor și ideilor favorabile comunismului" — deci a acelor informații și idei care nu intră în conflict cu informațiile și ideile difuzate prin instituțiile specializate ale statului comunist, deținător al monopolului diseminării informației în rîndul cetățenilor săi.

Urmează de la sine că în sfera amintită nu intră, așa cum reclamă unii observatori occidentali, informațiile ce pot fi interpretate — de statul comunist — drept *ostile* ordinii sale — și de regulă nici cele ce pot părea la prima vedere *neutre*, dar sînt purtătoare potențial de alte valori decît cele ale comunismului militant. Acceptarea unor astfel de informații ar putea duce la slăbirea monopolului statului asupra uneia dintre cele mai importante resurse ale sale: or, ce putere politică ar renunța, voluntar, la un element atît de important pentru stabilitatea și performanța* sa? [Trebuie subliniat că asupra puterii din statele comuniste nu acționează astăzi nici o forță care ar putea-o determina să slăbească acest monopol asupra circulației și ideilor. Pe plan intern, așa cum am văzut, o astfel de presiune nu ar putea fi exercitată decît de o „dizidență" organizată și puternică — evident imposibilă. Din punct de vedere al relațiilor internaționale, aceste aspecte intră în sfera „treburilor interne" — iar aplicarea acordurilor de tipul celor de la Helsinki devine negociabilă imediat ce atinge această zonă sensibilă a lumii comuniste.]

Vom trece mai repede peste „dreptul la credință și la viața religioasă", evident limitat în societățile comuniste, prin definiție atee și anti-religioase. Chiar dacă religia și biserica sînt tolerate, ar fi nerealist să nu recunoaștem că cel ce se declară religios, și este practicant, se condamnă singur la o existență marginală și uneori chiar la represalii: un astfel de cetățean nu poate primi anumite posturi — de pildă, în România pe cel de profesor ori de educator — și, evident, nu poate fi promovat pe scara politică și chiar socială, devenind în fapt „cetățean de rangul doi". Atunci cînd liderii comuniști vorbesc despre „dreptul cetățenilor de a practica religia", se înțelege că există un preț asumat: al marginalizării* lor sociale și, evident politice. În societățile comuniste religia a devenit paradoxal, o formă a liberei cugetări. [Este momentul să facem o distincție de principiu între „marginalizarea" în societatea comunistă și „marginalizarea" ce apare, practic, în toate celelalte forme contemporane de organizare socială. Într-adevăr, la prima vedere fenomenul nu este tipic comunist: în orice societate există putere politică, „prietenii" puterii sînt promovați, „inamicii" puterii sînt marginalizați — ori chiar persecutați —, apar, evident, nedreptăți ș.a.m.d. Dar în societățile necomuniste, datorită „rotației" la putere, „favorurile" și „marginalizările" sînt, cel puțin teoretic, temporare — și limitate de riscurile ce pot apărea din schimbările de roluri, posibile în viitor; în plus, sfera de acțiune a puterii politice nu se acoperă cu societatea în ansamblul său și rămîn prin definiție „oaze" unde acțiunea puterii este slabă — ca, de pildă, „zona universităților", ori a literaturii și artei, practic puțin dependente de jocul puterii. În societățile comunismului real, însă, așa cum am văzut, puterea este stabilă și pe termen lung (de regulă, schimbările de lider apar la intervale de zeci de ani); „marginalizările" sînt astfel și ele structurale și pe termen lung. Mai departe, datorită caracteristicilor puterii comuniste, aceasta atinge practic *toate* zonele vieții sociale, științifice și culturale: aceasta înseamnă că un „marginalizat" într-un domeniu rămîne, de regulă, „marginal" și în alte domenii — mai ales dacă motivul marginalizării este de ordin politic, și legat de

„lipsa (chiar limitată, ori chiar aparentă) de obediență" în fața puterii. Vom menționa și amănuntul că, în general, lipsa de obediență față de un lider atrage și neîncrederea liderului următor — suspicios că astfel de situații se pot repeta — cu urmările evidente privind „marginalizarea" și perpetuarea ei.]

În sfîrșit, „dreptul cetățenilor la liberă circulație — și în particular — la emigrare" capătă iarăși sensuri diferite în lumea comunistă. Cetățenii statului comunist fac parte prin definiție din sfera de acțiune a puterii și liderului, ei reprezintă principala resursă a statului comunist de care, așa cum am văzut, depind total, iar interesele lor coincid teoretic cu cele ale statului comunist. Circulația cetățenilor este astfel o problemă nu a indivizilor, ci a statului comunist, care o rezolvă ținînd seama de obiectivele și criteriile societății în ansamblul său. Este deci, teoretic, justificat ca statul să-și stabilească *o politică* a circulației cetățenilor săi — precizînd cine poate primi dreptul de a circula astfel încît să folosească comunității, cine nu poate primi acest drept deoarece ar putea aduce primejdii comunității — ș.a.m.d. „Emigrarea" din țările comuniste spre țările capitaliste este, din punct de vedere al ideologiei comuniste, o aberație ori o trădare. În prima variantă, cetățeanul statului comunist, în mod inexplicabil, vrea să renunțe la privilegiul de a trăi deja într-o societate superioară și se lasă înșelat de propaganda burgheză; este deci dreptul și chiar datoria statului de a-l ajuta să revină pe drumul drept. În a doua variantă, cetățeanul statului comunist, speriat de greutățile — poate reale, dar temporare — ale edificării noii societăți, vrea să dezerteze, să-și părăsească semenii — și, teoretic, să se pună în slujba dușmanului. Un astfel de cetățean nu-și îndeplinește astfel îndatoririle față de societate — și, deci, își pierde și toate drepturile pe care le-ar putea reclama, demascîndu-se singur ca dușman. Este iarăși dreptul și datoria statului comunist de a acționa astfel încît astfel de manifestări să rămînă izolate și să fie rezolvate în interesul colectivității. Dacă ne vom aminti acum că experiența arată că între „circulația indivizilor" și „emigrare" apare o strînsă legătură — căci numeroși cetățeni plecați temporar în țări necomuniste nu se mai întorc niciodată, emigrînd — vom înțelege de ce problemele „liberei circulații a cetățenilor și emigrării" sînt, pentru liderii comuniști, în fond, problemele dreptului statului comunist de a-și elabora liber (deci, fără nici un fel de presiuni, dinăuntru ori dinafară) propria sa politică pe care s-o impună apoi cetățenilor săi. Ceea ce, evident, este foarte departe de varianta occidentală a acestei expresii.

Vedem, deci, că ordinea comunistă este *structural incompatibă* cu respectarea drepturilor omului, în varianta occidentală a acestor drepturi. Nu este vorba aici de aspecte tranzitorii ori negociabile: pentru țările comuniste, a respecta drepturile omului în alte variante decît cele proprii — care, practic, așa cum am încercat să demonstrăm, nu au aproape nimic de-a face cu sensurile lor occidentale — ar însemna renunțarea la caracteristicile lor fundamentale, care reprezintă resurse reale ale forței și stabilității.

2.8. O particularitate a societăților comuniste, insuficient abordată pînă în prezent, o constituie capacitatea acestora de a crea sisteme durabile de autoconservare, mai ales pe calea organismelor militare. Este de observat că dacă performanțele economice, sociale, științifice etc. sînt în general scăzute, nu aceeași imagine o oferă domeniul militar. Dimpotrivă, tocmai în domeniul militar societățile comuniste au reușit, folosind diferite și multiple tehnici, să elaboreze sisteme care, practic, cel puțin pînă în prezent, s-au dovedit nu numai competitive cu cele capitaliste, dar uneori chiar superioare acestora. În timpul celui de-al doilea război mondial, sistemul militar sovietic nu a prezentat fisuri majore, fiind capabil să dea puternice lovituri armatei germane încă înaintea ajutorului material americano-englez (Bătălia de la Moscova, decembrie 1941). Înfrîngerea lui Hitler în Rusia se datorește nu spațiilor întinse, frigului etc. ci faptului că armata sovietică a luptat cu o dîrzenie pe care nici un observator occidental nu o putuse imagina și anticipa. Subestimarea sistemului militar a dus la falimentara expediție din Golful Porcilor, așa cum subestimarea sistemului militar vietnamez a dus la atîtea decizii nefericite. Cuba și Vietnam, ca și Germania de Est, de altfel, dispun de sisteme militare capabile să le creeze statutul de „state berbece" ale politicii URSS, prin acțiunile desfășurate în Angola sau Cambodgia.

Această capacitate specifică de a crea sisteme militare puternice și total devotate partidului și liderului își pun indestructibil amprenta asupra vieții social-politice din țările comuniste. Spre deosebire de puternica armată israeliană, care a trebuit să capituleze în fața propriului său popor, armata sovietică, de pildă, nu numai că nu este confruntată cu astfel de probleme, dar are în prezent capacitatea reală de a acționa operativ și cu succes pe orice punct al Terrei. Din punct de vedere al armelor tradiționale, Uniunea Sovietică dispune de cea mai puternică forță pe care o cunoaște istoria trecută și contemporană.

2.9. Putem trage acum concluziile privind aspectele structurale și de comportament caracteristice comunismului real, și, pe baza acestora, putem defini riguros statutul comunist și lumea a doua.

Pe plan *ideologic*, avem de-a face cu un stat *cu o ideologie oficială* — și aceasta este de tip marxist, marxist-leninist ori variante moderne ale socialismului științific.

Pe plan *economic*, avem de-a face cu *economii controlate total de stat* în tranziție ireversibilă spre economii de stat.

Pe plan *politic*, avem de-a face cu societăți în care *puterea nenegociabilă* se află în mîna *partidului unic și a liderului său*, ce conduce fără riscul pierderii puterii întreaga viață economică și socială a unor mase practic depolitizate.

Pe plan *social*, avem de-a face cu societăți ce-și exprimă vocația unor structuri egalitare, în care „clasele sociale" devin „detașamente specializate" în lupta pentru construirea lumii viitorului; principala caracteristică a vieții sociale comuniste este deci atmosfera „de campanie", cu numeroase aspecte ce amintesc de ordinea *militară*, întemeiată pe valoarea supremă de obediență față de statul comunist. În cîmpul „detașamentelor specializate" controlate de stat intră întreaga populație, inclusiv intelectualitatea științifică și artistică cu producția sa culturală specifică; o caracteristică a vieții economice este astfel dispariția a ceea ce, în țările capitaliste contemporane, se numește de obicei „intelligentsia".

Pe plan *informațional*, avem de-a face cu societăți ce urmăresc să exercite — și uneori reușesc să exercite — un control total, de tip monopol, asupra întregii informații sociale: manipularea informației face posibilă deformarea feed-back-ului social, ceea ce justifică încadrarea sistemelor comuniste în clasa *sistemelor sociale cu feed-back alterat* ori a *sistemelor fără feed-back real*.

În sfîrșit, din toate aceste caracteristici structurale și de comportament* rezultă că prin definiție ordinea comunistă este *incompatibilă cu respectarea drepturilor individuale*, cel puțin în varianta occidentală a acestora.[Putem justifica acum denumirea de „analiză structurală" pe care am dat-o discuției din capitolul de față: nu am apelat, pînă acum, la argumentele frecvente de tip istoric care explică mai degrabă cum a apărut comunismul real decît cum funcționează acesta, acum. După părerea noastră, raportarea „în exces" la astfel de elemente istorice, poate interesantă pentru cercetarea comunismului în anii '50, a devenit astăzi, la peste 30 de ani de guvernare comunistă în majoritatea țărilor comuniste, inoperantă: statele unde comunismul operează de zeci de ani sînt state fundamental *noi*, în care pînă și comuniștii sînt „alții" decît cei ce au preluat puterea în anii '50, și care trebuie să fie privite ca atare, nu numai ca „forme noi" ale unor societăți cunoscute prin intermediul istoriei. În plus, funcționarea ordinii comuniste a dus și la apropierea structurală a unor societăți, în paralel cu „depărtarea" altora. Cel ce vizitează, de pildă, RDG, poate constata că societatea est-germană este mult mai apropiată, prin structură ori problematică, de societatea din RPU ori Polonia, de care cu ani în urmă era foarte diferită, decît de cea din RFG — de care ar trebui, după criterii istorice, să fie mult apropiată. Cînd vorbim de „apropieri" și „depărtări" ne referim nu numai la forme de guvernămînt ci și la caracteristicile vieții de fiecare zi ale cetățeanului mijlociu, la problemele științei și culturii ori la calitatea puterii politice. Unii observatori socot chiar că se conturează un „tip fizic unitar" al cetățenilor din estul comunist al Europei, diferit de cel al cetățenilor din țările europene necomuniste (iarăși de tip fizic relativ unitar).]

Țările care verifică astăzi toate aceste caracteristici structurale și de comportament și care alcătuiesc ceea ce numim în această lucrare lumea a doua, reprezintă 32% din populația lumii și 20,1% din produsul mondial brut, avînd o pondere de 38% în

producția industrială modială, cu un ritm mediu de creștere a populației de peste 1% și a produsului per capita de cca 4%* (tabelul 1). [Surse: World Bank Atlas 1975; World Bank Atlas 1977; ritmurile sînt estimate pe perioada 1970–1975. „Lumea a doua" propriu-zisă se află în liniile 1–16; în liniile 17–21 se află țări care se orientează hotărît către lumea a doua.] Poate fi oare ignorată „ordinea specifică" a unui „continent" atît de vast în studiul viitorului planetei noastre?

*Tabelul 1: LUMEA A DOUA**

Nr. crt.	Denumirea țării	Suprafața (km^2)	Populația (milioane)
1.	URSS	22.402.200	265
2.	China	9.561.000	980
3.	Polonia	312.677	36
4.	RD Germană	108.178	18
5.	Cehoslovacia	127.877	16
6.	România	237.500	23
7.	Iugoslavia	255.504	23
8.	Bulgaria	110.911,5	9,5
9.	Albania	28.748	2,5
10.	Ungaria	93.031	11
11.	Vietnam	329.566	49
12.	Cambodgia	181.035	8(?)
13.	Laos	236.800	3,5
14.	Coreea (de Nord)	121.014	18
15.	Mongolia	1.565.000	1,7
16.	Cuba	114.524	10
17.	Afganistan	650.000	17(?)
18.	Angola	1.246.000	7
19.	Guineea Bissau	36.125	0,6
20.	Yemen (RPD)	130.066	2
21.	Etiopia	1.221.900	30

* Surse: World Bank Atlas 1977

2.10. Realitatea lumii a doua nu poate fi însă redusă la schemele ce rezultă, teoretic, din structurile formale — economice, politice, sociale și informaționale — ale ordinii comuniste, pe care le-am prezentat pînă acum. Funcționarea propriu-zisă a societății comuniste se îndepărtează de fapt, în multe privințe, de aceste aspecte-cheie, considerate drept caracteristice. Printre „perturbațiile" standard, ce funcționează ca aparente disfuncții în cadrul lumii a doua, vom menționa: apariția unei noi clase, cu venituri nejustificate — de regulă, în zona contactului direct dintre „oferta sub cerere" și „cererea peste ofertă", caracteristică economiilor neorientate spre consum, și implicațiile acestui fenomen ce produce corupție pe scară largă, practic imposibil de stăpînit de către stat; modificarea „reflexelor economice" primare tradiționale (adică necomuniste) ale cetățenilor, ca urmare a lipsei de legătură între calitatea prestației și recompensă — de pildă, dispariția „ideii de întreținere" în industrie, dezinteresul pentru soarta recoltei în agricultură, nesocotirea clientului și cererii în comerț etc.; crearea unui „stil de viață comunist" — cu reală forță de fascinație în special în afara unor categorii din sfera mediocrității — întemeiat pe folosirea unui „dublu limbaj" — unul pentru comunicarea cu puterea, și unul pentru comunicarea interumană, pe principiul „minimului necesar" (de dat și de luat) de la societate, și pe „divorțul" individual de societatea în care nu crede deseori, dar care îi asigură traiul fără riscuri; conflictul perpetuu al puterii cu o intelectualitate ce vrea să-și exercite vocația de „intelligentsia"; dificultatea stăpînirii unei meritocrații ce își manifestă apetitul pentru putere; degradarea calității puterii comuniste ca urmare a lipsei de control și a dificultății crescînde de a asocia *credința inflexibilă* în comunism cu *competența* necesară conducerii sociale.

Vom analiza toate aceste aspecte în capitolul care urmează. Dar, anticipînd concluziile acestor analize, vom preciza că nici una dintre aceste disfuncții ale ordinii comuniste nu îi pune în discuție caracteristicile fundamentale ci, aparent paradoxal, duce la întărirea lor — în particular, accentuează rolul puterii comuniste fără control. Aceasta demonstrează marea stabilitate structurală a lumii a doua și extraordinara sa forță de auto-

reproducere. Vom fi astfel în măsură să arătăm că „victoria desăvîrşită a comunismului", cel puţin în ţările lumii a doua unde acesta este implantat, nu este un slogan, ci o realitate cu largi implicaţii prospective: societăţile comuniste de astăzi sînt societăţi fără alternativă.

3. Perturbaţii canonice şi stabilitate în dinamica societăţilor lumii a doua

3.1. Mulţi dintre experţii occidentali în problemele comunismului vor socoti probabil modelul propus în capitolul 2 drept o construcţie supra-simplificată şi fără acoperire cu realitatea. Faptul nu ne-ar mira: mari eforturi au fost cheltuite pînă acum în occident spre a *nuanţa* imaginea nediferenţiată a lumii a doua, moştenită din anii războiului rece, şi aceste eforturi au fost în bună măsură încununate de succes. Noile generaţii de experţi în comunism nu mai sînt, ca predecesorii lor din anii '50, aproape exclusiv emigranţi frustraţi, angajaţi sentimental în cruciade, ori comentatori „de stînga", iarăşi angajaţi sentimental în salvarea iluziilor proprii investite în „noua lume": ei sînt oameni de ştiinţă ce au studiat, de cele mai multe ori temeinic, istoria şi civilizaţia ţărilor în care comunismul a devenit o realitate şi cunosc bine ideologia şi, uneori, chiar realităţile comuniste. Aceasta a avut drept urmare, în studiile asupra comunsimului, o accentuare a *diversităţilor* şi *prefacerilor* ce apar în lumea comunistă, spre deosebire de *uniformitatea* şi *stabilitatea* caracteristice imaginilor circulate prin anii '50. Alimentată şi de realităţi *politice* evidente — de pildă, de conflictul sovieto-chinez, de tendinţele naţionaliste din majoritatea ţărilor comuniste ca şi de discuţiile privind „noua unitate" a partidelor comuniste, ce refuză de facto un centru unic de comandă — ideea că, în fond, comunismul real nu mai este un bloc stabil, ci un mozaic de noi societăţi foarte diverse, şi în continuă prefacere, grefate în condiţii istorice naţionale atît de deosebite încît resping orice privire de ansamblu, pare a se fi instalat cu autoritate în ultimii ani. Numeroşi sînt deci cei ce argumentea-

ză că „în China este cu totul altceva decît în URSS", că „România este cu totul diferită de URSS ori Polonia", ori că „vechiul" (pro-chinez) și noul (pro-sovietic) guvern kampuchian se deosebesc fundamental. Și, cu date și fapte, se subliniază că lumea comunistă a anilor '80 este foarte diferită de cea a anilor '50, că Brejnev nu este Stalin, că Hua ori Deng nu este Mao ș.a.m.d. Și nu ne-ar mira ca cineva ce cunoaște în detaliu lumea comunistă să poată găsi pentru oricare din propozițiile afirmative ce conturează modelul propus de noi în capitolul 2 cîte un contraexemplu, arătînd că „nu este peste tot" adevărat ceea ce se prezintă a fi o caracteristică structurală a lumii a doua și că, în plus, chiar dacă unele afirmații sînt astăzi adevărate, nimic nu ne poate asigura că ele vor fi adevărate și în viitor.

Înseamnă oare aceasta că modelul teoretic pe care l-am dezvoltat rămîne o construcție arbitrară, fără legătură cu realitatea?

După părerea noastră, nu. Recunoaștem și noi, evident, marile diversități ce guvernează astăzi lumea comunistă, și ar fi desigur nerealist să nu înregistrăm prefacerile prin care a trecut și trece această nouă societate. Dar ar fi iarăși nerealist, credem, să ignorăm ceea ce este comun, structural, diferitelor forme de comunism apărute pînă acum, și ceea ce este stabil — și netransformabil — în lumea a doua. Modelul pe care l-am propus în capitolul 2 descrie numai consecințele *naturale* și asumate direct ale structurii economice, politice și sociale a societății comuniste, teoretizate astăzi peste tot în lumea comunistă și urmărite programatic de partidele comuniste de guvernămînt. Urmează, deci, că diferitele forme specifice de comunism sînt în fond „variante la temă", care pot fi interpretate drept rezultate ale *perturbării* acestui model (de către factori naționali, conjuncturali etc.), perturbări care însă nu pot pune în discuție fundamentele structurale. Problemele evoluției societăților comuniste — cărora le va fi consacrat un capitol următor — trebuie puse, după părerea noastră, în aceiași termeni: este evident că societățile comuniste se transformă — dar problema esențială rămîne explorarea limitelor între care acestea se pot transforma, rămînînd totuși comuniste. În termeni concreți, sîntem gata să recunoaștem, de pildă, că este imposibil de

înțeles comunismul polonez fără evocarea rolului acelui real centru de putere necomunist care este biserica catolică, ori că este dificil de analizat comunismul românesc în afara tradiției bizantine și apolitismului maselor, și că, evident, represiunea din timpul lui Stalin este foarte diferită de măsurile contra dizidenților luate astăzi în URSS. Dar, în același timp, va trebui să menționăm că, și în Polonia și în România, structura teoretizată a sistemului economic, politic și social este identică — întemeiată pe proprietatea neprivată și pe monopolul puterii politice ne-negociabile, — și că orice „liberalizare" a ordinii comuniste se va opri înaintea acordării dreptului de organizare politică a opoziției și a punerii în discuție a puterii. Cu alte cuvinte, orice variații și evoluții se petrec, cum ar spune biologii (ori, sociologii) în *limitele speciei* societății comuniste, ale cărei frontiere sînt explorate în lucrarea noastră. Mai mult decît atît, vom încerca să demonstrăm și că, în limitele speciei menționate, au loc continuu procese de adaptare și că, drept urmare a acestor procese, însăși dorința de a trece dincolo de aceste limite ar putea dispărea, consfințind și astfel viabilitatea de termen lung a noii specii societale.

Pe lîngă „variațiile" datorate diferitelor medii naționale și culturale în care a fost implementat, modelul canonic de la capitolul 2 este însoțit în practică de elemente ce nu țin de aceste variații, ci de însuși modul de operare reală a societăților comuniste. Consecințele logic inevitabile ale acestui mod de operare nu au fost și nu sînt, de regulă, trecute printre efectele premeditate (și dorite) ale proiectanților ordinii comuniste: în practică, deci, ele generează fenomene perturbatoare ce vor fi numite tot *canonice*, considerate deci structural independente de contextul cultural și național și astfel, potențial, inseparabile de fenomenul comunismului real. Modul în care aceste potențialități sînt aduse în practică este însă, evident, funcție și de acest cadru cultural și național.

De regulă, exegeza apologetică ori *ignoră* fenomenele perturbatoare de tipul menționat, ori minimizează importanța lor, considerîndu-le perturbații accidentale, fără legătură cu structurile dorite, și care vor dispărea singure, pe măsura maturizării

societății comuniste. Comentatorii occidentali ai (și în special adversarii) fenomenului comunism se opresc adesea, în analizele lor, *numai* la aceste perturbații și, judecîndu-le după criterii exterioare lumii comuniste, sînt gata să le interpreteze drept semne ale decadenței ori eșecului implementării comunismului.

Punctul nostru de vedere se îndepărtează de ambele atitudini menționate. După părerea noastră, fenomenele pe care le descriem în acest capitol sînt „perturbații" numai pentru cei ce ar putea crede că modelul de la capitolul 2 ar putea fi implementat în abstract, în societăți fără trecut și cu oameni „de alt tip" decît cei obișnuiți: în termeni concreți, fenomenele considerate „perturbatoare" sînt consecințe mai degrabă naturale ale realității umane și sociale în contact cu structurile comuniste, ele nu sînt deci conjuncturale, ci stabile și de termen lung. În plus, aceste fenomene nu sînt semne de decadență ori eșec decît numai pentru cei ce judecă „din afară" comunismul; în fapt, așa cum vom încerca să demonstrăm, ele de fapt întăresc, prin urmările în plan economic și social, caracteristicile structurale ale lumii a doua, mărindu-i astfel stabilitatea.

3.2. Am amintit de mai multe ori, în capitolele precedente, vocația *egalitară* declarată a ordinii comuniste. Prin tradiție restrînsă la sfera economică*, egalitatea se manifestă, într-o societate în care toți cetățenii sînt funcționari de stat, prin omogenizarea veniturilor obținute ca urmare a muncii depuse în folosul colectivității. [Într-adevăr, în modelul marxismului clasic, inegalitățile sociale au surse economice, deci egalitatea socială poate fi atinsă numai prin promovarea unei anumite structuri economice egalitare. De aceea „egalitatea" devine în practică „egalitate economică" — ori mai concret „egalitatea (ori omogenitatea) veniturilor". În sfera inegalităților ce se cer înlăturate de ordinea comunistă nu se află astfel niciodată inegalitățile biologice ori în capacitate intelectuală, inegalitățile (ori diferențele) în educație ș.a.m.d. — probabil pentru că ele nu par la fel de explicit legate de structura puterii sociale ca inegalitățile economice. Distincția sărac-bogat este astfel ridicată la rangul de distincție-cheie (și pusă pe alt plan decît, de pildă, distincția prost-inteligent, neinstruit-instruit, slab-gras, ori blond-brun);

căci nimeni nu s-a gîndit — pînă acum cel puțin — la diferențele și contradicțiile proști-inteligenți și la necesitatea organizării luptei pentru ștergerea acestor diferențe!] Deoarece societatea distribuie și controlează nemijlocit veniturile, se poate vorbi de *o strategie politică* (la nivel național) *de omogenizare* a acestora. Am menționat, în capitolul 2, faptul că societatea comunistă își asumă, conștient o serie de inegalități — legate de modul de viață al elitei — și că oferă *privilegii* (economice) etc. acelora dintre membrii ei care se remarcă prin activitatea lor (în folosul elitei, pentru promovarea valorilor naționale pe căi profesionale etc.); se poate deci și aici vorbi de *o strategie politică* (la nivel național) *de acordare a privilegiilor* (economice, informaționale* etc.) Și, în capitolul 2, am arătat că strategia acordării privilegiilor joacă un rol fundamental în menținerea coeziunii elitei și în asigurarea stabilității puterii liderului, constituind pîrghia esențială a manipulării aparatului puterii comuniste. [Accesul la informația practic inaccesibilă majorității devine un privilegiu uneori chiar mai important decît privilegiile economice. În rîndul unor astfel de privilegii, pe care le-am numi *informaționale*, trebuie trecute aprobările pentru studii în străinătate, pentru călătorii (de studii ori turistice) în străinătate, pentru procurarea informației profesionale din străinătate ș.a. În unele medii sociale — de pildă, în rîndul intelectualilor — perspectiva acestor privilegii este întru totul comparabilă ca seducție cu perspectiva obținerii de avantaje materiale (dacă nu chiar superioară acesteia). Trebuie, de asemenea, menționat ca privilegiu accesul la buletinele speciale de informații circulate în țările comuniste; aceste buletine cuprind ceea ce omul de rînd *nu* trebuie să știe despre ce se întîmplă în lume și acasă, dar care se diseminează în cercurile de „aleși".] *Existența* privilegiilor — de regulă, ignorată de apologeții comunismului — nu trebuie însă considerată, așa cum sugerează unii comentatori occidentali, ca mărturie a „eșecului" egalitarismului comunist: din contră, privilegiile „cimentează" ordinea economică, dînd consistență elitei și propunînd pentru ceilalți membri ai societății, obiective (de tipul intrării în elită) ce nu pot fi atinse decît prin obediență necondiționată și sprijinire a puterii exis-

tente (care le difuzează „stratificat" membrilor săi conform unei anumite strategii).

Putem deci afirma că* privilegiile *stimulează* obedienţa socială şi au astfel un rol fundamental în perpetuarea ordinii comuniste. [Incompatibilitatea dintre privilegiu şi egalitarismul comunist programatic, evidentă pentru orice cunoscător al marxismului, rămîne în practică la nivelul discursului ideologic. Experienţa arată că totdeauna pînă acum ordinea comunistă a creat privilegii şi privilegiaţi — şi, paradoxal, prima generaţie de privilegiaţi comunişti a fost formată, de regulă, din revoluţionarii care au luat puterea în numele luptei contra privilegiilor. Încercările „egalitariste" — de tipul maoismului — nu au dus în fapt la dispariţia privilegiilor, ci cel mult la micşorarea numărului privilegiaţilor (şi, paradoxal, la „polarizarea" societăţii comuniste, împărţită între o elită privilegiată foarte restrînsă şi o mare masă apolitică şi obedientă). Este desigur de prisos constatarea că existenţa privilegiilor constituie unul dintre fenomenele cele mai puţin criticate ale lumii comuniste. Într-adevăr, din „interior" analiza ierarhizării şi „noii clase" (evident, numai de către disidenţi) s-a manifestat empiric, pe bază de exemple; iar din „afara" lumii comuniste, prin definiţie întemeiată pe inegalităţi şi ierarhii, faptul că structurile de putere introduc privilegii nu pare desigur surprinzător. Unele studii occidentale sînt, de asemenea, empirice, furnizînd doar exemple.]

Pe lîngă privilegiile şi privilegiaţii ce există, să spunem, planificat, în societăţile comuniste*, apare însă şi o altă categorie de privilegii şi privilegiaţi, „neplanificaţi" ca atare, dar imposibil de evitat ca urmare a funcţionării sistemului etatist comunist. Acest aspect face de fapt obiectul analizei din capitolul de faţă. [M. Voslenski a propus termenul fericit de *nomenklatura* pentru aceşti privilegiaţi planificaţi.]

Vom menţiona întîi privilegiile ce îşi au originea în *furtul* din avutul obştesc şi din rezultatul muncii colective. Numai teoretic proprietar al tuturor bunurilor materiale (administrate de stat), individul este tentat să-şi depăşească „cota" de venituri repartizate de stat şi să-şi completeze singur cîştigurile, din sacul fără fund al proprietăţii colective. Este evident că această „tentaţie" se manifestă şi se materializează diferit, după indivizi şi locuri de muncă — căci se înţelege de la sine că nu toţi cetăţenii trec atît de uşor limitele proprietăţii de stat, şi că nu toate locurile de muncă oferă aceleaşi oportunităţi de asimilare a veniturilor colective cu cele individuale; în unele state comuniste, însă, „înclinaţia" menţionată atinge proporţii de masă. Trebuie adăugat că, favorizată şi de campania generală împotriva spiritului de proprietate (privată), delapidarea — care loveşte în proprietatea colectivă — nu pare a fi însoţită, în ţările lumii a doua, de sentimentele de culpabilitate de care furtul pur şi simplu este însoţit pe alte meridiane: „furtul de la statul comunist" este chiar uneori privit, de cercuri largi ale opiniei publice, cu indulgenţă, ca o „corectare" a politicii oficiale de repartizare a veniturilor şi ca o re-repartizare mai justă a acestor venituri. Explicaţia acestei surprinzătoare indulgenţe faţă de furtul din avutul social este desigur conştiinţa faptului că privilegiile neplanificate, apărute din furt, ca şi cele planificate de ordinea comunistă, provin în fond din aceeaşi sursă — şi anume munca productivă a cetăţenilor statului comunist. Individul face astfel greu distincţia între privilegiile legale, pe care elita şi le autoacordă — ca urmare a unor merite ce pentru el sînt adesea discutabile, — şi privilegiile însuşite ilegal, de unii „întreprinzători", ambele obţinute tot din munca pe care el personal o depune, oficial, în folosul societăţii.

Privilegiile neplanificate nu apar însă numai ca rezultat al re-repartizării venitului social între stat şi cetăţeni, ci şi ca urmare a transferului de venituri între cetăţenii înşişi. Apar aici o serie de consecinţe fireşti ale structurilor economiilor comuniste de stat.

Faptul că toţi cetăţenii statului comunist sînt salariaţi, şi că salariile pe care le primesc sînt sigure şi relativ independente de performanţele economice ale unităţii în care îşi desfăşoară activitatea — unitate stăpînită şi condusă de stat, ori unitatea cooperatistă controlată de stat —, are drept prim efect un anumit dezinteres pentru calitatea muncii depuse. Acest dezinteres provoacă însă asimetrii în unele spaţii sociale, în special în cele în legătură cu „publicul" — şi, cităm în principal, zona socială de confluenţă a cererii şi ofertei de mărfuri de consum şi zona serviciilor sociale. Apare astfel un dezechilibru structural între

dezinteresul personal — al lucrătorului salariat ce oferă mărfuri ori servicii și atitudinea solicitantului consumator de mărfuri și servicii, *interesat personal* în obținerea respectivelor mărfuri și servicii. În vederea captivării interesului salariatului și, în acest fel, a satisfacerii propriului său interes, solicitantul se vede îndemnat să ofere salariatului *stimulente*. O rețea de relații între stat și indivizi este astfel dublată de o rețea de relații între indivizi — reprezentînd statul — și indivizi — mînați de proprii interese, și gata să ofere personal reprezentanților statului stimulente personale pentru tratament preferențial. Aceasta face posibilă apariția unor privilegii și profituri neplanificate și neacordate de stat, ci „oferite" de cetățeni, în schimbul unor servicii pe care statul le face prin reprezentanții săi*. [Proveniența fondurilor cu care cetățenii „stimulează" interesul funcționarului de stat constituie o altă problemă. Evident că cei cu venituri modeste, fixe, de stat, reprezintă în mod obiectiv grupuri dezavantajate.] Aparent paradoxal, avem de-a face cu *participarea* la repartizarea venitului național, într-un fel chiar democratică. Dacă privilegiile planificate intră în sfera *repartizării* venitului național, fenomenul pe care îl descriem conduce, în fapt, la o *re-repartizare* a acestui venit*. [În unele țări comuniste, această re-repartizare atinge o cotă importantă din volumul venitului național.]

Formele sub care relațiile interpersonale, generatoare de privilegii, se substituie relațiilor legale dintre statul „ce oferă" și individul „ce cere" sînt foarte variate.

Vom cita astfel întîi „piața liberă", la „negru", ce însoțește în orice țară comunistă rețelele de desfacere a mărfurilor prin magazinele de stat și care stabilește în fapt alte prețuri de vînzare decît cele încasate în numele statului*. [Trebuie amintit aici rolul important pe care îl are, în generalizarea acestui fenomen, penuria cronică de produse de consum; în țările comuniste, spre a evita pierderile, de regulă oferta se află sub cerere (planificat, ori din motive ce țin de performanțele economice mediocre). „Tratament preferențial" devine astfel, de multe ori, simpla procurare a unui bun necesar, teoretic, accesibil oricui, dar practic imposibil de găsit fără stimulente date distribuitorului.] Distribuitorii de bunuri (vînzătorii în magazine, chelnerii, gestionarii, administratorii de întreprinderi de bunuri și cei legați de aceștia etc.) devin astfel, cel puțin potențial, privilegiați, și adesea obțin profituri nejustificate. Sfera serviciilor medicale, în care medicul salariat al statului își oferă competența și interesul profesional bolnavului (individual) care cere ajutorul său este iarăși o zonă în care pot apărea (și adesea se manifestă) posibilitatea obținerii de privilegii. Același lucru se întîmplă și cu sfera altor servicii sociale (învățămînt, servicii publice — acordarea de locuințe, reparații de locuințe și alte reparații, întreținere auto, frizerie și coafură, turism etc.): prestatorii de servicii, în contact cu publicul solicitant, pot obține — și de multe ori chiar obțin — privilegii (în particular, profituri) neplanificate și, legal, imposibil de justificat.

O zonă în care, de asemenea, pot apărea privilegii neplanificate este cea a relațiilor dintre instituțiile de stat, relații care evident se manifestă prin relații între reprezentanții acestor instituții. De regulă, în cadrul acestor relații unele instituții de stat „oferă" și altele „cer" — ori măcar unele instituții sînt mai interesate decît altele în obținerea unor anumite rezultate: asimetria generează iarăși posibilitatea cererii și oferirii de privilegii (profituri, schimb de servicii etc.) indivizilor ce reprezintă statul, și acestea intră iarăși în sfera privilegiilor neplanificate.

Și în sfera relațiilor dintre individul ce-și oferă statului competența și serviciile în scopul folosirii sociale a acestora și statul comunist ca atare apare posibilitatea obținerii de privilegii neplanificate. Într-adevăr, locurile de muncă nu sînt decît teoretic echivalente, și, în practică, indivizii au interese personale de a ocupa anumite locuri de muncă — ca și de a evita anumite locuri de muncă. Distribuitorii de locuri de muncă pot fi astfel stimulați, prin privilegii, să răspundă preferențial cererii unora dintre solicitanți. Același fenomen apare în zona destul de îngustă a ofertei particulare în fața cererii de stat — de pildă, în cazul plasticianului ce-și oferă producția, spre achiziție, statului, și este direct interesat ca reprezentantul statului să-l prefere altor solicitanți, ori pur și simplu să-i achiziționeze producția, motiv pentru care ofertantul este gata să stimuleze interesul reprezentantului statului.

În sfîrşit, sfera atît de largă a relaţiilor dintre statul comunist şi cetăţeanul său este aproape totdeauna dublată de o sferă de relaţii inter-individuale, între reprezentantul statului comunist şi cetăţeanul statului comunist. Am văzut, în capitolul 2, că statul comunist exercită un control foarte întins asupra vieţii (publice şi private) cetăţenilor săi : practic, aceasta înseamnă că foarte frecvent cetăţeanul trebuie să ceară statului aprobări pentru acţiuni ce se referă, în principiu, la viaţa sa personală — şi în care este direct interesat. În astfel de situaţii, „statul" abstract este prezent prin reprezentanţii săi: şi cetăţeanul este adesea gata să stimuleze interesul reprezentantului statului, astfel încît acesta să răspundă propriilor sale obiective. De aceeaşi natură sînt şi relaţiile dintre cetăţean şi reprezentanţii legalităţii comuniste.

Din cele de mai sus rezultă că posibilităţile* de corupţie în societatea comunistă sînt foarte întinse. [Trebuie precizat că transformarea acestor *posibilităţi* în *realităţi* depinde de contextul istoric şi naţional şi de tradiţiile sociale. Astfel, se pare că în R.D. Germană fenomenul corupţiei este mai puţin accentuat decît în URSS ori România.]

Este, însă, corupţia un fenomen tipic comunist? Evident, nu. În toată lumea — şi, în special în ţările lumii a treia — corupţia se manifestă din plin în funcţionarea societăţii. În ţările comuniste există însă o serie de condiţii specifice care favorizează extinderea fenomenului. Vom menţiona astfel nivelul de trai relativ scăzut posibil a fi obţinut pe căi exclusiv legale (prin venituri licite — salarii, drepturi de autor etc.), ca şi dificultăţile intrării în rîndul elitei cu privilegii planificate. Dacă tentaţiile corupţiei sînt deci mai mari decît în alte părţi, riscurile ei par mai mici. Lipsa controlului public al puterii de stat şi inexistenţa unei prese despărţite de putere, interesate să critice aspectele negative ale realităţii* — element esenţial în lupta împotriva corupţiei în alte societăţi —, ca şi dirijarea socială a informaţiei după criterii exclusiv politice, micşorează şansele descoperirii şi pedepsirii corupţiei. [Într-adevăr, deşi problemele corupţiei sînt de regulă atacate în presa comunistă, trebuie menţionat că de puţine ori presa are *iniţiativa* în descoperirea şi investigarea

privilegiilor neplanificate: de cele mai multe ori, ea se mărgineşte să consfinţească şi eventual să comenteze, în scop educativ, rezultatele la care a ajuns justiţia. Trebuie precizat de asemenea că, de regulă, societatea comunistă consideră corupţia ca un fenomen tranzitoriu şi netipic, iar evocarea ei, mai ales „din afară", drept mărturisind o atitudine ostilă faţă de noua societate (care într-adevăr, după „proiect", nu ar trebui să prezinte şi astfel de aspecte).] Nu trebuie apoi neglijat nici faptul că şi relaţiile dintre stat şi individul bănuit a fi corupt operează în fapt la nivelul relaţiilor dintre reprezentantul (ori reprezentanţii) statului şi respectivul individ: apare deci din nou posibilitatea „stimulării interesului" reprezentantului în scopul acoperirii neregulilor existente — de data aceasta în situaţia în care individul corupt, ca urmare a profiturilor ilegale realizate, este în măsură să „ofere" mai mult salariatului care îl cercetează; şi şirul ilegalităţilor poate continua (controlorul este la rîndul său controlat, şi din profiturile sale ilegale corupe pe controlorul său ş.a.m.d.).

Există oare un interes social, de masă, în ţările comuniste, în descoperirea şi limitarea corupţiei?

Răspunsurile nu sînt uşor de dat. Este evident că apariţia privilegiilor neplanificate este un fenomen pe care opinia publică, oficial, îl condamnă. Aşa cum am văzut, însă, marja posibilităţilor corupţiei este atît de întinsă, încît sînt puţini membrii societăţii care, cel puţin o dată în viaţă, să nu fi fost în situaţia de a fi obligaţi să ofere — dacă nu să şi primească — recompense şi stimulente ilegale. Aceasta creează uneori un curios sentiment de înţelegere şi toleranţă în faţa ilegalităţii. Este evident însă că ostilitatea socială în faţa privilegiilor neplanificate — în special cînd acestea ating niveluri cu mult peste veniturile planificate — rămîne foarte puternică.

Ce relaţii se stabilesc în mecanismul de funcţionare a ordinii comuniste între privilegiile planificate şi privilegiile neplanificate şi între purtătorii lor?

Să remarcăm întîi că uneori aceste privilegii se cumulează: o funcţie de conducere, ce implică privilegii planificate, poate fi folosită pentru mărirea acestor privilegii cu ajutorul unor

mijloace „neplanificate". Se pare, de asemenea, că, cel puțin uneori, între purtătorii de privilegii planificate și cei cu privilegii neplanificate se stabilesc, tacit ori nu, un fel de înțelegeri: conducerea „știe" că se petrec nereguli, și că o serie de indivizi obțin din aceasta profituri nejustificate — dar știe și că, în același timp, respectivii indivizi (și datorită posibilității obținerii unor astfel de profituri) manifestă o deosebită obediență, „își fac bine" treaba, se obțin astfel performanțe economice bune — și tolerează „starea de fapt" din rațiuni ținînd de „interesul general". Alteori toleranța este justificată prin dificultatea intervenției* și consecințele acesteia, ce pot deveni foarte grele — pe plan economic, social și politic. [Menționăm aici, ca un exemplu, îngăduința autorităților sovietice față de marile încălcări ale legislației economice și corupția din unele republici unionale, explicabilă numai prin rațiuni politice și naționale.] Uneori se pare că se stabilesc plase de legături și relații de tip mafiot între privilegiații planificați și ceilalți, și că toleranța față de corupție este la rîndul său recompensată. În sprijinul acestei ipoteze trebuie trecut faptul că privilegiile planificate sînt, cel puțin în principiu, temporare și legate de anumite funcții în partid și în stat, pe cînd privilegiile neplanificate sînt structurale — nu conjuncturale —, stabile și, uneori, chiar mai consistente: pare deci justificat, ca privilegiații temporari (respectiv, cei planificați) să dorească să-și stabilizeze privilegiile, la fel cum privilegiații stabili (respectiv, și neplanificați) urmăresc să-și păstreze privilegiile (și, în particular, să fie tolerați), respectiva convergență de interese oferind un întins teren de înțelegeri reciproc avantajoase. Pe de altă parte trebuie însă menționată ostilitatea cu care elita conducătoare a „privilegiaților planificați", ce se consideră singura legitimată să acceadă la privilegii, privește pătura celor ce, pe căi lăturalnice, îi concurează nivelul de trai și uneori chiar influența. Și, nu în ultimul rînd, trebuie evocat un interesant sentiment de solidaritate al „privilegiaților neplanificați" împotriva tuturor — a elitei „planificate" ca și a „vulgului" — aspect ce poate crea aparențele unei „noi clase" în țările lumii a doua, distinctă de grupul demnitarilor, cu interese proprii, cu putere economică și posibilități de manevră politică.

Sînt însă corupția și „noua clasă" a privilegiaților neplanificați capabile să pună în discuție fundamentele ordinii comuniste?

După părerea noastră, nu. Mai mult decît atît, vom încerca să demonstrăm că aceste fenomene întăresc caracteristicile structurale esențiale ale comunismului real.

În primul rînd, să menționăm faptul că re-repartizarea venitului național, ca urmare a profiturilor neplanificate, este însoțită în practică de încălcări ale legislației; acoperirea acestor încălcări se face, de regulă, prin perturbarea (ori falsificarea) datelor reale privind situația și evoluția economică și crearea cu bună știință a „dezordinii statistice" — haos în cadrul căruia delapidarea (furtul de la stat) poate fi mai ușor camuflată. Corupția are astfel drept rezultat, o dată cu scăderea performanței economice raportate statului (prin delapidare organizată), mistificarea realității — fapt ce se adaugă deformării informației în scopuri ideologice și politice, analizată în capitolul 2. Astfel, corupția „ecranează" și mai mult feed-back-ul informațional de la realitate la conducerea socială, și astfel accentuează unul din elementele fundamentale ale ordinii comuniste.

În al doilea rînd, perspectiva privilegiilor neplanificate — cel puțin la prima vedere mai accesibile și chiar mai, să zicem, democratice, decît cele destinate restrînsei elite — poate juca un rol social stimulator: prin exemplele pe care le oferă, ele propun masei unele obiective de tip consum ce, prin mijloace legale, nu pot fi, de regulă, atinse — și polarizează astfel aspirații individuale și sociale, compensînd în parte lipsa de perspectivă a vieții planificate. Acest „efect compensator" trebuie iarăși trecut în rîndul elementelor ce întăresc ordinea comunistă: nemulțumiri ce altfel pot deveni cronice sînt tratate și solicitate de societate cu paleativul *perspectivelor* privilegiilor neplanificate, contribuind la micșorarea tensiunilor sociale și insatisfacțiilor individuale.

În al treilea rînd, privilegiile neplanificate joacă un rol important în ridicarea nivelului de trai al societăților comuniste. O serie de obiective de tip consum ar fi practic imposibil de atins,

pentru marea majoritate a populației, fără veniturile ilicite: existența acestora îmbunătățește efectiv viața unor categorii, așa cum am văzut destul de largi, de cetățeni*. [Paradoxal, în societățile comuniste pot apărea astfel unii oameni din afara conducerii sociale cu un nivel de trai întru totul comparabil nu numai cu cel al elitei conducătoare, ci și cu cel al oamenilor cu adevărat bogați din țările capitaliste dezvoltate.] Și, în felul acesta, corupția contribuie la micșorarea tensiunilor și insatisfacțiilor sociale. Trebuie apoi adăugat că privilegiații iliciți devin, de regulă, susținători activi nu numai, în general, ai puterii care îi acceptă ca atare și care le înlesnește „aranjamentele", ci și concret ai elitelor locale de conducere și oamenilor din aparatul de partid și de stat — căci orice schimbări pot pune în discuție, cel puțin teoretic, întregi mecanisme de acces la profituri. „Privilegiații iliciți" sînt astfel suporteri influenți ai *continuității* puterii comuniste și adversari hotărîți ai *oricărei* schimbări — ceea ce îi transformă obiectiv în susținători de nădejde ai puterii. Și în acest mod, deci, corupția întărește ordinea comunistă.

În al patrulea rînd, existența privilegiilor neplanificate și mecanismelor ilicite de accedere la acestea introduc în pături largi ale populației un sentiment general de *culpabilitate* în fața puterii. Într-adevăr, așa cum am văzut în discuția anterioară, zonele sociale în care poate apărea corupția sînt foarte largi și sînt destul de rari cetățenii care, cel puțin o dată în viață, să nu fi oferit ori cerut servicii preferențiale, să nu fi apelat la influența „privilegiaților iliciți", să nu fi deținut informații despre astfel de situații fără a le fi denunțat conform legii, ori să nu fie rude ori prieteni cu cetățeni în situații de tipul menționat.

Cetățeanul se simte ca atare *culpabil* și *vulnerabil* mai ales dacă, în forul său intim, nutrește convingeri sociale ori politice diferite de cele promovate oficial — convingeri pe care le tăinuiește din oportunism ori teamă. Se înțelege de la sine că, în aceste condiții, obediența sa în fața puterii crește.

Cetățeanului i se pare astfel plauzibil că, în mod spontan ori premeditat, să fi intrat ori să fi fost antrenat — chiar fără să știe — în cîmpuri-limită ale legalității comițînd „fapte" cunoscute de puterea politică pe care aceasta le poate folosi, la nevoie, împotriva sa. Este evident că, în această situație, protejîndu-se, cetățeanul se ferește instinctiv să „ia atitudine" împotriva puterii spre a nu o provoca să reacționeze. Corupția pe scară largă întărește și în acest mod obediența socială în fața puterii comuniste și, astfel, cimentează ordinea comunistă.

În sfîrșit, trebuie menționat faptul că un climat general de corupție oferă condiții bune conducerii autoritare și, în particular, conducerii de tip comunist. Într-adevăr, un astfel de climat justifică din plin *controlul* asupra individului și continuă întărirea acestui control; și, evident, o dată instalat, controlul poate fi folosit și în alte scopuri decît prevenirea ori depistarea corupției — de pildă, în vederea identificării contestatarilor ori chiar ai adversarilor ori rivalilor politici ai celor din aparatul puterii și liderului. Tot în sfera corupției pot fi trecute și pedepsite și alte delicte — cum sînt cele de conștiință ori atitudine politică protestatară — delicte dificil ori inconfortabil de tratat „ca atare": în climatul societății comuniste, acuzația de corupție este deci atît de plauzibilă, încît ea poate fi folosită practic împotriva oricui fără riscurile pe care le implică formularea altor tipuri de acuzații*. [Vom remarca aici și caracterul *degradant* al acuzației de corupție, ca și imposibilitatea individului de a se apăra de acuzațiile formulate împotriva sa de o putere politică ce controlează nemijlocit și justiția.] Puterea capătă astfel o redutabilă armă represivă, aparent fără conotații ideologice — și dificil de criticat, atît din interiorul cît și din exteriorul lumii comuniste* — dar aptă a fi folosită pe scală largă în *orice* scopuri, inclusiv cele legate de prelungirea și întărirea sa. [Într-adevăr, lupta împotriva corupției este evident o problemă internă a oricărei națiuni, iar „corupții" sînt condamnați în orice parte a lumii; orice protest împotriva unui proces de corupție este astfel fără obiect (lucru ce nu se întîmplă, de pildă, în cazul acuzațiilor de natură politică, ce pot fi interpretate ca semne ale represiunii politice ce ating sfera drepturilor omului ș.a.m.d.).] Și în acest mod corupția se arată deci a fi un element stabilizator al ordinii comuniste.

3.3. În sfera consecințelor directe ale funcționării societății comuniste intră și dispariția unor reflexe sociale caracteristice

capitalismului industrial odată cu apariția unor reflexe sociale noi, generînd tipuri noi de comportament individual și social. În cele ce urmează vom urmări cîteva din aceste aspecte pe plan economic, social și politic.

Am văzut, în capitolul 2, că distanța foarte mare — și mijlocită de stat, după alte criterii decît cele ale pieței libere — dintre „ceea ce individul dă" societății — respectiv, munca sa —, și „ceea ce el primește de la societate, ca urmare a acestei munci" — respectiv, salariul sigur garantat de stat — introduce un anumit dezinteres față de calitatea propriei prestații*: muncitorul (ori salariatul, ori producătorul) știe că „ceea ce primește" variază extrem de puțin în funcție de „ceea ce dă" și că rezultatele muncii lui, înainte să se răsfrîngă asupra stării lui și familiei sale, străbat un drum lung — în cadrul căruia sînt cumulate cu alte rezultate, sînt alocate tuturor, conform unei politici de stat, sînt investite pentru fericirea generațiilor viitoare etc. [Astfel se explică interesul central pe care-l capătă oarecum surprinzător în activitatea politică și ideologică din țările comuniste, problemele producției: statul urmărește să suplinească motivația „în profit" a muncitorului ce lucrează pentru capitalist (și „primește" de la acesta direct în funcție de calitatea prestației) cu motivații ideologice și politice (reclamînd o nouă conștiință, spirit de sacrificiu, eroism etc.).] Sentimentul general ce se instalează, în noua relație individ-stat, este deci, în practică, de prestații de servicii sociale și recompensă individuală fără legătură directă cu calitatea și cantitatea prestației. În plus, deoarece statul comunist — impersonal, abstract și omniprezent — este responsabil pentru investiție, organizarea și conducerea producției și desfacerea produselor, tot el este responsabil pentru rezultatele obținute, și, în particular, pentru „ceea ce primește" individul. Asistăm deci la un *adevărat transfer de responsabilitate pentru starea individului de la el însuși către colectivitate*, transfer ce devine nucleul unui nou stil de viață, *stilul de viață comunist*, asupra căruia ne vom opri pe larg în paragraful viitor (3.4).

Înainte de a analiza consecințele acestui transfer de responsabilitate, să descriem cîteva din formele sale de manifestare, ducînd la modificarea unor reflexe sociale fundamentale ale lumii industriale moderne.

S-a scris mult despre psihologia muncitorului *industrial* ce lucrează pentru patron ori într-o întreprindere capitalistă, orientată „către piață": și știm astăzi că, motivat prin profitul realizat, muncitorul este interesat de calitatea muncii lui — de care îi depinde direct venitul —, de întreținerea mașinilor cu care lucrează — în directă legătură cu propriul lui cîștig —, de calitatea produselor întreprinderii și de desfacerea lor pe piață —, iarăși în legătură cu propria sa cotă de beneficii etc. Diferite întreprinderi capitaliste oferă, de regulă, salarii diferite ori condiții diferite de muncă și cîștig, chiar la același nivel de calificare profesională; muncitorul este deci interesat să-și păstreze ori să-și „îmbunătățească" locul de muncă, și se află permanent sub presiunea solicitanților de locuri de muncă, generați de o piață a forței de muncă ce conservă șomajul cronic. În sfîrșit, muncitorul se găsește, prin intermediul organizației sindicale profesionale, într-o negociere permanentă a propriei lui condiții cu patronatul și statul.

Nici unul dintre aceste elemente nu influențează condiția muncitorului industrial din țările comuniste. Găsirea unui loc de muncă nu intră de regulă în responsabilitatea muncitorului, ci a statului, care elimină din viața socială (cel puțin teoretic) șomajul și presiunea asupra locurilor de muncă. La aceeași calificare, locurile de muncă sînt, în general, aproape identice. Salariul primit este sigur, și depinde mai mult de strategia generală a dezvoltării țării, — concept abstract și de termen lung — decît de cantitatea și calitatea muncii depuse. Tot restul intră în sarcina statului — începînd cu întreținerea utilajelor și terminînd cu plasarea produselor pe piața internă ori externă, fără legătură cu cîștigul producătorului. Și, deoarece statul este „patronul", ceea ce cere el muncitorului este să acorde încredere necondiționată conducerii ce rezolvă toate problemele ce îl privesc.

Iar muncitorul nu își „negociază" starea, căci sindicatul este tot expresia puterii statului, ca și conducerea întreprinderii socialiste în care lucrează. În schimb, ca urmare a prestației sale

obediente, muncitorul consideră că statul comunist este dator să-i asigure „tot restul" — de la aprovizionarea cu bunuri de consum pînă la loisiraj. Relațiile sale cu puterea — pe care, ideologic și numai teoretic, o controlează — cuprind astfel aspecte variate, de la dezinteres la vindicație.

Din însăși această descriere sumară se observă că în țările comuniste, muncitorul își pierde „reflexele sociale" educate de ordinea capitalistă — ca interesul și lupta pentru locul de muncă, interesul pentru muncă, ideea de întreținere a utilajelor, interesul pentru performanță și conștiința de grup —, elemente ce se arată inutile în noua situație, și cîștigă în schimb alte reflexe, ca obediența în fața conducerii și chiar dezinteres (și pasivitate) față de toate problemele din afara locului său strict de muncă, probleme ce intră nemijlocit în sfera conducerii sociale.

Mutații asemănătoare de reflexe au loc și în alte zone ale activității economice și sociale. Vom menționa astfel noile probleme ale *producției agricole*. Sînt cunoscute puternicele „reflexe" tradiționale* ale țărănimii, legate de pămînt și de recoltă, interesată în soarta produselor și cu un puternic sentiment de grup. [Prin „tradițional" înțelegem aici „legat (ori generat) de ordinile sociale necomuniste" (capitaliste, chiar feudale etc.).] La transformarea țăranului proprietar de pămînt în muncitor agricol — salariat, dacă acesta rezistă marii tentații de a se muta la oraș spre a deveni muncitor industrial —, aceste reflexe tradiționale devin inutile și se atrofiază; vedem astfel cum recoltele nu sînt culese la timp și putrezesc pe cîmp, în timp ce muncitorii agricoli se aprovizionează cu produse agroalimentare din rețeaua de stat. Aceleași noi reflexe, întemeiate pe obediență și interes strict limitat la propriul loc de muncă, o dată cu transferul tuturor responsabilităților pe seama conducerii sociale, apar deci și aici — de regulă, cu grave urmări economice*. [Într-adevăr, problemele agricole par a fi problemele critice ale tuturor țărilor comuniste. Pare deci plauzibilă ipoteza că „modificarea de reflexe", pe care o analizăm aici, are efecte mai puternice (și, se pare, mai ales negative d.p.d.v. economic) în sfera agriculturii decît în alte sfere ale activității economico-sociale.]

Aceleași fenomene apar în sfera *serviciilor*. Noțiunile tradiționale de „ofertant de servicii" — interesat să obțină „comanda", și acționînd în consecință —, și de „client" — alegînd, dintre oferte, pe cea pe care o consideră avantajoasă — își pierd semnificațiile în cadrul ordinii comuniste, o dată cu „reflexele" ce le-au însoțit — respectiv atitudinea față de client, atitudinea față de ofertantul de servicii etc. Așa cum am văzut în paragraful **3.2.**, de pildă, relațiile vînzător-client sînt chiar „de semn schimbat" relațiilor tradiționale, căci „clientul" solicită și recompensează pe „vînzător" și nu „vînzătorul" încearcă să convingă clientul să devină consumator. Trebuie însă menționat că, în condițiile comerțului de stat, de pildă, salariatul-vînzător nu se simte răspunzător pentru calitatea serviciilor pe care le oferă, și transferă statului întreaga responsabilitate pentru aceste servicii, iar clientul este și el gata să transfere direct statului responsabilitatea pentru eventualele sale frustrări de consumator. Evident, cetățenii sînt chiar invitați să se adreseze statului cu propuneri de îmbunătățire a serviciilor; acestea urmează însă, de regulă, lungi „traiectorii" administrative pînă să ajungă într-adevăr să fie transformate în măsuri concrete. De aceea, de multe ori și vînzătorul, și clientul renunță să-și manifeste inițiativele și dorințele și se mulțumesc „cu ceea ce pot", respectiv, oferi și procura: reflexul „acordării ofertei la cerere" este astfel înlocuit cu dirijismul cererii după oferta dată, cu posibilități de variație foarte limitate.

Mutații în același timp apar în sfera reflexelor *politice* ale individului. Este cunoscută importanța pe care o au, în statele capitaliste dezvoltate cu structuri politice pluraliste, *alegerile* (parlamentare, locale, prezidențiale etc.): cetățeanul este invitat să *opteze* pentru una din diferitele alternative propuse (pe care deci, cel puțin teoretic, ar trebui să le cunoască și să le evalueze), și știe că, cel puțin în principiu, opțiunea sa are implicații asupra propriei sale vieți (a stării lui materiale, a perspectivelor de promovare, a securității sale individuale și sociale etc.). Ținînd seama de toate acestea, cetățeanul se simte responsabil pentru destinul său și al semenilor săi, se informează asupra alternativelor, se aliază cu cei ce gîndesc ca și el, este interesat de

calitatea reprezentantului său (respectiv, candidatul propus) și încearcă chiar să „controleze" rezultatele participării sale — respectiv, să controleze puterea instalată, pusă periodic în discuție prin consultări electorale. Ca urmare a acestui „joc politic", cetățeanul țărilor capitaliste industrializate își dezvoltă anumite reflexe politice specifice: reflexul de a-și exprima liber părerile și opțiunile, reflexul de a evalua critic politica guvernului, reflexul de a se opune, individual, puterii — atunci cînd crede că aceasta greșește ș.a.m.d. Nici unul dintre aceste reflexe nu este necesar cetățeanului unui stat din lumea a doua în care, așa cum am văzut, puterea este structural ne-negociabilă — și, drept urmare firească, asistăm la dispariția în masă a acestor reflexe devenite inutile și instalarea altora noi, cum sînt reflexul acordului continuu cu puterea și al lipsei de orice inițiativă politică (care, evident, nu poate fi decît emanația puterii, și nu poate veni decît „de sus"). Cetățeanul statului comunist știe că alegerile nu sînt decît confirmări publice de numiri „de sus" și că votul său este astfel total lipsit de relevanță, el știe că puterea funcționează tot după propriile criterii, chiar cu eventualele sale critici (ce îi pot aduce numai neplăceri) — astfel încît își dezvoltă nu reflexul de a se exprima politic, ci de a-și ascunde adevăratele evaluări și de a funcționa „așa cum trebuie", respectiv în conformitate cu dorințele puterii*. [Este interesant de menționat că, născut și crescut într-un climat de neparticipare și obediență, cetățeanul statului comunist nu crede, în mod sincer, că există și alte tipuri de organizare socială, extinzînd și asupra lumii capitaliste dezvoltate, de pildă, „modelele sale de raționament" inspirate de lumea a doua. Astfel, de regulă, cetățeanul statului comunist este convins că nu există, în fond, alegeri libere, că și în democrațiile burgheze — ca și în societatea pe care el o cunoaște — puterea politică este, în fond, ne-negociabilă și se perpetuează, că și acolo alegerile ascund de fapt numiri „de sus".]

Vom opri aici seria exemplelor care ilustrează „noile reflexe" ce apar în lumea comunistă ca urmare a transferului de responsabilitate privind starea indivizilor, de la indivizii înșiși la stat, transfer inevitabil, operat cu bună știință. Fără a intra în detalii,

vom sublinia numai că aspecte de tipul menționat apar și la nivelul funcționarilor și administrației (ce se transformă în adevărate birocrații puternice, cu rol de tampon între individ și stat, și supervizînd continuu transferul menționat de responsabilitate), la nivelul intelectualității aliniate (ce își abandonează funcția critică, își pierde reflexele de independență și se transformă adesea într-un detașament ce teoretizează și justifică respectivul transfer de responsabilitate) și se extind asupra aspectelor sociale, politice și informaționale. Drept rezultat social al transferului de responsabilitate trebuie citată în primul rînd *apatia* politică și chiar *depolitizarea* totală a maselor, asigurate permanent că statul veghează asupra lor și că obediența lor este (ori, mai adesea, va fi) răsplătită de statul răspunzător pentru destinul colectiv.

Sînt oare fenomenele de tipul *transferului de responsabilitate* și noile reflexe individuale și sociale ce rezultă din acest transfer de natură să slăbească ordinea comunistă, așa cum ar putea pretinde eventual unii critici acerbi ai comunismului?

După părerea noastră, nu. Adevărat, „noile reflexe" par să nu funcționeze ca stimulenți pentru performanța economică. Dar este oare această performanță un obiectiv central real al societății comuniste? Așa cum am văzut în capitolul 2, nivelurile mediocre ale performanței economice nu influențează fundamental structurile comuniste, care se perpetuează relativ independent față de rezultatele obținute. În plus, statul ce controlează total informația, și devine și răspunzător total pentru calitatea performanței, găsește de regulă mijloacele prin care să evite analiza publică și realistă a performanței*. [Este probabil că astfel trebuie explicat faptul aparent straniu că performanțele economice spectaculoase ale țărilor comuniste se înregistrează de regulă în zona „greu de controlat" a producției, acumulărilor de stat, investițiilor ori, în cel mai bun caz, salariile sociale (mai degrabă abstracte), — în timp ce salariile și consumul cunosc variații mult mai modeste.] Ceea ce se obține însă în sprijinul ordinii comuniste, ca rezultat al transferului de responsabilitate, este mult mai important decît ceea ce eventual se pierde în performanța economică. Astfel, abdicarea conștientă a individului în favoarea statului îi mărește acestuia atît *creditul* de

care are nevoie, cît și *influența* reală asupra maselor. Oamenii devin conștienți că tot ceea ce pot obține, pot obține numai de la stat și prin intermediul statului comunist. Ei sînt astfel descurajați să încerce și alte căi de ameliorare a propriei lor situații, și sînt conduși să creadă că numai perfecționarea statului comunist, în cadrul inevitabil al ordinii comuniste, le poate aduce avantaje. În acest mod, puterea pe care o cere statul comunist de la cetățenii săi se justifică și chiar se legitimează în ochii maselor. Ceea ce, să recunoaștem, nu este deloc puțin, și joacă un rol important în stabilitatea ordinii comuniste.

3.4. Să urmărim acum cîteva trăsături ale stilului de viață ce se instalează în țările lumii a doua ca urmare a transferului de responsabilitate.

Ce primește de la societate individul, în schimbul obedienței sale totale în fața puterii?

În primul rînd, trebuie menționat că nivelul său de viață — adevărat, de regulă, modest — este garantat de stat: cu alte cuvinte, spre deosebire de colegii ori „frații de clasă" din alte organizări sociale, angajați continuu în competiții de excelență și al căror statut este dependent de performanța personală, cetățeanul statului comunist care își îndeplinește conștiincios sarcinile direct controlabile de stat este de regulă protejat de stat și primește un venit sigur, independent de conjuncturi. El este în general ferit de pericolul șomajului.

În al doilea rînd, să observăm că transferul de responsabilitate este confortabil: știindu-se asigurat de stat, cetățeanului nu i se cere decît să *execute* ordinele și dispozițiile venite de la stat, de regulă fără nici o responsabilitate privind adecvarea ori rezultatele acestor ordine și dispoziții. De cele mai multe ori controlat (și, uneori, și controlor), obiectivul fundamental al individului devine să fie pregătit (și să răspundă corespunzător) la testele de control „ce vin" de sus: de regulă, ca urmări a acestor teste apar și promovările pe scara socială — și, uneori, chiar politică.

Vedem deci că, în schimbul obedienței, cetățeanul primește asigurarea unei existențe relativ confortabile.

Într-adevăr, este relativ confortabil să „aștepți" și să aplici ordine și indicații, fără povara inițiativei și răspunderii directe pentru ceea ce faci. Nu este deci de mirare că marea parte a populației din țările lumii a doua consideră firesc să se conformeze acestui „contract social". Teoretic, analizele de cost-beneficiu pe care le-am schițat ar putea sugera un nou principiu de viață, pe care l-am numi *principiul minimului necesar*, experimentat (cu succes) în țările lumii a doua. În țările „primei lumi" individul pare gata să ofere *maximul* de ce are și ce poate da, cu speranța de a primi de la societate pe măsura a ceea ce dă. În lumea a doua însă, individul pare interesat să ofere *minimul* necesar obținerii, de la societate, a tot ceea ce aceasta îi poate da, oricum fără legătură cu ceea ce el oferă.

A oferi *peste* acest minim necesar nu se mai justifică astfel din punctul de vedere al analizei cost-beneficiu: mai mult decît atît, într-o societate în care majoritatea funcționează după principiul descris, orice ofertă peste minimul necesar pare dubioasă prin gratuitatea sa, și uneori devine chiar periculoasă pentru purtătorul ei — bănuit de aspirații și obiective neexplicitabile.

Minimul necesar reclamat individual de ordinea comunistă este *obediența*. Obținem și pe această cale justificări pentru înaltul grad de obediență intîlnit în țările lumii a doua.

Există însă pentru cetățeanul statului comunist vreo alternativă la alinierea disciplinată? În principiu, cel puțin, încălcarea „regulii obedienței" atrage după sine conflictul cu puterea comunistă, atotputernică — după cum am văzut — pe plan economic, social și politic, gata să pedepsească pe cei ce i se opun și deținînd toate mijloacele necesare spre a-l sancționa ori măcar marginaliza pe cel ce se ridică împotriva ei: lipsa de șansă a individului în luptă cu puterea* este astfel în afara oricărui dubiu. [Vom menționa aici și practica foarte intîlnită in lumea a doua a „răspunderii solidare" a familiei, prietenilor și uneori chiar colectivelor de muncă pentru lipsa de obediență a unui membru al societății: ca și cel direct vinovat, aceștia sînt, adesea, pedepsiți ori măcar marginalizați. Această practică se arată a fi extrem de eficientă: cetățeanul pregetă să-și manifeste lipsa de obediență, cînd știe că aceasta duce la sancționarea posibilă a rudelor și prietenilor (evident, nevinovați), și la rîndul lor,

aceștia exercită presiuni asupra membrului potențial contestatar, îndemnîndu-l la obediență. Drept rezultat, gradul de disobediență socială scade.] În unele cazuri rămîne ca unică „soluție" emigrarea din țara comunistă în altă parte*, dar și aceasta este departe de a avea numai virtuți: și, alături de trauma incontestabilă pe care o generează părăsirea patriei și culturii ei, trebuie trecută și „lipsa de antrenament" a cetățeanului statului comunist, cu „reflexele" formate pe care le-am descris anterior, pentru competiția vieții în alte orînduiri sociale — o dată cu observația evidentă că emigrarea nu este o soluție de masă pentru cetățenii țărilor comuniste, ci cel mult un procedeu prin care o minoritate foarte restrînsă își rezolvă propriile probleme. [Așa cum am văzut, emigrarea este împiedicată prin toate mijloacele de statul comunist.]

Rezultă că pentru marea majoritate a cetățenilor statului comunist obediența este fără alternativă.

Este probabil că printre cetățeni sînt unii care își asumă obediența din convingeri intime ori, mai plauzibil, se conving singuri că, deoarece soluția este inevitabilă, este mai convenabil ca ea să apară drept liber consimțită decît ca dovadă de oportunism. În același timp, ar fi nerealist să credem că nu există și indivizi care își asumă exclusiv din oportunism sau frică de represalii condiția obligatorie de obedient, rămînînd în sfera convingerilor intime critici ai ordinii comuniste ori măcar ai unor aspecte ale punerii ei în practică. Deoarece „deconspirarea" unor convingeri este de natură să provoace îndoieli în privința fidelității și obedienței față de putere și lider, cetățeanul va fi împins să se disimuleze permanent „în public", permițîndu-și să fie „el însuși" numai în cercuri foarte intime — în familie ori în mijlocul unor prieteni ce îi împărtășesc ideile. Apar astfel fenomene pe care le vom numi ale *dublului limbaj*. Clase largi de cetățeni folosesc două limbaje diferite*: un limbaj de comunicare publică — în particular, cu puterea — și un alt limbaj de exprimare liberă, utilizabil însă numai în cerc restrîns. [Expresia „limbaje diferite" nu constituie o metaforă; avem de-a face într-adevăr cu vocabulare diferite, cu sintactici diferite, cu semiotici diferite ș.a.m.d. Evident, nici un om normal nu vorbește copiilor săi folosind limbajul pe care îl folosește în ședințe — și viceversa. „Confuzia" limbajelor constituie una din sursele

cele mai fecunde ale umorului tipic societăților comuniste și este în consecință imposibil ori dificil de „tradus" pentru neobișnuiți ai rînduielilor comuniste. Santiago Carillo are dreptate, în cartea sa consacrată eurocomunismului, cînd denunță starea de tensiune din țările lumii a doua în care umorul reprezintă una din puținele căi de refulare a criticii sociale.] Consecințele psihologice ale utilizării simultane a două limbaje diferite de comunicare, în special pe termen lung și perpetuate la generații, nu au fost sistematic studiate pînă acum, cel puțin după cunoștința noastră: credem însă a întrezări aici un subiect esențial de cercetări pentru comunismologie. Observația directă ne întărește însă convingerea că această permanentă duplicitate este mare consumatoare de energie individuală și socială, jucînd probabil și un important rol „terapeutic" prin scăderea generală a „tonusului" social și evitarea, pe această cale, a concentrărilor potențial „explozive". În orice caz, indivizii care folosesc „dublul limbaj" de comunicare se găsesc în situația unui „divorț parțial" cu contextul social căruia îi aparțin. Asistăm astfel la eforturile unor oameni care își dublează — ori măcar încearcă să-și dubleze — viața publică obișnuită cu o a doua viață — complet despărțită de prima, foarte personală și secretă. Drept rezultat, un segment al vieții personale și sociale se situează în afara controlului puterii comuniste*. [Probabil astfel se explică ostilitatea puterii comuniste față de posibilitățile de izolare a oricărui segment al vieții personale în afara controlului (exprimată prin efortul de a organiza colectiv timpul liber al indivizilor, de a-i grupa, de a-i îndruma etc.).]

Toate aceste aspecte demonstrează oare „eșecul" comunismului, ori pun în discuție caracteristicile structurale ale ordinii comuniste, cum sînt adesea înclinați să susțină unii comentatori situați pe poziții anticomuniste?

După părerea noastră, nu. Să remarcăm întîi că proclamarea apariției „omului nou" nu este o lozincă fără acoperire, și că în societatea comunistă apar tipuri umane neîntîlnite pînă acum. Pe lîngă funcționarul din aparatul de partid și de stat (activistul, aparatchik-ul, nomenklaturistul etc.), pe lîngă cetățeanul obedient sincer încrezător în viitorul comunismului, pe lîngă „profesionalul" oportunist, dar politic indiferent, va trebui să înre-

gistrăm și apariția — poate la scară deloc neglijabilă — a individului în divorț tacit cu societatea, folosind continuu „dublul limbaj", anxios și prudent în relațiile cu puterea, total apatic din punctul de vedere al participării politice (inclusiv refuzînd critica socială, convins de inutilitatea ei) și întors spre viața sa personală, secretă și necontrolabilă*. [Nu am trecut aici, printre tipurile umane reprezentative, tipul *disident*, de totală excepție, a cărui pondere socială rămîne încă foarte mică. Înțelegem prin disident un cetățean al statului comunist care își exprimă deschis dezacordul fundamental cu aspectele esențiale ale ordinii comuniste (și excludem, din această categorie, pe nemulțumiții ce reclamă reparații ori pe cei ce doresc pe această cale să emigreze). Comentatorii occidentali acordă de regulă fenomenului disidenței o mare atenție — după părerea noastră, adesea disproporționată cu impactul social real al contestației deschise. Exprimînd adîncul nostru respect și admirație pentru curajul civic al acestor singulari ce se declară și se angajează într-un război ce pare dinainte pierdut cu puterea, trebuie să precizăm că totuși, după opinia noastră, șansele ca aceste manifestări izolate să pună în discuție fundamentele ordinii comuniste sînt însă foarte mici. Mai mult decît atît, se poate susține că, oferind „supape publice" benigne nemulțumirii sociale, fenomenul disidenței ajută paradoxal puterea să mențină echilibrul social; în plus poate fi folosit pentru „marcarea" adversarilor potențiali (și izolarea lor), pentru justificarea represiunii, pentru compromiterea unor inamici ai liderului etc. Trebuie adăugat și că alternativa disidentă, seducătoare prin spectacular și ținută morală, atrage de multe ori mai mult decît alternativa unei încercări de schimbare „dinăuntru" a unor aspecte ale ordinii comuniste — variantă infinit mai periculoasă pentru puterea comunistă; disidența obligă la explicitări și „dezamorsează" astfel eventualele contestații „cu șansă". Vedem deci că, în cele din urmă, și fenomenul disidenței ajută indirect la stabilizarea ordinii comuniste. Apărută spontan dar nepericuloasă și avînd chiar un rol „regulator" în societățile comuniste, disidența nu este deci un fenomen conjunctural și tranzitoriu ci, după părerea noastră, un fenomen ce se instalează la nivel structural și pe termen lung

— dar în limite ce nu par a putea fi depășite și mai degrabă nesemnificative din punctul de vedere al ponderii sociale.] Este evident că nici acest „tip social" nu reprezintă pericole reale pentru ordinea comunistă. Mai mult decît atît, perspectivele unei „vieți secundare" duse după aspirații reale, ca răsplată pentru „viața primară" ce nu reclamă prea mult de la individ în afara obedienței, pot apărea chiar seducătoare: și acestea joacă un rol compensator față de relativa lipsă de orizont a „vieții primare", contribuind astfel la scăderea nemulțumirilor sociale și, deci, la stabilitatea ordinii comuniste.

Este însă fenomenul „vieților complementare" un produs tipic comunist? Desigur, nu. În Occident există neîndoios numeroși indivizi care trăiesc „cu adevărat" numai în cadrul intim ori familial și pentru care tot „restul" — inclusiv job-ul, inclusiv participarea politică la rezolvarea treburilor publice — se așază pe planul doi, al servituților necesare asigurării subzistenței. În lumea a doua, însă, apar cîteva elemente noi. În primul rînd, faptul că posibilitățile de afirmare în „viața oficială" sînt de la început și evident limitate are drept consecință de masă dezinteresul real pentru acest aspect și aplicarea consecventă a principiului „minimului necesar" de dat societății; este natural ca într-o lume ca aceea capitalistă dezvoltată, în care — cel puțin teoretic — toate posibilitățile sînt deschise, această renunțare de facto la „prima viață" să fie dificilă și, într-un fel, mai nenaturală. În al doilea rînd, societatea comunistă este, paradoxal, mai puțin perturbatoare a vieții private decît societatea capitalistă dezvoltată, care cere continuu „ceva" de la membrii săi (inovație, schimbare, participare etc.). Iată elemente ale modului de viață comunist ce par seducătoare nu numai pentru mediocri și alienați, cum sugerează unii comentatori occidentali, ci și pentru cei ce nu vor să-și exploateze propriul „eu" într-o existență întemeiată pe competiție și reclamînd eforturi pentru atingerea nivelurilor de excelență*. [Cum sînt, de pildă, în societatea occidentală, hippies-ii etc.]

Modul de viață comunist — cu perspectivele sale de promoție și prosperitate strict limitate, cu lipsa sa de angajare socială, cu transferul continuu de responsabilitate de la individ la

colectivitate, cu posibilitatea unei „a doua vieți" modeste dar sigure și cu obediența reclamată de putere în schimbul garantării calității comuniste a vieții individuale (înțeleasă ca mai sus) — se instalează astfel ca *un nou tip de viață modernă*. Ar fi simplist să nu menționăm aici atracția reală pe care un astfel de model de viață îl poate exercita asupra unor categorii destul de largi de membri ai societății comuniste — și, posibil, chiar necomuniste*. [Într-adevăr, dacă lumea a doua va evolua, economic (încet, dar sigur) și va reuși să ofere individului condiții de confort material comparabile cu cele ale lumii întîi (fapt la care ar putea contribui și degradarea relativă a nivelului de viață materială din lumea întîia, ca urmare a crizei economice), nu pare hazardată ipoteza unui „flux de emigrare" în sens contrar celui de astăzi (respectiv, către lumea necomunistă), adică din lumea întîia către lumea a doua. Nu ar fi, într-adevăr, surprinzător ca unii indivizi din țările dezvoltate, obosiți de efortul de participare și competiție și dezamăgiți de rezultatele obținute, înfricoșați de slăbiciunea statelor pluraliste în fața terorismului de orice fel și exasperați de instabilitate, să vadă în modul de viață comunist un model explicit de contract social, cu reguli clare, și în care — plătind cinstit prețul în obediență — să poată afla o alternativă de viață preferabilă celei pe care au dus-o în „lumea tuturor posibilităților". Este însă adevărat că, cel puțin pînă acum, astfel de situații nu au apărut — și oamenii preferă, se pare, „jungla" capitalistă confortabilei „rezervații" comuniste.]

Este posibil ca mase largi de cetățeni ai statului din lumea a doua să adopte în mod voluntar și sincer modul de viață comunist — eventualele nemulțumiri nefiind atît legate de structura acestui mod teoretic de viață, cît de imperfecțiunile punerii sale în aplicare. Mai mult decît atît, „practicarea" modului de viață comunist — chiar pentru cei ce nu ar adera, teoretic, la modelul descris — atrofiază, așa cum am văzut în paragraful **3.3.**, „reflexele" economice și politice necesare oricărei schimbări a acestui mod de viață: drept rezultat omul începe să vadă mai mult *costurile* — participării, reclamării inițiativei, responsabilității — decît *beneficiile* descentralizării și liberalizării — termenii avînd sensurile date lor de lumea întîia. Apare astfel un fenomen nou: *rezistența la schimbarea ordinii comuniste*, drept expresie a nepregătirii sociale cronice pentru alternative. Ca rezultat al experienței sale de viață, cetățeanul statului comunist, chiar nemulțumit fiind, aspiră din ce în ce mai puțin la schimbări fundamentale*. [Paradoxal, acest nou tip — obedient, în divorț cu colectivitatea și profund conservator, deși animat de intenții de „perfecționare socială" — este rezultatul unei revoluții egalitare și este considerat, în multe părți ale lumii, drept prototip al revoluționarului — purtător al schimbării.] Obținem astfel noi justificări, „de masă", ale stabilității ordinii comuniste*. [După părerea noastră, perioada de instalare și stabilizare de termen lung a ordinii comuniste este foarte scurtă — de regulă pînă în 10 ani. În această primă etapă, în numele revoluției ce înlocuiește structuri sociale în criză și într-adevăr perimate și corupte are loc, în general, distrugerea *oricărei opoziții organizabile* — provenind de la foștii oameni politici, membri ai fostelor clase conducătoare înlocuite la putere, cetățeni cu credințe democratice pluraliste, intelectuali antitotalitari. În țările comuniste din Europa de Est de astăzi distrugerea opoziției a fost facilitată de concomitența sa cu represiunea antinazistă și anticolaboraționistă de după cel de-al doilea război mondial. În general, după această primă etapă, comunismul se instalează definitiv. Opozanții dispar fizic — ori ies din închisori complet „anihilați" moral și politic —alți contestatari emigrează (uneori sînt chiar expulzați de noile autorități), cu timpul dispar, datorită vîrstei și toți cei ce știu, din proprie experiență că „se putea guverna și altfel" — inclusiv prima generație de revoluționari comuniști, cuprinzînd de regulă mulți idealiști —. Se naște practic o *nouă* societate, cu obedienți ce nu știu decît să se supună și putere ce nu știe decît să se perpetueze. Metamorfoza de la vechea societate — adevărat, de regulă, coruptă și nedreaptă — la noua societate comunistă durează astfel, în fond, foarte puțin — nedepășind în nici un caz orizontul unei generații. Dincolo de acest orizont, represiunea nu mai este în fapt necesară — simpla sa amintire fiind cu totul suficientă spre a descuraja eventualele încercări de destabilizare a regimurilor

instalate. În acest mod este cu totul justificat să vorbim despre o *evoluție* spre liberalizare a ordinii comuniste — de la represiunea deschisă a dușmanilor la simpla supraveghere a unei societăți fără adversari periculoși ai puterii.]

3.5. Nici conflictul cronic dintre puterea comunistă și acea parte a intelectualității care nu vrea să abdice de la funcția sa socială criticată de „intelligentsie" nu este de natură să ducă la modificări esențiale în structura societății comuniste.

Trebuie menționat de la început faptul că, în ansamblul statului comunist, problemele intelectualității rămîn probleme marginale; în absența unor mijloace proprii de difuzare a producției sale*, intelectualitatea rămîne prin definiție despărțită de mase. [Discuția noastră se referă în fapt la *producțiile* intelectuale de natură a intra în conflict cu puterea comunistă (evident, o dată cu autorul lor). În sfera considerațiilor acestui paragraf nu intră deci conflictele personale cu puterea ale unor intelectuali cu „producții" neutre, de obicei din sfera științelor naturii și care din motive etice ori etnice critică ordinea comunistă. Aceste aspecte intră pentru noi în cadrul contestației individuale — eventual, individul folosindu-și prestigiul științific cîștigat pentru a da o pondere mai mare „vocii" sale (ca A. Sakharov).] Într-adevăr, cărțile sînt publicate prin editurile controlate de putere (care le cenzurează), — și, drept urmare, cărțile însele sînt scrise sub auto-cenzură de autorii lor (ținînd seama că, de regulă, cărțile se scriu spre a fi publicate și citite, și nu abandonate în sertare); profesorii țin cursuri după programe aprobate de stat și sînt strict controlați în numele puterii — uneori, chiar de studenții și elevii lor; toate conferințele publice sînt organizate și controlate de stat etc. Este de neconceput, deci, ca un intelectual să devină, fără aprobarea puterii — și, eventual, chiar împotriva ei — un tribun popular, și în special să militeze în public pentru ideile lui ori să-și organizeze admiratorii și adepții.

Maximum de audiență pentru ideile ce critică ordinea comunistă se poate atinge deci exclusiv pe calea circulației ilegale a manuscriselor (de tipul numit, în URSS, samizdat), pedepsită de lege de altfel, ori, mai adesea, pe calea difuzării lor

prin intermediul unor posturi de radio* sau edituri din afara lumii comuniste — fapte de asemenea, de regulă, incompatibile cu legalitatea comunistă. [Deși rămîne evident singura cale operantă de a contacta un public mai larg, utilizarea canalelor tip „Europa liberă" și „Libertatea" (foarte dificilă și periculoasă, ca orice strategie ilegală) are drept urmare, aparent paradoxal, și scăderea impactului posibil asupra publicului comunist: sînt încă destul de mulți cei ce pun la îndoială imparțialitatea canalelor amintite, orientate de la început spre critica comunismului (adesea nediferențiată și partizană), și gata să interpreteze recurgerea la procedeul amintit drept o nouă „înregimentare" (de tip „contra") — suspectînd implicit și respectivul „mesaj" de lipsă de obiectivitate intelectuală și angajare (de data aceasta, în sens opus majorității — dar tot angajare politică, cu toate racilele sale binecunoscute).] Ca urmare, cel ce folosește astfel de canale este practic despărțit de „masele" care eventual recepționează „mesajul": el însuși este sancționat, iar „primitorii" mesajului nu pot recunoaște public că l-au primit, și evident nici nu pot folosi, în activitatea lor practică conținutul acestuia. Rezultă, deci, că orice inițiative intelectuale nealiniate nu au nici o șansă de a deveni „mișcări cu suport popular", rămînînd eventual să fie consumate în cercurile ce își doresc să se constituie ca o „intelligentsie". Din punct de vedere al „masei sociale" și impactului asupra puterii, deci, problemele intelectualității dizidente rămîn probleme marginale*. [Vom remarca, în treacăt, faptul că aceste probleme sînt mult amplificate și „supra-ponderate" de presa necomunistă (și mai ales, de cea anticomunistă) din Occident: datorită acestei prese, cititorul occidental este tentat să creadă că problemele intelectualilor disidenți sînt probleme centrale ale societăților din lumea a doua cu care puterea comunistă „abia" se mai „descurcă". Pentru oricine a trăit în țările comuniste falsitatea acestei imagini este evidentă: pe agendele de priorități ale conducerii comuniste, rezolvarea (prin represiune, evident) a disidenței intelectuale, este departe de a ocupa un loc de frunte. Exagerarea importanței fenomenului disidenței intelectuale de către *media* — necomuniste se explică, evident, prin sentimentele firești de solidaritate internațională ale intelligentsiei ca și prin rațiuni conjuncturale.

În același timp, însă, trebuie precizat că aceste imagini deformate (probabil, cu cele mai bune intenții) pot crea și perpetua ideea falsă a vulnerabilității și instabilității ordinii comuniste, ca și a posibilității schimbării ei fundamentale „dinăuntru" — după părerea noastră, iluzorie.]

În cercurile intelectuale, însă, modul de viață comunist capătă într-adevăr unele aspecte specifice. Să menționăm astfel că, prin vocație și formație, intelectualii „conștientizează" mai mult condiția lor decît alți cetățeni ai statului comunist: ei nu se mărginesc să trăiască, ci încearcă să-și explice de ce trăiesc, cum trăiesc și se contemplă trăind obediența, transferul de responsabilitate de la individ la stat, folosirea dublului limbaj și existența „vieților paralele" ori „complementare".

Tradiția (de „învățători" ai poporului) și cunoașterea a ceea ce se întîmplă în alte părți (unde intelectualii își asumă rolul de cronicari critici și germeni ai schimbării sociale) le alimentează uneori intelectualilor lumii a doua un anume „messianism", greu compatibil cu transferul grijii pentru interesul general către puterea comunistă, singura responsabilă pentru destinul poporului. „Angajarea" socială — dar și în alte moduri decît în spiritul obedienței față de ordinea existentă — pare astfel a justifica „misiunea" intelectualului comunist, care se simte responsabil pentru ceea ce se întîmplă. Prin natura muncii lor mari consumatori (nu numai producători!) de informație, intelectualii sînt apoi, de obicei, mai greu de „izolat" (informațional) de lumea necomunistă, și sînt deci în situația de a-și compara mereu condiția lor de „funcționari intelectuali" cu cea a „intelligentsiei" din alte ordini sociale — fapt uneori generator de frustrări. La toate acestea se adaugă trăirea poate excesivă* a excluderii principiale din „clasa conducătoare a societății" care cuprinde, după ideologia marxistă, numai producătorii direcți de bunuri materiale, muncitorimea și țărănimea — și a statutului teoretic incert, de „pătură" socială destinată unui rol politic prin definiție secundar, ca și atașamentul adesea irevocabil pentru spațiul cultural național (și deci comunist). [Într-adevăr, în fapt problema avantajelor apartenenței la „clasa conducătoare" rămîne deschisă, cel puțin pentru marea majoritate a populației: deși oficial muncitorii și țăranii conduc societatea, deși numai din rîndul acestora sînt aleși liderii efectivi (și nu cei aparenți), nu se poate susține în mod serios că, în proporție de masă, aceștia își oferă avantaje pe care intelectualii nu le pot avea (și nu le au). Astfel, din punctul de vedere al privilegiilor (materiale, spirituale și informaționale), intelectualii intră mai degrabă în clasa celor ce beneficiază de avantajele societății. Sentimentul de marginalizare socială și mai ales politică, întărit de o propagandă oficială ce repetă mereu calitatea lor esențială de conduși, este totuși profund instalat printre intelectualii din lumea a doua.]

Producția intelectualilor cu vocație de „intelligentsia" din țările lumii a doua este, de regulă, marcată indirect de aceste frămîntări și dileme. Destinată „vieții oficiale", această producție nu poate depăși anumite „limite" ale criticii constructive; în același timp, ea refuză tacit apologia puterii și prezentarea idilică a vieții comuniste. Se dezvoltă astfel un segment aparte al vieții culturale controlate de putere. Astfel de producții „cifrate" (cel puțin parțial) oferă creatorului lor sentimentul (necesar lui) al datoriei împlinite față de propria conștiință și de societate — deși difuzarea lor capătă un rol activ în stabilitatea puterii comuniste, căci dezamorsează nemulțumirea și chiar contestația potențială deschisă a creatorului. Dar, de cele mai multe ori, „cifrarea" este atît de profundă, încît „mesajul critic" apare diluat și devine practic neinteligibil pentru publicul căruia îi este destinat. Cultivarea acestui segment, al producției culturale care „liniștește" spiritele intelectuale fără nici un fel de urmări politice ori sociale de masă, este evident în folosul puterii. Relativa toleranță de care dă dovadă uneori cenzura din țările comuniste nu trebuie astfel interpretată drept un semn al slăbiciunii puterii, ci ca o expresie a forței și ca o nouă strategie de stabilizare a climatului intelectual, de reală eficiență.

În afara acestei contestații marcate dar ineficiente, intelectualitatea produce și alte instrumente utile puterii comuniste. Vom menționa astfel, în primul rînd, marea cantitate de argumente inteligente prin care intelectualii, în criză de conștiință, își justifică obediența, abdicarea ori înfrîngerea în conflictul cu puterea. Rod al unor lungi frămîntări intime, aceste argumente ajung pe calea producției intelectuale în conștiința publică: rolul social al unor astfel de justificări inteligente nu poate fi

neglijat — mai ales dacă se ține seama de prestigiul și valoarea purtătorilor lor, alături de fascinația raționamentului defetist. Cetățeanul mijlociu se simte încurajat la obediență de argumentele și atitudinea obedientă a „idolilor săi intelectuali!". În aceeași categorie trebuie trecute și tendințele mai degrabă naturale (și sportive!) de a-i „înfrumuseța" pe învingători (respectiv, puterea comunistă): pare omenește justificat, ca, dacă te simți învins, să dai învingătorului ceea ce i se cuvine. Asistăm astfel la adevărate apologii ale revoluției comuniste și ale măreției timpurilor de început*, apologii ce oferă puterii comuniste acea legitimitate de care are atîta nevoie. [Această preamărire a învingătorului se asociază fascinației reale cu care intelectualii elitiști, purtînd conștiința stării lor de excepție ca o povară, întîmpină adesea populismul și orice încercări ce se proclamă (chiar fără acoperire) drept revoluționare și egalitare. În special în rîndul intelectualității ruse și a celei din răsăritul Europei cuvinte ca „revoluția" și „poporul" au funcționat ca un adevărat „opium" (cum ar spune R. Aron). „Fascinația revoluției" pentru intelectualul frecvent nemulțumit de societatea burgheză în care trăiește are desigur și explicații psihanalitice (defularea „prin alții" a violenței sociale de care intelectualitatea este incapabilă ea însăși, admirație pentru acțiune și angajament total — de care, iarăși, intelectualitatea nu este aptă ea însăși —, și chiar respect în fața fanatismului dezlănțuit). Urme ale acestor atitudini se întîlnesc în comportarea unei părți a intelectualității din Europa de Vest față de fenomenul terorismului — jucînd, probabil, în lumea de astăzi un rol analog „fenomenului revoluționar" din prima jumătate a secolului.] Este evident că și aceste producții întăresc prestigiul puterii comuniste și stabilitatea sa: și este probabil că imaginile asupra „ctitorilor" comuniști de care dispunem astăzi, inițial propuse de cronicarii intelectuali ai vremii, au fost larg însușite de mase și ca urmare a calității acestor cronicari ce au înnobilat timpul lor și au adus astfel mari servicii „noii ordini".

În sfîrșit, trebuie menționat faptul că prezența „în sine" a unei intelectualități cu vocație de intelligentsie — dar controlată și fără impact social — este foarte utilă puterii comuniste.

Într-adevăr, am văzut în capitolul 2 că, structural, o adevărată intelligentsie este incompatibilă cu ordinea comunistă. Ceea ce însă apare, drept urmare a ordinii comuniste, este o intelectualitate „imperfect aliniată" dar tolerată, pentru care am propune numele de *pseudo-intelligentsie comunistă*. Pseudo-intelligentsia, pe care am descris-o în cursul acestui paragraf, fără a reprezenta o amenințare reală la adresa structurii comuniste și chiar aducînd servicii utile puterii, poate fi însă ușor confundată — din „exteriorul" lumii comuniste și la prima vedere — cu o intelligentsia reală. Puterea comunistă poate astfel folosi pseudo-intelligentsia controlată și chiar îndrumată de ea în scopul atingerii propriilor obiective — de pildă, promovarea unei anumite imagini a lumii a doua în rîndul intelligentsiei planetare (în special occidentale). Într-adevăr, este cunoscută ostilitatea intelligentsiei occidentale față de orice fel de putere și instituții: pentru statul comunist ar fi deci foarte dificilă contactarea și exercitarea persuasiunii directe asupra unor reprezentanți ai intelligentsiei occidentale, în vederea „convertirii" acestora la comunism ori măcar a transformării lor în prieteni ai lumii a doua. Acționînd pe căile mijlocite ale solidarității de „castă" ori „breaslă", pseudo-intelligentsia comunistă pare mult mai adecvată acestui rol de mesager al comunismului în rîndul intelligentsiei planetare. Ținînd seama de marele impact de masă pe care îl are, în lumea necomunistă, atitudinea intelligentsiei, vom deduce că pseudo-intelligentsia comunistă apare drept una dintre cele mai eficiente „pîrghii externe" ale puterii comuniste, contribuind la rîndul său la stabilitatea și perpetuarea ordinii comuniste*. [Este dificil de precizat în ce măsură pseudo-intelligentsia comunistă este conștientă de statutul său de tolerantă și de rolul său de instrument „extern" în mîna puterii comuniste: este însă foarte probabil că avantajele personale pe care le oferă poziția de membru al pseudo-intelligentsiei cu activitate externă să capete o pondere hotărîtoare în acceptarea acestui statut și a obligațiilor ce derivă din el.]

În concluzie, să reținem că existența și chiar înflorirea unei *pseudo-intelligentsii comuniste* nu este defel un semn al slăbiciunii puterii comuniste: din contră, se poate afirma că tolerarea și chiar promovarea ei controlată dovedește maturitatea pu-

terii comuniste apte să o folosească eficient în procesul conducerii sociale.

3.6. Am văzut pînă acum că nici o forţă din interiorul statului comunist — dar „din afara" puterii comuniste — nu este aptă să modifice structural ordinea comunistă şi că, mai mult decît atît, ceea ce la prima vedere ar părea „disfuncţii" şi „perturbaţii" se arată a fi, la o analiză mai detaliată, elemente ce întăresc şi stabilizează ordinea comunistă. În particular vom reţine că nu există forţe interne în societăţile comuniste capabile să încerce schimbări sau renovări fundamentale ale ordinii existente.

Afirmaţiile unor critici situaţi pe poziţii anticomuniste cu privire la „criza" societăţilor comuniste, „iminenta prăbuşire" a acestora etc. confundă pur şi simplu propriile lor visuri cu realitatea.

Ar exista însă cel puţin teoretic posibilitatea ca puterea comunistă însăşi să dorească şi chiar să făptuiască modificări structurale ale societăţii pe care o conduce şi controlează.

În paragraful de faţă vom studia aceste aspecte încercînd să demonstrăm că nu există temeiuri realiste care să justifice această ipoteză*. [În care par să creadă foarte mulţi comentatori occidentali, convinşi (după părerea noastră, fără motiv) că lipsa de performanţă reclamă schimbare nu numai în capitalism ci şi în socialism.]

Vom începe cu remarca mai degrabă de bun simţ că nu pare natural să doreşti să schimbi ceva ce s-a arătat eficient în cel mai înalt grad — şi pentru tine şi pentru ceilalţi. Aşa cum am văzut, modelul comunist descris în capitolul 2 oferă puterii controlul total stabil şi *pe termen lung al societăţii*, asigurînd totodată, în viziunea puterii, atingerea obiectivelor comunismului: o anume prosperitate economică destul de omogen distribuită (la nivelul maselor, nu al elitelor — dar distincţia rămîne neesenţială), întemeiată pe proprietatea de stat şi colectivă asupra mijloacelor de producţie (şi deci excluzînd viaţa internă de tip capitalist) şi generînd atît noi structuri sociale, mai puţin ierarhizate decît ale „vechii ordini" cît şi „un nou tip uman", adecvat noilor condiţii economice şi sociale. Realismul politic ar reclama astfel nu schimbări şi experimente — cu rezultat totdeauna incert, mai ales dacă se ţine seama de lipsa de reflexe economice şi sociale pentru orice alternativă (analizată în paragraful 3.3.) şi de climatul social general ostil schimbării (descris tot în paragraful 3.3.), ci continuitate şi fermitate. Liderul şi elita vor urmări astfel, în mod natural, cel mult îmbunătăţirea performanţelor sistemului comunist — dar niciodată schimbarea lui fundamentală.

„Libertatea de manevră" în vederea îmbunătăţirii performanţei comuniste nu este chiar atît de limitată: în esenţă, conducerea poate adopta orice decizii ori linii politice ce *invariază* structura sistemului comunist. Pot fi astfel, imaginate, cel puţin teoretic, strategii de limitare a privilegiilor elitelor, ori strategii de mărire a libertăţii individuale strict controlate*; fiind însă măsuri „de sus", orice astfel de situaţii sînt, de regulă, reversibile. [Într-adevăr, teoretic cel puţin, ordinea comunistă este compatibilă cu *libertatea de expresie a individului* (chiar dacă aceasta îi aduce marginalizarea): ea este însă incompatibilă cu *libertatea de organizare a grupurilor*, care ar putea pune în discuţie puterea politică.] Nu poate fi însă imaginat un lider comunist care să desnaţionalizeze mijloacele de producţie ori care să permită organizarea politică a unei opoziţii*. [Scrise în 1979, deci înaintea „primăverii poloneze", aceste afirmaţii au fost, din nefericire, încă o dată întărite de realitate. Iar legea marţială din Polonia nu este altceva decît ilustrarea limitelor schimbării compatibile cu modelul canonic.] Astfel de iniţiative ar deschide calea unor modificări structurale, după cum am văzut ne-necesare, nepopulare şi eventual primejdioase.

Nici dacă printr-un accident (practic imposibil) un lider al unei ţări comuniste ar dori sincer realizarea unei democraţii pluraliste şi participarea maselor la jocul politic, aceste proiecte n-ar avea şanse de reuşită. După părerea noastră, forţele care i s-ar opune ar fi evident prea puternice pentru a fi învinse.

Ar putea oare „variaţia calităţii" elitei conducătoare să conducă la o elită dornică să schimbe fundamentele* ordinii comuniste? [Trebuie precizat că prin „*schimbare*" nu înţelegem aici, în mod necesar, „*schimbare către ordinea capitalistă*" şi nici „*liberalizare*", ci pur şi simplu modificarea modelului canonic descris în capitolul 2.] În sprijinul acestei ipoteze ar trebui tre-

cute evoluția generală a gradului de educație și instrucție a populației — și, în particular, a clasei muncitoare și țărănimii, din care se selectează o bună parte a elitei conducătoare — precum și ipotetica „rărire" ori dispariție a celor ce au față de structurile comuniste tradiționale anumite angajamente sentimentale (și deci în afara evaluării raționale) — ca vechii luptători revoluționari, eroii revoluției, „ctitorii" noii orînduiri, fanaticii formați în perioada luptei ascuțite pentru putere ș.a.m.d. Într-adevăr, ar fi de așteptat ca „noile elite" să fie mai informate și mai educate decît cele vechi, să fi învățat din experiența exercitării puterii comuniste a înaintașilor și „ceea ce trebuie" și „ceea ce nu trebuie" făcut, să fi înlocuit „ura oarbă" împotriva capitalismului cu o atitudine mai nuanțată și, conducînd societăți comuniste stabile, să abordeze pragmatic problemele evoluției, descoperind și „limitele" pe care ordinea comunistă le ridică în calea performanțelor, nu numai avantajele perpetuării neschimbate a acestei ordini.

În același timp, trebuie precizat că, prin însuși procesul creării și promovării lor, „noile elite" comuniste sînt produsul exclusiv al aparatului de partid (și organelor de securitate). Ele sunt lipsite de charisma și de experiența de viață a liderilor instalați în perioada bătăliilor pentru putere. Formate exclusiv la școala obedienței și autoconservării, așa cum masele și-au pierdut reflexele democratice și nu doresc schimbări, nici acește elite nu au dezvoltat nici un fel de alte reflexe decît cele necesare conducerii societății comuniste canonice, și deci sînt prudente în afara oricăror posibile „inovații" sociale. Este astfel dificil de stabilit dacă, din punct de vedere al nivelului de competență operațională, are loc o adevărată evoluție a elitei comuniste: „cîștigurile" în formație (și informație) sînt, cel puțin în parte, anulate de rezistența la schimbare și inerția unei elite ce se mărginește să se adapteze mai degrabă inteligent societății care a generat-o.

După părerea noastră, chiar calitatea relativă a elitei conducătoare comuniste are șanse mari să scadă, cel puțin în viitorul apropiat. În sprijinul acestei conjecturi vom cita nevoia din ce în ce mai mare de competență în conducerea socială — datorită complexității oricăror societăți ce se dezvoltă — nevoia din ce

în ce mai mare de performanță, în condițiile crizelor de la sfîrșitul secolului nostru, decalajul din ce în ce mai vizibil dintre performanța obiectiv necesară și performanța posibilă în limitele ordinii comuniste și nevoia absolută a liderilor comuniști de încredere inflexibilă în ideologia ce le legitimează puterea — și care le cere să nu depășească aceste limite. Între atîtea nevoi contradictorii, este plauzibil ca, din ce în ce mai mult, liderii șovăielnici să fie înlocuiți de cei cu opțiuni ferme — și aceștia, așa cum am văzut, nu pot fi decît cei cu profunde convingeri ideologice și, prin urmare, gata de compromisuri în orice alte sfere, și în primul rînd în domeniul competenței. Dar lipsa de competență în conducerea economiei și vieții sociale are drept rezultat incontestabil scăderea performanței, explicată de obicei prin lipsuri ideologice — ceea ce apoi justifică controlul ideologic mai activ al elitei asupra maselor ș.a.m.d.: avem deci de-a face cu un feed-back „de întărire" a puterii orientate ideologic, ca urmare a lipsei de performanță. Analiza distincției dintre *competența reclamată puterii* de complexitatea vieții sociale și *competența reală a acesteia* — pe care am numit-o „*calitate relativă*" a elitei — justifică deci ipoteza noastră că nu sînt de așteptat schimbări spectaculoase generate de evoluția puterii comuniste cel puțin în următoarele decenii.

Să reținem, deci, că nici sub presiunea celor conduși, nici ca urmare a lipsei de performanță și nici în urma unor evoluții calitative spontane, puterea comunistă nu are motive să încerce modificări fundamentale ale modelului canonic comunist, descris în capitolul 2.

Ce alte „forțe" ar mai putea acționa asupra ordinii comuniste?

Analiza noastră de pînă acum s-a oprit asupra unor oameni și societăți abstracte, funcționînd numai sub imperiul relațiilor sociale (de conduși și conducători, ori muncitori, țărani și intelectuali). Oamenii însă se nasc și, într-un fel, aparțin și unor alte grupuri — grupurile etnice. Societățile comuniste au fost și sînt implantate în medii etnice, ce formează contexte latente importante pentru modul de funcționare al *noii ordini*. Cum operează însă factorul etnic și național în evoluția lumii a doua? Iată întrebarea le care vom încerca să răspundem în capitolul următor.

4. Comunism și naționalism: aliați ori adversari?

4.1. Rolul factorului etnic și național în evoluția lumii a doua poate fi urmărit pe mai multe planuri. Astfel, ar putea fi studiată compatibilitatea teoretică între comunism — care „vede" orice context social, și în particular națiunea, ca împărțit în clase sociale distincte — și naționalism — care „vede" națiunea ca un tot, atribuind etnicului rolul de element fundamental de coeziune și diferențiere a contextelor sociale. Ar putea fi desigur analizată și problema relațiilor între ordinea comunistă, instituită în cadrul național, și spiritul naționalist ce precede evident instalarea acestei ordini. Pe această bază ar putea fi cercetată alianța între comunism și naționalism, ducînd la ceea ce am propune să fie numit *național-comunism*, o formă specifică de comunism, după părerea noastră, avînd un mare viitor în lumea a doua.

Ținînd seama de faptul că centrul lumii comuniste — respectiv URSS — este un stat multinațional, cu numeroase și complicate conflicte etnice și naționale, ar putea fi explorate alternativele evoluțiilor acestor conflicte și implicațiile lor asupra stabilității URSS, cu consecințe pentru întreaga lume a doua. Și, în același spirit, ar putea fi cercetate problemele minorităților etnice în statele naționale comuniste și perspectivele lor.

Ar mai putea fi desigur studiate și urmările relațiilor dintre etnii asupra unității și stabilității lumii a doua — văzută ca „bloc monolit" în compartimentul mondial, ca și modul în care se dezvoltă relațiile între statele comuniste ori relațiile dintre acestea și alte state-națiuni (din lumea întâia și lumea a treia). Și lista problemelor ar putea fi desigur continuată.

Nu ne propunem, în spațiul restrîns al acestui capitol, să analizăm toate aceste aspecte; după cum nu urmărim nici să rezumăm, în cîteva pagini, vasta literatură asupra subiectului, luînd distanțele necesare față de unele concluzii, aderînd la altele și formulînd, în context, eventuale teze noi. Ceea ce ne interesează este numai modul în care problemele legate de dimensiunea etnică pot influența stabilitatea modelului canonic al oricărei societăți comuniste instalate, așa cum a fost descris acest model în capitolele 2 și 3. Anticipînd rezultatele speculațiilor noastre, vom menționa că, în ultimă analiză, în societățile comuniste instalate, naționalismul devine o sursă majoră de stabilitate a ordinii comuniste — am spune, un „aliat de nădejde" — și că singura cale prin care spiritul naționalist ar putea produce mutații în structura modelului canonic al societății comuniste ar fi cea a relațiilor internaționale la nivelul conflictelor dintre lumea a doua și „alte lumi" — lumea întîia ori a treia. Intrăm însă astfel în cîmpul echilibrului global, care va fi explorat în capitolul următor.

În sfîrșit, vom repeta faptul că experiența directă a autorilor e limitată la România și — în oarecare măsură — la Europa de Est. Pentru studiul „de principiu" al ordinii canonice comuniste și consecințelor sale întreprins pînă acum, această limitare pare să fie mai puțin importantă decît pentru analiza unor probleme în care spațiul geografic și cultural joacă un rol de prim plan cum sînt cele legate de dimensiunea etnică. Este prin urmare întru totul posibil ca speculațiile noastre să se acopere prea puțin cu realitățile non-europene, unde grefarea comunismului pe structuri etnice specifice poate genera alte fenomene decît cele sugerate autorilor de problematica Europei de Est.

În cele ce urmează vom cerceta deci modul în care ordinea canonică comunistă ar putea fi modificată de apariția unor perturbații generate de problemele naționale. Trebuie însă știut că, din punctul de vedere al compoziției naționale, statele comuniste (din Europa) pot fi împărțite în state relativ omogene din punct de vedere național (Polonia, R. D. Germană), state în care există minorități etnice, care nu depășesc cca 10% din populația totală, dominată de o singură etnie, și state federative

(URSS, Iugoslavia, Cehoslovacia). Problemele naționale îmbracă evident forme specifice în aceste contexte atît de diferite. Există însă unele aspecte fundamentale, ce țin mai puțin de premisele istorice și mai mult de structura ordinii comuniste învingătoare și care, după părerea noastră, sînt comune tuturor țărilor din lumea a doua. Analiza noastră se va opri cu precădere asupra acestor aspecte.

4.2. Vom porni de la observația că, deși există un larg consens asupra faptului că spiritul național (și prin urmare și derivatele sale) precede peste tot, în timp, instalarea ordinii comuniste, este dificil de întrunit același consens cînd este vorba de identificat purtătorii concreți, istorici, ai acestui spirit. Pentru marxiștii ortodocși, purtătorii spiritului național erau masele — concept mai degrabă confuz, desemnînd pe cei din afara claselor conducătoare; pentru istoricii tradiționaliști, ceea ce dădea contur unei națiuni, *deosebind-o* de alte națiuni — și uneori chiar împotriva altora — erau elitele politice conducătoare, apte de a polariza și dirija energia latentă a maselor; unele instituții de mare stabilitate — cum este, de pildă, biserica — sînt uneori identificate cu păstrătorii tradiției naționale. În sfîrșit, pentru mulți intelectuali, națiunea nu poate fi despărțită de cultură și de producția culturală ce definește în mod inconfundabil un anume spațiu.

Este evident că instalarea ordinii comuniste — realizată (pînă acum cel puțin) prin forță, implicînd anihilarea vechilor clase conducătoare o dată cu a unei părți a intelectualității legate de aceste clase și însoțită de ostilitatea naturală a marxismului ateu față de orice biserică*, aduce cu sine urmări pentru destinul spiritului național care sînt evaluate foarte diferit, în funcție de modul specific în care este înțeles „purtătorul" vocației naționale. [Acest factor poate uneori ridica reale obstacole în calea puterii comuniste. Într-adevăr, dacă prin tradiție biserica este purtătoarea ideii naționale — ca în Polonia ori ca în unele țări islamice (în Afganistan sau în Iran, de pildă) — între naționalism și comunism apar contradicții fundamentale. Trebuie însă precizat că astfel de fenomene sînt legate de tradiția care

face din biserici universale, deci internaționale — ca acea romano-catolică ori islamică — cu centre în afara spațiilor naționale comuniste, expresii acceptate de popor ale identității naționale. În celelalte cazuri, bisericile naționale — precum cele ortodoxe sau luterane — par mai degrabă înclinate spre compromisuri cu puterea comunistă, plătind prin obediență privilegiul de a fi tolerate, temporar, de către noua ordine și adesea colaborînd activ cu ea (cum se întîmplă în România de altfel).]

Astfel, deși prin definiție inter-naționalist — și este suficient să ne amintim de celebrul slogan „Proletari din toate țările, uniți-vă!" — marxismul clasic nu înregistrează, paradoxal, nici o contradicție între victoria noii ordini comuniste și perpetuarea spiritului naționalist. Într-adevăr, dacă masele sînt adevărații depozitari ai tradiției naționale, înlăturarea vechilor clase dominante, ca și limitarea rolului bisericii și a vechii intelectualități, nu fac decît să creeze condițiile în care această tradiție să fie dezvoltată fără opreliștile pe care le ridica ordinea precedentă. Din contră, ordinea comunistă este privită ca „deznaționalizare" și contrară spiritului național autentic de cei ce văd în vechile elite politice, în vechile instituții ori în tradiția culturală pe unicii — ori măcar pe esențialii — purtători ai destinului național*. [În emigrația rusă se pot adesea auzi regrete că „Rusia a murit" „cultura rusă a murit" ori chiar „limba rusă a murit" — evident, o dată cu revoluția din 1917; se sugerează chiar că numai în afara Rusiei, în emigrație, valorile naționale autentice supraviețuiesc încă. Pentru țările comuniste din Europa de Est, opoziția dintre diferitele naționalisme și ordinea comunistă a fost multă vreme favorizată de modul specific în care aceasta a fost instalată. Venită o dată cu Armata Roșie, în urma războiului, promovată inițial de comuniști ce acționau coordonați de Moscova, noua ordine a fost multă vreme (și uneori mai este încă) asimilată cu sovietele, devenite purtătoare ale naționalismului rus tradițional și deci prin definiție opus altor naționalisme, respectiv polonez, românesc, german ori maghiar.]

Perspectivele asupra problemei se schimbă însă după instalarea și consolidarea ordinii comuniste și mai ales după o perioadă de funcționare a acestei ordini.

În primul rînd, trebuie înregistrată tendința puterii comuniste de a se așeza „în prelungirea" istoriei naționale, prezentînd instalarea noii orînduiri ca un rezultat firesc al evoluției sociale și naționale și proclamîndu-se ea însăși drept continuatoarea tradiției naționale. Dacă în URSS lucrul acesta a părut normal — totuși, acolo puterea comunistă este legitimată de victoria sa asupra altor forțe, tot interne — în alte țări comuniste din Europa de Est convertirea comunismului internaționalist, inspirat și instaurat de trupele sovietice străine, în ideologie națională apare ca un fenomen surprinzător. Este însă în afară de orice îndoială că, o dată cu dispariția vechii gărzi comuniste, internaționaliste și prosovietice, a doua generație de lideri comuniști a simțit nevoia emancipării și a „redescoperit" (ori, în mare parte, inventat) o legitimitate națională — ca învingătoare împotriva opoziției, trecînd cu vederea evocarea devenită stînjenitoare a sprijinului sovietic — și s-a așezat ea însăși mai degrabă în continuarea istoriei naționale decît a mișcării muncitorești, sindicale ori sociale, a cărei descendentă se declarase pînă atunci*. [Aceste fenomene sînt foarte vizibile în România, unde comunismul național a fost experimentat și chiar teoretizat pentru prima dată.] Are loc o adevărată reevaluare a trecutului* [Ca în Bulgaria ori în România.] — vechile modele marxiste sînt înlocuite cu viziuni ce exaltă tradiția națională, se încearcă uneori recuperarea producției intelectuale a unor autori victime ale revoluției și urmărilor ei și chiar a unor lideri politici naționali (de regulă post-mortem)*. [Cităm, în acestă perspectivă, schimbarea atitudinii față de mulți dintre liderii naționali din trecut (regi, principi, miniștri etc.). Considerați la început, în spiritul marxismului clasic, exponenți ai claselor conducătoare și apărători ai intereselor acestor clase, ei au fost reevaluați mai tîrziu ca apărători ai intereselor naționale și chiar mitizați de noua ordine. Boierul devenit (ori ales, ori numit) domnitor, în istoriografia recentă a României, se „desparte" de clasa lui pentru a se transforma, oarecum subit, în exponent al maselor, pe care le reprezintă și le apără nu numai împotriva străinilor dar uneori împotriva clasei stăpînitoare căreia îi aparținuse. Istoria devine astfel o cronică a *liderilor și faptelor lor*, justificînd indirect

rolul pe care îl are astăzi liderul în societatea comunistă.] Comunismul militant, intransigent, promotor al distincțiilor dintre cele „două popoare" — respectiv, masele și exploatatorii lor — dintre cele „două istorii" — respectiv, a maselor și a clasei conducătoare — și dintre cele „două culturi" — respectiv, cea progresistă, a maselor, și cea reacționară, a exploatatorilor — lasă astfel locul unui comunism învingător, de reconciliere națională: stăpîn definitiv pe destinul unui popor, comunismul are generozitatea și înțelepciunea de a nu renunța la nimic — ori la aproape nimic — din trecutul naționalist, construindu-și astfel a adevărată legitimitate istorică.

În al doilea rînd, noua atitudine a puterii comuniste față de tradiția națională generează o nouă atitudine a tuturor membrilor societății față de puterea învingătoare. În fond, dacă aceasta își asumă responsabilitatea trecutului, prezentului și viitorului și rămîne, în fapt, singura purtătoare a tradiției naționale, acceptarea ei devine o problemă de acceptare a unui inevitabil destin istoric. Într-adevăr, pentru unii dintre cei ce au fost martorii instalării ordinii comuniste, legitimitatea victoriei ei — mai ales în alte țări decît în URSS, China ori Iugoslavia — a putut fi pusă în discuție și deci asumarea de către noua ordine a tradiției naționale a putut părea la rîndul ei discutabilă. Această generație de martori oculari — aflați de o parte sau de alta a baricadei, deci militînd pentru sau împotriva noii puteri — este însă pe cale de dispariție. Pentru cel născut și crescut într-o țară comunistă, problema legitimității nu se mai pune*: este într-adevăr greu ca cineva să poată fi convins că *patria* sa — cuvînt cu conotații magice, inteligent întreținute și cultivate încă din prima copilărie — nu se află acolo unde trăiesc marea majoritate a celor care vorbesc aceeași limbă și sînt de același neam cu el, ci în altă parte. [În sprijinul acestei convingeri trebuie desigur trecut, ca un factor esențial, modul în care comunitatea internațională necomunistă privește puterile comuniste: acestea sînt legitimate în fapt de relațiile inter-statale și uneori — ca în cazul României — sînt chiar încurajate și sprijinite.] Urmează deci că adeziunea la acel spațiu — și implicit la ceea ce se întîmplă în el — devine o formă de manifestare a patrio-

tismului. Obediența față de ordinea comunistă, ca și respectarea contractului social pe care puterea comunistă îl impune tuturor membrilor societății pe care o conduce, pot fi acum justificate nu numai prin argumente ideologice (de tipul sincerelor convingeri comuniste, greu de întreținut, cel puțin în proporție de masă) ori optimist-conjuncturale (ca derivînd dintr-o analiză cost-beneficiu, prin îndepărtarea variantelor „pierzătoare"), dar și cu confortabile argumente de ordin național-patriotic.

Dacă ținem seama de marea audiență de masă a acestor argumente, vom conchide că, utilizînd inteligent resursele naționalismului, comunismul își asigură o reală bază populară, practic imposibil de cucerit pe alte căi. Într-adevăr, la sentimentul de soldat al unei oști (socialiste) mereu invingătoare, de care vorbeam în capitolul 2 — sentiment ce răscumpără măcar o parte a vicisitudinilor vieții „de campanie" — se adaugă acum și un soi de mesianism național: un devotament față de unica variantă realistă a patriei*, și anume patria *comunistă*, devine astfel, în cele din urmă, aderare la *comunism*. [În special in rîndul intelectualilor, acest sentiment este foarte puternic și generează uneori un soi de curioasă mîndrie (într-un fel masochistă). Recunoscînd dificultatea de a rămîne în același timp intelectuali și comuniști, mulți membri ai pseudo-intelligentsiei își explică renunțările prin argumentul patriotic și se arată uneori chiar mîndri de opțiunea lor, care li se pare, moralmente, superioară alternativelor (emigrare, non-integrare și exil intern etc.).]

Comunismul și naționalismul devin astfel aliați pentru a instala o nouă formă societală — *național-comunismul*, care stabilește drept cadru real de implementare a modelului canonic prezentat în capitolul 2, cadrul statului-națiune. Trebuie precizat că acest comunism nu este „mai puțin" comunist decît clasicul comunism internaționalist — și, în practica trecutului, de multe ori asimilat, cel puțin în Europa, cu interesele sovietice. Comunismul național învingător, generos cu trecutul pe care este gata să și-l anexeze, rămîne de regulă la fel de intransigent cu prezentul și viitorul și nu renunță la nici una dintre prerogativele puterii pe care o posedă. Este deci de la sine înțeles că nici această formă de comunism nu-și va considera puterea negociabilă și nici nu va fi gata să o împartă cu alții, după cum nu va simți nevoia unei alte legitimități decît cea pe care o are*. [Acest lucru a fost cu prisosință ilustrat de evenimentele din Polonia. Practic, toate țările lumii a doua au dezaprobat crearea unui al doilea centru potențial de putere, cum anunțau să devină sindicatele „Solidaritatea". Chiar dacă și-au exprimat convingerea că „aceste probleme trebuie să fie rezolvate de polonezii înșiși" (ca România), au subînțeles prin aceasta evitarea intervenției externe și „normalizarea" internă în spiritul măsurilor luate în cele din urmă de puterea comunistă poloneză. De altfel, este în afară de orice discuție că orice putere comunistă, în orice țară comunistă, ar fi acționat în același mod ca cea poloneză — probabil însă mult mai decis și mai rapid.]

În plus, comunismul național își lărgește simțitor baza autentică de masă și nu se mai consideră vinovat de greșelile trecutului — nici de ale înaintașilor săi naționali, cărora le recunoaște eventual meritul de a-i fi transmis o putere nenegociabilă într-o structură stabilă, și nici de ale altora — cum ar fi, de pildă, excesele stalinismului.

Din punctul de vedere al elitelor comuniste și mai ales al liderului, național-comunismul oferă cadrul ideal al conducerii fără nici un fel de control — nici chiar de tipul celui exterior, exercitat în anii internaționalismului de centrele de putere comuniste (Moscova și Pekin); rezultă că și pentru clasa conducătoare varianta național-comunistă este de preferat comunismului clasic internaționalist. Într-adevăr, în acest nou cadru, puterea liderului și a elitei devine practic nelimitată; în numele specificului național poate fi teoretizată *calea proprie* spre comunism, renunțîndu-se chiar la ghidul ideologic, cu restricțiile și scrupulele sale teoretice* — în noile condiții totul devine posibil — situație probabil fascinantă pentru orice conducător. [În numele acestui specific se pot instala adevărate „dinastii" de lideri comuniști — ca în Coreea de Nord.]

Dacă adăugăm la toate acestea posibilitatea reală, căpătată ca urmare a consolidării proprii, de a promova o oarecare autonomie în relațiile externe — în special o oarecare diferențiere față de politica de bloc — vom găsi motivele pentru care *noua*

formă de comunism are mult mai multe șanse de a fi acceptată și pe scena internațională decît o avuseseră predecesorii ei. Într-adevăr, partenerii capitaliști vor vedea în noua structură mai mult naționalism decît comunism și vor fi de regulă înclinați să coopereze și să o susțină. În fond, nu comunismul a inventat naționalismul — par a spune aceștia — cu regimuri naționaliste am mai avut a face; în definitiv, nu sîntem în prezența amenințătoare a unei noi societăți, ci a unei forme noi ale aceleiași tradiții istorice.

Evident, în fața naționalismului agresiv al marilor puteri comuniste — azi URSS, iar mîine, cine știe, poate China — lucrurile se schimbă. Intrăm însă din nou în cîmpul echilibrului global pe care ne-am propus să îl explorăm într-un capitol aparte. Dacă este însă vorba de naționalisme neagresive, ale unor popoare mici și relativ autonome — cum sînt România ori Albania — structurile de acest fel nu sînt periculoase în nici un fel și ar trebui mai degrabă încurajate — se aude de multe ori în Occident*. [Cităm în acest context politica tradițională americană, care tratează distinct țările comuniste din Europa de Est, încurajînd orice distanțare de politica URSS și orice manifestări naționaliste, considerate a fi, în ultimă analiză, antisovietice. Mărturisim că dacă recunoaștem într-adevăr eficiența posibilă a unei astfel de atitudini în planul relațiilor URSS – SUA, bazate pe adagiul clasic „inamicul inamicului îmi este prieten" — ne este greu să vedem aici, așa cum se susține uneori, o adevărată politică anticomunistă. Este în afara oricărei îndoieli că avem de a face cu susținerea unei alte forme de comunism, național-comunismul, în fapt mult mai stabil și potențialmente mai penetrant decît comunismul internaționalist, manevrat de centre de putere.]

Național-comunismul exercită de asemenea o mult mai mare atracție asupra lumii a treia decît tradiționalul comunism internaționalist. Nu întîmplător un puternic argument împotriva comunismului și promovării sale în lumea în curs de dezvoltare era imaginea lui ca nouă formă de colonialism — un colonialism ideologic, pentru că difuzează o filozofie occidentală (marxismul în speță) și politic, pentru că el cultivă structuri al

căror centru de comandă era în fapt locat în afara frontierelor proprii, în noile metropole (la Moscova sau Pekin). Este evident că asemenea argumente nu mai sînt opozabile variantei naționaliste. Să înregistrăm și fascinația pe care probabil o reprezintă, pentru liderii și elitele din lumea a treia, o formă de organizare socială ca național-comunismul, posesoare a unor mecanisme verificate de menținere și perpetuare a puterii. În sfîrșit, chiar dacă nu sînt comuniști (sau sînt, eventual, anticomuniști), liderii charismatici ai lumii a treia vor privi cu înțelegere măcar naționalismul ce însoțește național-comunismul — evident, dacă nu este vorba de un naționalism agresiv sau de hegemonismele marilor puteri. Dialogul între țări conduse de regimuri naționaliste înlocuiește astfel confruntarea între promotorii unor valori sociale și politice opuse, care a dominat viața internațională în ultimele decenii.

Din toate cele de mai sus reiese că, în alianță cu naționalismul, comunismul real se consolidează atît din punct de vedere al structurilor interne cît și al imaginilor pe care le promovează în viața internațională.

Un spațiu național — ori un stat-națiune — în care a fost implementat și funcționează modelul canonic al societății comuniste, dă naștere în timp unei *națiuni comuniste**. [I. V. Stalin numea aceste națiuni „națiuni socialiste", insistînd asupra noutății lor; cercetarea noastră demonstrează, credem, existența lor reală.] Evident, aceste noi națiuni sînt foarte deosebite atît de națiunile occidentale cît și de cele care le-au premers și pe ruinele cărora au fost ridicate. În pofida conservării unor tradiții diferite de limbă, de cultură sau forme comportamentale, aceste noi națiuni edificate în spații foarte variate au o seamă de trăsături comune, ce derivă din structura și modul de operare al societății comuniste. Ca urmare a formării și cultivării acelorași reflexe la nivelul comportamentului individual și de grup, ele se caracterizează, în ultimă analiză, printr-un comportament esențial nediferențiat. „Unitatea" lumii a doua nu apare deci ca o unitate ideologică ori politică, nici ca un rezultat al asocierii de interese naționale ori supranaționale (generate de pildă de rolul de mare putere hegemonistă al URSS); această

unitate nu poate fi zdruncinată nici de conflictele etnice, tradiționale ori recente, care au apărut în trecut și desigur vor mai apărea și în viitor între țările comuniste. Sîntem în prezența unei unități organice, generată de structuri comune, în rezonanță, și stabile pe termen lung. Practica arată că, în pofida divergențelor, în problemele-cheie țările comuniste iau atitudini similare dacă nu chiar identice*. [Într-adevăr, un stat comunist elogiat adesea pentru independența sa, ca România, a avut în problemele esențiale ale contemporaneității din ultimii ani poziții aproape identice cu cele ale URSS ori Cehoslovaciei. Cităm, astfel, ostilitatea față de sindicalismul polonez, față de reînarmarea Europei, față de campaniile în favoarea drepturilor omului etc.]

Rezultat al alianței între comunism și naționalism, național-comunismul duce nu numai la întărirea ordinii comuniste în fiecare țară comunistă în parte ci și la instalarea unei noi unități, neconjuncturale, de esență, în lumea a doua.

4.3. Dezvoltările din paragraful precedent au presupus, implicit, că spațiul național pe care este grefată ordinea comunistă este (măcar relativ) *omogen*, deci că avem de a face cu asocierea comunismului cu *un* naționalism, la care poate adera, cel puțin în principiu, întreaga populație. În introducerea la acest capitol am arătat însă că statele din lumea a doua — poate cu unele excepții, ca Polonia ori RDG — sînt state în care coexistă de veacuri diferite minorități naționale ori sînt chiar state multinaționale federative. Relațiile dintre minorități și naționalitatea majoritară sau numai între minorități, ca și relațiile între națiunile conlocuitoare în statele multinaționale, cu vechi rădăcini istorice, sînt complexe, diverse și nu arareori conflictuale; căutarea unor structuri sociale și politice care să permită exprimarea tuturor acestor naționalisme și echilibrarea lor în rame statale este în general cunoscută sub numele de „problemă națională". Oare ordinea comunistă, cu unitatea pe care o reclamă, este compatibilă cu o adevărată rezolvare a „problemelor naționale" ce preced de obicei, cu mult, instalarea acestei ordini? Este știut că apologeții comunismului real susțin că

în țările comuniste problema națională este nu numai rezolvată complet și definitiv, ci chiar că doar în cadrul ordinei comuniste această problemă este rezolvabilă, în timp ce criticii comunismului real aduc mereu argumente ce demonstrează că în lumea a doua problema națională este departe de a fi soluționată și că, mai mult decît atît, unele aspecte par a fi fost chiar excitate de noua ordine în mod artificial*. [Mulți analiști occidentali consideră conflictele generate de problemele naționale drept principala sursă a instabilității lumii a doua și propun chiar excitarea continuă a acestor conflicte în scopul destabilizării lumii comuniste.]

Evident, mare parte dintre conflictele generate de problema națională au vechi rădăcini istorice și ele nu caracterizează în mod special lumea comunistă, și pot fi întîlnite practic peste tot în lume. Aparent, niciunde ele nu au fost „rezolvate" complet și definitiv înaintea ori în afara ordinii comuniste. Pare deci surprinzător că astăzi se poate susține cu anume seriozitate că în lumea a doua conflictele naționale au dispărut fără urmă; în cel mai bun caz, s-ar putea susține că, datorită structurii societății comuniste, energia socială ce se consumă altfel în conflicte naționale este redusă în comparație cu alte societăți — în care, în lipsa altor forme de epuizare a acestei energii, problemele naționale au tendința să devină prioritare*. [Într-adevăr, nivelul de trai scăzut și lipsa cronică de bunuri de consum creează, de obicei, probleme prioritare, din sfera traiului cotidian, ce mobilizează cea mai mare parte din energia socială.] Din aceleași motive, ele se dezvăluie sub forme specifice, de regulă mai puțin spectaculoase și violente decît în alte părți* și, în plus, datorită monopolului informației pe care puterea comunistă îl deține, datele privind conflictele naționale interne din lumea a doua care contrazic aproape întotdeauna optimista viziune ideologică oficială care dezminte existența lor, sînt de multe ori ținute în afara circuitului public. [În societăți atît de controlate ca societățile comuniste, existența unor grupări naționaliste zgomotoase — fără a mai vorbi de grupuri înarmate — este de-a dreptul de neconceput.]

Și, cum se întîmplă de multe ori în analiza lumii comuniste, lipsa de informație asupra unei probleme este (mai ales în

Occident) interpretată ca semn al inexistenţei respectivei probleme: probabil, acesta este modul în care problema naţională a fost „soluţionată" în lumea a doua.

Fideli însă programului acestui eseu, nu ne propunem să cercetăm aici intensitatea şi evoluţia conflictelor generate de aspectele naţionale ce există în cadrul unor state comuniste, ci numai modul în care aceste aspecte ar putea modifica modelul canonic al ordinii comuniste, prezentat în capitolul 2.

Vom porni de la observaţia că, într-adevăr, centralismul caracteristic ordinii comuniste şi concentrarea puterii într-un centru unic — de regulă sub controlul populaţiei majoritare — nu poate să nu creeze nemulţumiri în rîndul minorităţilor, cărora li se rezervă roluri marginale. S-ar putea replica desigur că lucrul nu este un fenomen tipic comunist: şi în alte părţi, minorităţile cu un acces limitat la putere se simt frustrate. În societăţile în care puterea nu este centralizată, iar manifestările ei se înregistrează pe multiple planuri — economic, cultural, politic — minoritarii au sentimentul că cel puţin pe unele direcţii promovarea lor nu este îngreunată de statutul lor marginal*. [Cităm, de pildă, succesul în afaceri, ori în viaţa culturală şi artistică — rezultat al unui talent de excepţie.] Centralizarea caracteristică ordinii comuniste, însoţită de reducerea tuturor formelor alternative ale puterii la una singură — cea politică — accentuează sentimentul de marginal al minoritarului, conştient că porţile puterii îi sînt, prin definiţie, închise.

Ordinea comunistă încearcă însă să prevină astfel de situaţii, eventual imputabile, şi în limite bine definite rezervă, de regulă în zone neesenţiale, un număr oarecare de poziţii minoritarilor selecţionaţi să participe la sfera puterii. Rezultă că, pentru un minoritar, competiţia pentru putere se rezumă la competiţia pentru ocuparea unuia dintre posturile rezervate minorităţii căreia îi aparţine. Promovarea poate fi făcută fie direct — prin relaţii de familie ori alte relaţii cu puterea — fie prin intermediul unor organizaţii oficiale*, ce se reprezintă drept purtătoare de cuvînt ale minorităţilor şi care funcţionează sub controlul statului, după statute ce recunosc totodată rolul lor secundar şi proclamă adeziunea la politica majorităţii. [Cu puţine excepţii, minorităţile recunoscute ca atare sînt organizate în consilii, comitete etc. Printre cei ce *nu beneficiază* de acest statut se află, de pildă, ţiganii din România.]

Cei ce devin liderii minorităţii sînt *selectaţi* şi *numiţi* de către puterea politică controlată de majoritate — şi nu *aleşi* ori *impuşi* puterii, tocmai ca urmare a poziţiei lor independente ori anti-majoritare. O condiţie necesară esenţială pe care trebuie s-o îndeplinească un minoritar spre a fi „selectabil", „eligibil" ori „promovabil" în sfera puterii este evident obedienţa faţă de puterea ce şi-l asociază, dacă nu chiar o devoţiune necondiţionată faţă de ordinea comunistă.

Competiţia pentru putere în rîndul minorităţii duce astfel la sporirea obedienţei declarate a elitei sale faţă de putere şi, în cele din urmă, la întărirea ordinei comuniste. Cum toate problemele ce implică aspecte naţionale se rezolvă îndeobşte în sînul ori cu concursul organizaţiei care reprezintă minoritatea, condusă de lideri şi elite profund ataşaţi puterii, rezultă că toate aceste probleme se pun şi se soluţionează sub controlul direct al unei puteri ce exprimă în ultimă analiză, sub raport etnic, populaţia majoritară, iar sub raport social, elita comunistă a acestei majorităţi.

Pare natural ca asemenea aspecte să introducă şi aici, drept condiţie necesară a oricărei discuţii privind aspectele naţionale, obedienţa faţă de ordinea instalată. „Preţul" rezolvării oricărei dispute cu caracter naţional (de tipul limitării ori corectării discriminărilor etnice, ori ciştigării unor drepturi culturale ori religioase) devine astfel sporirea sprijinului acordat puterii comuniste. Drepturile şi îndatoririle minorităţilor — ca şi drepturile şi îndatoririle omului, analizate în capitolul 2 — nu pot fi, în optica ordinii comuniste, definite, negociate şi respectate decît pentru minorităţile aliniate şi supuse puterii instalate. În plus, nefiind cucerite ori impuse, ci acordate prin clemenţa puterii, drepturile naţionale pot fi folosite de către putere ca resurse, în scopuri tactice ori strategice. Ele pot fi îngrădite ori lărgite, funcţie de conjunctură, urmărind fie îngustarea fie lărgirea bazei de masă a unor grupuri angajate în competiţia pentru putere, după cum pot fi folosite indirect ca mijloc de presiune împotriva naţiunii majoritare.* [Care ar putea fi pedepsită, la

nevoie, prin acordarea de privilegii minoritarilor — de pildă, în scopul ilustrării avantajelor pe care le oferă obediența necondiționată.]

Trebuie însă adăugat că, în limitele acestui „contract", în multe țări comuniste minoritățile se bucură de anumite drepturi și că discriminările etnice sînt peste tot teoretic condamnate. Respectarea drepturilor naționale implică însă, indirect, întărirea ordinii comuniste instalate.

Probleme deosebite ridică acele minorități naționale cu audiență internațională reală — cum sînt minoritatea evreiască din toate țările Europei de Est sau minoritatea germană din România sau URSS. În precizarea statutului acestor minorități, statele comuniste utilizează cu dibăcie resursele pe care le oferă relațiile internaționale. A afirma că minoritarii respectivi sînt uneori tratați ca ostateci ori că statutul lor devine monedă de schimb în cîmpul negocierilor economice ori politice ar fi cu siguranță excesiv. Este în afara oricărei discuții însă că o serie de elemente privind drepturile acestor minorități (în special, dreptul la emigrare *din* țările comuniste) este negociabil și face parte din clauzele mai mult sau mai puțin secrete ale unor convenții interguvernamentale, în rînd cu înțelegerile economice*, financiare ori bancare. [Vom înregistra astfel foarte frecventa interpretare a „amendamentului Jackson" privind oferirea de către SUA a clauzei națiunii celei mai favorizate în schimbul liberalizării politicii de emigrare, legată de liberalizarea emigrării evreilor din țările comuniste (în România, URSS etc.)] În sfîrșit, să menționăm că, și în acest cadru, spre a-și exercita drepturile (cel de emigrare de exemplu), minoritarul este povățuit, de multe ori chiar de sprijinitorii săi externi, să respecte și să se supună ordinii comuniste, generoase numai cu cei ce nu i se opun. În sprijinul emigrării sînt invocate de pildă tot felul de argumente personale, familiale, etnice ori religioase dar niciodată nu se face referire la opoziția politică ori incompatibilitatea cu sistemul social al lumii a doua*. [De altfel, după decenii de funcționare a unor astfel de acorduri o serie de grupuri etnice sînt pe cale de dispariție. Este cazul minorității evreiești din România.]

În plus spre a nu periclita acordurile interguvernamentale ori statutul conaționalilor, emigranții potențiali sînt sfătuiți să nu exercite în străinătate activități ostile ordinii comuniste. Dacă adăugăm la aceasta avantajele economice și politice pe care statul comunist le obține ca urmare a asigurării unor drepturi pentru minoritățile sprijinite, din diferite motive, de forțe politice importante din afara lumii comuniste, vom deduce că, în ultimă analiză, și rezolvarea acestor probleme naționale se face cu prețul întăririi puterii comuniste în lumea a doua.

Vom cita aici, fără a intra în detalii, o serie de nemulțumiri ce pot apărea ca urmare a unor probleme nu naționale, ci regionale — deci antrenînd distincții în sînul populației majoritare bazate pe același tip de raționamente ca cele etnice și care se referă la „naștere" și „neam". Este bine cunoscut faptul că, în unele țări comuniste, liderul instalat acordă un regim preferențial unor anume regiuni ale țării — de obicei aceleia în care s-a născut ori s-a format ca revoluționar ori a devenit cunoscut — și că promovarea în aparatul puterii ține uneori seamă și de asemenea factori, dificil de explicat exclusiv prin argumente ideologice ori chiar social-politice. Pare deci natural ca tratamentul preferențial să creeze nemulțumiri în rîndul celor ce nu pot beneficia de el, pentru simplul motiv că nu provin din aceeași regiune cu liderul. Este însă acesta un fenomen tipic comunist? Evident nu: s-a scris mult despre rolul mult mai important pe care il capătă astfel de abordări tribale în lumea a treia și nu se poate nega că și în democrațiile capitaliste dezvoltate apar regionalizări ale grupurilor ce se succed la putere*. [Este suficient să evocăm aici ironiile presei americane despre georgienii lui J. Carter sau despre californienii lui R. Reagan.] Stabilitatea mare și de termen lung a elitelor comuniste dă însă acestor fenomene unele caracteristici proprii. Într-adevăr, cînd unicul drum spre succes trece prin puterea politică, un aparatchik ar trebui să se simtă cu adevărat frustrat dacă, din rațiuni independente de el — ca locul nașterii — nu poate să ocupe locul pe care il merită, lăsind altora, „mai bine născuți", șansa de a se bucura de privilegiile apartenenței la elită.

Este însă această nemulțumire periculoasă pentru ordinea comunistă? După părerea noastră, dimpotrivă. Regionalismul

oferă, doar aparent paradoxal, noi argumente pentru întărirea autorității de acțiune a elitei conducătoare.

Într-adevăr, dacă aparatchik-ul este „bine născut" (în aceeași regiune cu liderul, de exemplu) el va încerca să-și fructifice din plin acest plus de capital politic. Din nou, condiția necesară pentru a reuși este obediența. Cazul unui aparatchik provenit din alt grup regional decît cel favorizat nu este foarte diferit: el știe că singura cale de a rămîne printre cei „promovabili" este devotamentul afișat și obediența necondiționată față de putere și lider. Ceea ce îi rămîne de făcut este să supraliciteze șansa pe care o are, silit să compenseze prin atitudine ceea ce concurenții săi obțin prin naștere.

În ambele cazuri, unitatea de acțiune a aparatului și elitei nu are de suferit în urma discriminărilor regionale. Iar în cazul extrem în care asemenea discriminări ar duce la lupte pentru putere și la schimbarea liderului — situație teoretică, neîntîlnită încă după știința noastră — și a echipei sale executive, învingătorii vor fi, în definitiv, din aceeași elită comunistă. Astfel, nu pare să existe nici un argument pentru care noii conducători ar putea pune în discuție modelul canonic după tiparul căruia au fost modelați.

Implicațiile conflictelor naționale din interiorul statelor comuniste multinaționale federative asupra stabilității lor — și în primul rînd a garantorului sistemului comunist în Europa de Est, unanim considerat a fi URSS — constituie o temă de studiu predilectică, asupra căreia se apleacă adesea în special analiștii occidentali ai lumii a doua. Cercetători harnici și informați au reconstituit bazele istorice ale acestor conflicte, au măsurat intensitatea lor actuală, au descoperit formele noi sub care ele se prezintă în cadrul ordinii comuniste și au făcut predicții privind evoluția acestor complicate relații, trăgînd de aici concluzii asupra stabilității (ori instabilității) statelor federative, ca structuri multinaționale în care unele naționalități și-au atribuit — de drept ori de fapt — rolul de privilegiați*. [În cazul URSS de pildă, s-au făcut laborioase studii demografice care au estimat momentul în care rușii vor deveni minoritari în ansamblul populației, momentul în care în Armata Roșie, rușii vor deveni minoritari, ponderea populațiilor islamice în URSS și în armată etc. Studii asemănătoare au fost efectuate cu privire la Iugoslavia și Cehoslovacia.]

Spre deosebire de cazurile studiate anterior, în regimurile federative, minoritățile sînt organizate cvasi-statal. Se poate deci vorbi cu îndreptățire, în cazul fiecărei minorități, de elite locale proprii și lideri locali ce pot aspira cu depline drepturi la o autonomie mai mare, dacă nu chiar la independență față de puterea centrală. Alternativa între apărarea drepturilor minorităților în fața presiunii majorității și supunerea în fața majorității — tema centrală a oricărei democrații — capătă deci, în ultimă analiză, forma alternativei între național-comunism și comunism internaționalist tradițional. Problemele atît de studiate ale relațiilor dintre minoritățile neruse și ruși ar trebui puse, după părerea noastră în acești termeni. Lupta firească împotriva rusificării, pentru promovarea identității naționale dusă de ucraineni, bieloruși, gruzini, turcmeni ori lituanieni nu trebuie înțeleasă, credem, ca o luptă contra ordinii comuniste. Aici este vorba de confruntări între naționalisme comuniste, conduse de elite comuniste, ce reprezintă națiuni comuniste, pentru cîștigarea autonomiei ori chiar a independenței, ca națiuni comuniste de sine stătătoare.

Să nu uităm că în cadrul acestor (sub)-spații naționale, modelul canonic al societății comuniste funcționează de zeci de ani. Drept urmare, indivizii și grupurile și-au pierdut reflexele inutile și și-au creat altele noi, adaptându-se ordinii comuniste inițial adusă de „colonizatorii" ruși, dar acceptată și chiar asimilată în timp. O Ucraină independentă, despărțită de URSS, ar fi probabil, în cel mai bun caz, un fel de Românie — o țară profund comunizată, în care modelul canonic ar funcționa fără greș și în care puterea și-a lărgit baza de masă exploatînd abil resursele naționalismului, chiar dacă promovează o politică externă autonomă în raport cu Moscova.

Reprezintă oare conflictele dintre diferitele naționalisme, în statele multi-naționale comuniste, un pericol real pentru funcționarea modelului canonic al ordinii comuniste?

După părerea noastră, nu. Să menționăm pentru început capacitatea de manevră pe care o capătă puterea centrală comu-

nistă de a-şi consolida controlul, folosind cu eficienţă rivalităţile naţionale şi capacitatea de manevră pe care o capătă elitele comuniste naţionale locale, apte să-şi consolideze baza de masă în momentul în care apar ca purtători ai tradiţiilor naţionale în negocierile cu puterea centrală. De regulă, puterea centrală pare dispusă să recompenseze, prin privilegii, obedienţa naţiunilor faţă de centru*; la rîndul lor, elitele locale exercită presiuni asupra centrului, condiţionînd obedienţa de aceste privilegii. [Conform aprecierilor unor analişti, ca urmare a acestor presiuni, unele naţiuni neruse au reuşit să obţină un nivel de trai egal sau mai ridicat decît cel realizat, în medie, de cetăţenii aparţinînd naţiunii majoritare ruse din URSS.] Rezultatul acestor conflicte nu este uşor de anticipat. Vom asista poate în viitor, în URSS, la extinderea concesiilor făcute de centru în favoarea unei autonomii mai mari a republicilor unionale ori din contră, la o sporire a presiunii în favoarea unei centralizări mai mari, sub controlul Moscovei. În ambele cazuri însă, avem de a face cu societăţi de tipul lumii a doua, în care modelul canonic nu este pus în discuţie. Variantele descrise sînt deci diferite numai din punctul de vedere al analistului occidental, interesat să evalueze impactul direct asupra lumii sale al evoluţiei lumii a doua — evident definit fie în ipoteza unei URSS în curs de dezmembrare, cu o forţă armată slăbită şi dezorientată, fie în ipoteza unei URSS centralizate şi deci păstrîndu-şi puterea de acţiune pe plan mondial.

Din punctul de vedere al structurilor sociale, cele două variante sînt în fond variante de comunism, naţional în primul caz, transnaţional în cel de al doilea. Rămîne de văzut dacă nu cumva transformarea (puţin probabilă, după părerea noastră) a unor state comuniste multinaţionale şi federale, erodate de contradicţii interne, în familii de state naţional-comuniste monolitice, autonome şi acţionînd solidar — deşi ne-centralizat — pe scena mondială împotriva lumii întîi, nu ar reprezenta mai curînd un mare succes al comunismului în avansul său către o victorie planetară decît un dezastru pe care adversarii lumii a doua îl prevestesc, totodată gata să confunde comunismul cu sovietele şi destinul lui cu destinul imperiului ţarilor ruşi.

Analize de acest tip, şi cu rezultate în esenţă analoage, ar putea fi dezvoltate în jurul problemelor contradicţiilor naţio-

nale dintre cehi şi slovaci în Cehoslovacia, între sîrbi, croaţi, muntenegreni şi albanezi în Iugoslavia ş.a.m.d. De fiecare dată vom avea de a face cu ciocniri între naţional-comunisme, cu implicaţii posibile diferite asupra stabilităţii statale şi a viitorului lor, dar în limitele aceloraşi structuri comuniste pe care le-am prezentat în capitolul 2.

Vedem deci că naţionalismele din statele comuniste cu minorităţi naţionale ori în statele comuniste multinaţionale nu pot pune în pericol, prin conflictele lor inerente, bazele ordinii comuniste.

4. 4. Lumea a doua este însă o lume de *state* — naţionale ori multinaţionale — ce se proclamă ele însele independente şi suverane şi sînt privite, cel puţin de apologeţii comunismului real, ca antrenate în relaţii internaţionale de un tip nou, deosebit şi superior, relaţii întemeiate pe colaborare şi armonizare a intereselor naţionale, cu totul diferite de cele caracteristice cumplitei „jungle" capitaliste şi imperialiste. În acest domeniu cel puţin, evidenţele sînt însă destul de greu de neglijat. Deşi ideologii comunişti ai lumii a doua* [cu interesanta excepţie a celor din China, care teoretizează conflictele naţionale de termen lung (şi în primul rînd al celor chino-sovietice).] vorbesc totodată despre „conflicte trecătoare", ce nu alterează fundamental liantul care uneşte ţările comuniste şi care rămîne mult mai important decît orice ar putea, în mod pasager, să le despartă. Faptele arată că între statele comuniste au avut şi au loc conflicte ideologice şi politice — ca între URSS şi China —, conflicte militare, mergînd de la incidente de frontieră pînă la ocuparea unei ţări comuniste de către alta — ca în cazul ocupării Cambodgiei de către Vietnam —, ca şi numeroase amestecuri în treburile interne ale altora, de la presiuni economice şi politice pînă la intervenţii armate — ca în Germania răsăriteană în 1953, în Ungaria în 1956 sau în Cehoslovacia în 1968.

Relaţiile dintre ţările comuniste şi evoluţia lor sînt subiecte favorite ale analiştilor occidentali şi nu puţini sînt cei ce văd şi aici crize inevitabile şi semne ale dezmembrării lumii a doua. Nu ne propunem, în scurtele observaţii ce urmează, să investigăm întregul cîmp al relaţiilor inter-naţionale comuniste, după cum nu am cercetat de fapt nici problemele naţionalismu-

lui în ansamblul lor, în paragraful precedent, ci numai să urmărim modul în care evoluția acestor relații ar putea modifica structura și funcționarea modelului canonic. Anticipînd, vom sublinia că analiza noastră demonstrează că nici acești factori nu par a fi capabili să modifice fundamental ordinea comunistă instalată.

Vom porni de la observația că, după decenii de funcționare a modelului canonic, țările în care ordinea comunistă a fost instalată au devenit într-adevăr țări comuniste, cu elite comuniste naționale, cu aparate proprii de control — și de eventuală represiune — și în care reflexele individuale și de grup corespunzătoare noii societăți au fost formate și operează pe baza inevitabilului contract social. Relațiile dintre statele lumii a doua sînt astfel relații între state cu structuri sociale analoage, conduse de elite cu structuri asemănătoare, „legitimate" la putere prin simpla posesiune a acesteia, gata să o apere la nevoie împotriva oricui și tuturor și apte să-și protejeze pozițiile împotriva presiunii interne* a maselor depolitizate; rezultă că numai presiunile externe, venind tot din lumea comunistă, ar putea modifica aceste raporturi de forțe interne și produce schimbări în structura ordinii comuniste. [Un exemplu edificator este poate Albania, unde comunismul se menține fără nici un fel de sprijin exterior.]

Ce țări comuniste ar putea însă exercita într-adevăr „presiuni" eficace împotriva altora? Evident, în primul rînd supraputerile comuniste — ca URSS și China — în propriile lor zone de influență. Este oare de așteptat ca presiunile exercitate de URSS asupra altor țări comuniste din Europa, de pildă, să vizeze modificarea ordinii comuniste? Evident, nu*. [Într-adevăr, toate presiunile URSS nu pot viza decît respectarea ordinii comuniste și păstrarea reformelor în limitele tolerate de modelul canonic; faptul este demonstrat de intervenția în Cehoslovacia și de amenințările la adresa Poloniei în 1980—1981.] Iar rezistența elitelor naționale comuniste din unele țări ale Europei de Est împotriva presiunilor URSS este ea oare o rezistență împotriva ordinii comuniste, ce legitimează aceste elite? Iarăși nu*. [Vom menționa aici faptul că, paradoxal, hegemonismul supraputerilor comuniste — și în special al URSS — este în ultimă analiză mai dăunător promovării comunismului decît s-ar crede și că renunțarea la acest hegemonism nu ar aduce decît avantaje mișcării comuniste și extinderii lumii a doua. Într-adevăr, în toate țările comuniste din Europa de Est unde mai sînt cantonate trupe sovietice — ca Ungaria, Cehoslovacia ori Polonia — ideea că ordinea comunistă a fost impusă din afară și că este de tip neo-colonial (deci amendabilă și nelegitimă) mai poate fi susținută, fiind ilustrată de realități palpabile. Dimpotrivă, țările in care nu există trupe sovietice — ca România ori Albania — sînt țări unde, tocmai ca urmare a lipsei semnului dominației externe, ordinea comunistă este stabilă și începe să fie tot mai asimilată. Național-comunismul oferă deci reale avantaje de eficiență față de comunismul internaționalist tradițional.]

Mai mult decît atît, uneori rezistența la presiunile externe ale supraputerilor comuniste ajută elitelor conducătoare naționale să-și consolideze pozițiile, utilizind inteligent resursele naționalismului — ca în cazul României, care „rezistă" spectaculos presiunii sovietice în ultimele două decenii. Considerații de același fel pot fi probabil dezvoltate asupra presiunilor pe care China le poate exercita. Conflictele dintre țările comuniste nu pun deci în discuție modelul canonic al ordinii comuniste: Cambodgia înainte de ocuparea vietnameză și Cambodgia sub ocupația vietnameză sînt variante de societăți comuniste ce promovează în esență același model canonic. Deosebirile dintre ele sînt doar de tipul diferențelor dintre modelul chinez și modelul sovietic al ordinii comuniste, neesențiale din punctul de vedere al studiului nostru.

Concluziile acestor observații nu sînt banale. Într-adevăr, Europa de Est nu mai apare acum, ca în studiile atîtor analiști occidentali, ca un spațiu unde o putere comunistă — URSS — încearcă să își domine coloniile, ce luptă pentru independență și „abia așteaptă" să „scape" de sub tutela comunistă spre a se „întoarce" pe calea lor firească necomunistă*. [Spre surpriza multora ce văd aceste probleme „din afară", ne exprimăm îndoiala că, după zeci de ani de ordine comunistă, o astfel de alternativă, chiar în absența presiunii sovietice, mai poate fi

realist luată în considerație. URSS a avut într-adevăr un rol hotărîtor în *instalarea* acestor regimuri: după decenii însă, regimurile comuniste europene funcționează „pe cont propriu" și au avut grijă să creeze societăți fără alternative realiste. De altfel, ordinea comunistă instalată „învață" mereu să rezolve problemele noi pe care le ridică cei ce încearcă modificări structurale — ca în Cehoslovacia, „normalizată" după 1968 și Polonia, „în curs de normalizare" după 1981. Este de așteptat însă ca, în viitor, elitele naționale comuniste să nu mai permită instalarea unor astfel de stări „revoluționare".] Avem de-a face cu un spațiu în care o superputere comunistă domină într-adevăr, iar o serie de sateliți încearcă să se autonomizeze, dar toate aceste conflicte sînt, în ultimă analiză, conflicte între național-comunisme* — și nu între naționalismul sovietic (unicul comunist) și alte naționalisme (necomuniste). [Faptele demonstrează că, în fond, conflictele amintite intercomuniste nu ridică niciodată, printr-un soi de consens tacit, problemele ordinii interne comuniste. Cel puțin după știința noastră, grupurile disidente din unele țări comuniste nu primesc sprijin — moral ori politic — din partea guvernelor altor țări comuniste, în pofida ostilității directe dintre respectivele țări. Soljenițîn și Saharov, de exemplu, nu sînt evocați de propaganda anti-sovietică din China, după cum disidenții chinezi nu sînt niciodată citați de autorii sovietici în căutare de argumente în lupta ideologică. Iar „Solidaritatea" poloneză a fost, în fond, dezaprobată de China, chiar dacă a apărut uneori în polemicile anti-sovietice.]

În același spirit trebuie considerate, după părerea noastră, și relațiile sovieto-chineze. Conflictul dintre URSS și China nu este un conflict între comunism și „altceva" — care ar trebui eventual încurajat, cum cred unii analiști occidentali, ca o contrapondere la pericolul sovietic — ci un conflict între *două* comunisme, identice în fond. Rămîne de văzut dacă nu cumva întreținerea acestui conflict, uneori cu concursul larg al altora, nu are drept ultim efect *întărirea* fiecăruia dintre cele două național-comunisme, care se consolidează intern în atmosfera de pericol extern și conflict ireductibil, atît de propice funcționării fără opreliști a ordinii comuniste canonice*. [În același spirit credem că poate fi explicat și echilibrul sofisticat instalat la nivelul lumii a doua. URSS și China, în conflict, întăresc fiecare, indirect, elitele comuniste în statele rivale, care apelează în continuare la obediența și suportul popoarelor lor pentru a putea face față pericolului extern. În Europa de Est, URSS apare ca garant al ordinii comuniste — *direct* în țările ce nu exprimă fățiș vocații de autonomie și independență și unde elitele sprijinite de Moscova sînt „mediatori" cu „centrul" și au nevoie deci de un suport pentru a-l folosi în negocieri, și *indirect*, în țările ce se vor relativ autonome și unde elitele se vor sprijinite spre a proteja poporul de intervenția străină (ca în România). Este probabil că fenomene de același tip apar și în sfera de influență (este adevărat, astăzi destul de redusă) a Chinei comuniste.

În toate situațiile, deci, elitele se văd justificate în apelul lor la suportul maselor prin argumente de ordin național, de mare rezonanță sentimentală și reală eficiență practică. În fiecare caz în parte vom descoperi, în ultimă analiză, noi argumente pentru întărirea și stabilizarea ordinii comuniste instalate.]

Vedem deci că nici relațiile între state comuniste — naționale sau multinaționale — nu sînt de natură să pună în discuție structura canonică a societății comuniste.

4.5. Cercetarea relațiilor între ordinea comunistă și problemele naționale din lumea a doua duce la cîteva concluzii netriviale.

În primul rînd, o dată instalată, ordinea comunistă poate exploata — și exploatează cu abilitate și inteligență — resursele naționalismului. Național-comunismul, rezultat al alianței între comunism și naționalism, ne pare a fi formula politică de maximă stabilitate și eficiență ce tinde să se generalizeze în lumea a doua.

În al doilea rînd, fără a „rezolva" problemele conflictelor între minorități și națiunile majoritare, ori națiunile conlocuitoare în statele comuniste multinaționale, ordinea comunistă reușește să le manipuleze și să le transforme în pîrghii de întărire a puterii instalate.

În al treilea rînd, relațiile între statele comuniste — și chiar conflictele dintre ele — sînt, în fapt, relații între național-comunisme, a căror miză este întotdeauna dominația și niciodată ordinea comunistă ca atare.

Iată deci că nici problematica națională nu introduce variații și perturbații apte să determine modificarea modelului canonic al societății comuniste.

5. Comunismul și viitorul social. Impactul lumii a doua asupra dinamicii mondiale

5.1. În capitolele de pînă acum am încercat să demonstrăm că lumea a doua* este o lume de tip nou, cu structuri tipice și stabile, și care evoluează ferm în sensul propriilor sale obiective și valori. [Vom reaminti aici diferența între împărțirile tradiționale și diviziunea pe care am folosit-o în acestă lucrare. În formularea noastră, lumea comunistă — *lumea a doua* — nu cuprinde numai URSS și aliații săi, ci *toate* țările comunismului real, în sensul modelului descris în capitolul 2. China, de pildă, face parte din lumea a doua în modelul nostru — și nu din lumea a treia, cum socotesc tradițional analiștii ce discută în termenii celor trei lumi.] Am arătat că, drept urmări firești ale monopolului statului asupra mijloacelor de producție și puterii politice nenegociabile a partidului unic, legitimate de o ideologie coerentă, noile societăți își creează mecanisme proprii de decizie și control social, „învață" să funcționeze și să se autoregleze fără feed-back informațional și își dezvoltă reflexe și comportamente specifice, care le fac incapabile pentru evoluții în afara sferei comunismului real. Mai mult decît atît, în cadrul noilor societăți se creează un nou tip uman: obedient față de puterea instalată, refuzînd tacit participarea de ale cărei virtuți se îndoiește sincer, indiferent la problemele generale ale unei societăți căreia îi transferă întreaga responsabilitate față de propria soartă și ostil oricărei schimbări structurale a acestei societăți, care ar putea introduce situații și probleme pentru rezolvarea cărora nu se simte pregătit. Funcționînd după principiul „minimului necesar", omul de tip nou nu-și stabilește, printre priorități, performanța de nici un fel. La rîndul său,

societatea nu cultivă performanța ca atare (nici individuală și nici colectivă), iar stabilitatea și reproducerea puterii sînt practic independente de rezultatele sociale obținute (și, în particular, de performanță). Aprecierea performanței sociale nu se poate însă realiza decît prin comparație cu cea obținută în alte organizări sociale. Așa cum am văzut în capitolul 2, controlul riguros al informației în societățile comuniste face posibilă manipularea cvasi-totală a maselor, a căror inerție structurală își găsește încă o dată justificări.* [Conform adagiului, „peste tot este cam la fel", noi nu sîntem altfel decît ceilalți, nici o societate nu este perfectă, noi avem „lipsurile" noastre, ei au „lipsurile" lor etc.]

Am văzut în continuare, în capitolele 2 și 3, că nici o forță internă — „intern" însemnînd aici „din cadrul lumii a doua" — fie ea socială ori națională, nu este capabilă să pună în discuție (și în pericol!) ordinea comunistă o dată instalată. Există însă forțe externe interesate și capabile să modifice această ordine? Dacă astfel de forțe nu există, ce impact poate avea stabilitatea lumii a doua asupra dinamicii mondiale?

Iată întrebări la care vom încerca să schițăm unele răspunsuri în acest capitol final al cercetării noastre.

5.2. Așa cum am remarcat în capitolul 1, atitudinile lumii necomuniste față de comunism, oricît ar părea de diverse, gravitează în jurul constatării mai degrabă normale că ceea ce se întîmplă în interiorul lumii comuniste este în fond treaba comuniștilor (ori, mai general, a locuitorilor lumii a doua). Evident, există încă unele grupări sociale în afara lumii comuniste interesate de problemele interne ale comunismului. Vom cita astfel pe emigranții din țările comuniste (și uneori și pe urmașii lor), pe co-religionarii unor comunități confesionale, pe unii reprezentanți ai intelligentsiei din afara lumii comuniste, mirați de condiția intelectualității (și chiar a pseudo-intelectualității) comuniste, ca și pe oamenii de știință interesați de lumea a doua ca obiect de studiu sau pe oamenii de afaceri angajați în tranzacții în țările comuniste.

Evident, aceste grupuri neguvernamentale pot încerca să ia legătura cu statul comunist — și eventual să exercite presiuni, încercînd să îl influențeze (prin campanii de presă, de regulă). În realitate însă, dacă guvernele comuniste sînt (foarte rar) dispuse să negocieze unele aspecte interne, aceasta se întîmplă cu precădere în cadrul unor negocieri interstatale. Spre a fi operante, astfel de grupuri ne-guvernamentale trebuie deci să folosească aproape exclusiv influența lor asupra propriilor guverne ne-comuniste, singurele în măsură să stabilească un dialog cu statul comunist. Sub forma relațiilor dintre guvernele unor state independente, legăturile dintre lumea necomunistă și lumea comunistă capătă evident accente noi — bazate pe respect reciproc, non-interferență (reciprocă) în treburile interne și avantajul reciproc.

Dar, în afara lumii comuniste, guvernele sînt supuse de regulă presiunii mai multor grupuri și, prin definiție, o politică națională nu poate fi proiectată să satisfacă interesele unui singur grup: ea trebuie să mulțumească pe cît mai mulți. Vom deduce deci că șansa ca problemele interne ale ordinii comuniste să devină obiect prioritar de negociere interstatală este mică. Este deci de așteptat ca intervenția comunității internaționale în treburile lumii a doua să nu depășească nivelul actual — cînd se fac auzite doar proteste sporadice împotriva unor excese ale represiunii sau se pun condiții pentru obținerea unor avantaje în relațiile economice (de pildă, acordarea drepturilor de emigrare unor anumite minorități).

La aceasta ar trebui adăugat și sentimentul justificat că intervenția pentru schimbarea unor stări de lucruri pe care cei implicați nu vor (ori nu mai vor) ei înșiși să le schimbe ar fi în mare măsură nenaturală.

Ce forțe externe ar putea totuși încerca modificarea ordinii comuniste instalate în lumea a doua?

Să amintim întîi că, la prima vedere cel puțin, ceea ce se întîmplă în lumea a doua este, din punctul de vedere al lumii întîi, avantajos în alte privințe. Țările comuniste au regimuri stabile, dovedesc mai multă maturitate decît țările lumii a treia și se arată a fi de multe ori buni parteneri de afaceri. Sub raport

financiar, lumea a doua are datorii mari față de țările capitaliste dezvoltate; ea devine în acest fel o investiție și este privită cu interesul cu care capitalistul își privește debitorul, implicat în propria afacere. Piața potențială a lumii a doua este astăzi o piață extrem de largă și de sigură. Iar lipsa relativă de performanță în economiile țărilor comuniste desigur nu este un motiv de îngrijorare pentru țările industrializate. Dimpotrivă, acesta creează și conservă avansul științific, tehnoligic și cultural al lumii dezvoltate, eliminînd practic din competiția pentru excelență importante forțe umane din cîmpul astăzi esențial al inovației și creativității.

Să menționăm și aici caracterul stabilizator pe care îl poate avea, pentru lumea întîia, anti-performanța socială și umană a lumii a doua; într-adevăr, văzînd „ce rău este acolo", alternativa capitalistă este mai ușor de suportat, iar lumea a doua devine astfel, indirect, un nesperat aliat în dezamorsarea contestației care critică ordinea liberală.

În plus, lumea a doua poate servi drept exemplu instabilei lumi în curs de dezvoltare. Calea comunistă oferă avantajul important al unei evoluții fără surprize, controlabile și predictibile în comparație cu alte evoluții, insolite și potențial periculoase. Iată argumente pentru care, în principiu, nici convertirea unor regimuri din lumea a treia la ordinea comunistă nu pare a neliniști lumea capitalistă dezvoltată.

Singurele argumente de intervenție posibilă în țările lumii comuniste rămîn deci cele de ordin militar. Indiferența față de „treburile interne" ale comunismului dispare dintr-o dată cînd se evocă pericolul agresiunii comuniste împotriva lumii libere. Am subliniat în mai multe rînduri, în cuprinsul acestei lucrări, marea importanță pe care o dă lumea comunistă problemelor militare și este foarte probabil că astăzi forțele armate ale țărilor comuniste posedă un potențial de excepție (fie el „pe locul întîi" ori „pe locul doi" în lume). Este aproape sigur că URSS poate (și vrea) să intervină în orice conflict ce antrenează aliații săi din Pactul de la Varșovia și că, într-un viitor apropiat, o Chină cu o armată modernizată va fi capabilă să facă același lucru în zona sa de influență.

Este deci plauzibilă ipoteza unui război justițiar, de tipul unei cruciade moderne, un război al lumii capitaliste împotriva lumii comuniste? După părerea noastră, nu. La argumentele adesea invocate de strategii militari — pierderi reciproce, iraționalitate etc. — am adăuga faptul adesea ignorat că, în prezența ipotetică a unei agresiuni străine, popoarele comuniste vor lupta cu toată convingerea împotriva „liberatorilor", percepuți de astă dată ca invadatori străini și capitaliști. Într-adevăr, sentimentele naționale sînt încă foarte puternice, iar identificarea dintre popor și statul comunist operează foarte eficace în momentele de criză. Atîta vreme cît nu există variante necomuniste ale Rusiei, Poloniei sau României, nu este deloc imposibil ca popoarele acestor țări să apere cu eroism ordinea comunistă din Rusia, Polonia sau România, însuflețiți de sentimentul că își apără patria în pericol de cotropire și umilință*. [Cum a făcut poporul rus în timpul celui de al doilea război mondial.] Ce acoperire morală ar mai avea oare o eventuală agresiune împotriva comunismului în astfel de condiții?

Este însă posibil ca lumea comunistă însăși să declanșeze conflictul cu lumea dezvoltată — pe care eventual să-l piardă, provocînd în acest fel schimbarea „din afară" a ordinii comuniste? Se pare că destui analiști cred astăzi într-o astfel de posibilitate — și cîteodată chiar în posibilitatea unei victorii armate a comunismului în lupta contra capitalismului. Dezvoltarea continuă a forțelor armate comuniste pare să alimenteze, la prima vedere cel puțin, acestă temere. Ducînd raționamentele la limită, uneori se evocă chiar necesitatea unui „război preventiv" al Occidentului împotriva comunismului. Din punctul nostru de vedere, acest caz se acoperă cu cel anterior. O explorare detaliată a acestor probleme ar justifica ea însăși un întreg volum de tipul celui de față: o asemenea întreprindere depășește cu mult scopurile acestui capitol. Vom menționa aici doar că, după părerea noastră, agresivitatea lumii a doua este în același timp *exagerată* și *subapreciată*.

Pericolul unei agresiuni armate pornite din lumea comunistă pare evident *supradimensionat*. În politica mondială, țările comuniste par mai interesate ca oricînd în păstrarea status-quo-ului,

iar dezvoltarea forțelor armate ale URSS, de pildă, se motivează și se stimulează în numele a multor alte cauze în afară de cea a agresiunii. Cităm astfel apărarea împotriva dușmanilor potențiali, intimidarea propriului popor și, nu în ultimul rînd, cultivarea unuia dintre puținele domenii în care performanța este posibilă și necesară — cu implicații directe asupra vieții științifice, tehnologice și chiar culturale*. [Într-adevăr, perfecționarea forțelor armate pare a fi o sarcină mai degrabă ușoară pentru ordinile totalitare — în particular pentru societatea comunistă. Rezultatele sînt și ele mai evidente și mai spectaculoase, cu real impact asupra maselor. Dacă am compara complexitatea problemelor modernizării forțelor armate ale URSS cu cea a altor probleme ale puterii — tensiunile naționale, asigurarea consumului etc. — vom vedea că efortul militar pare a fi investiția cea mai avantajoasă, prin efectul psihologic, social, politic vizibil, practic imposibil de obținut pe altă cale cu aceleași costuri. Vom menționa astfel faptul că armata sovietică constituie un sprijin real al oamenilor de știință în lupta contra dogmatismului și mediocrității. Deoarece în domeniul militar feed-back-ul real privind performanța este foarte important (căci miza jocului este prea mare pentru a permite frivolități și aproximații), aici tinde să se polarizeze excelența profesională. Condus de regulă de rațiuni pragmatice, domeniul militar este gata să intervină, cu covîrșitoarea lui autoritate, în favoarea promovării performanței și în alte domenii de activitate. Militarii au acordat sprijinul lor ciberneticii și promotorilor ei într-o vreme în care ideologii se străduiau să demonstreze incompatibilitatea acestei discipline cu bazele marxismului: Armata Roșie a jucat un rol hotărîtor în „reabilitarea" ciberneticii în URSS. Ar fi așadar simplist să considerăm că forțele armate comuniste sînt numai unelte de intimidare; sînt probabil destui cei ce văd în armată, pe lîngă expresia forței și prestigiului pe plan mondial (element important pentru sovietici, atît de orgolioși și susceptibili în fața oricărei posibile umiliri ori nesocotiri a locului lor în lume), și un real centru de promovare a excelenței și performanței științifice și tehnologice.]

Evident, nu este cu totul exclus ca în fața unor crize interne dramatice — mai ales de felul celor generate de conflictele naționale — lumea comunistă să provoace o diversiune externă, în intenția de a recîștiga unitatea internă în fața presupusului pericol extern. Să menționăm în treacăt cu această ocazie că o astfel de acțiune (puțin probabilă după opinia noastră) este în principiu dependentă mai mult de ceea ce se intimplă *în interiorul* lumii comuniste decît de factori externi, respectiv de comportamentul lumii intii, de conjuncturi geopolitice ori de nivelul relativ al forțelor militare — factori frecvent evocați și cercetați de comentatorii occidentali. Într-adevăr, reflexele nervoase* sînt mai degrabă independente de analizele lucide de tip cost-beneficiu ori de estimarea urmărilor pe termen lung ale unei aventuri care ar putea degenera într-un conflict internațional major. [Urmările concrete ale unor astfel de reflexe nu sînt de neglijat. Ele ar putea duce, de pildă, la distrugerea întregii Europe occidentale...] Cel puțin pînă acum liderii sovietici, singurii capabili să declanșeze ori să incite la declanșarea unei asemenea aventuri, au dat dovadă de moderație, iar intervențiile militare nu au depășit sferele de influență delimitate (încă) de spiritul Yaltei.* [O excepție în acest cadru este oferită de ocuparea Afganistanului, în fond, singura întîmplare care a generat reacții mondiale, alimentate de „nelegimitatea" gestului în raport cu „litera Yaltei" (notă în 1982).]

În același timp, creșterea puterii militare chineze ori tulburările interne din URSS generate de posibile „războaie sfinte" de inspirație islamică, ar putea introduce elemente noi în ecuațiile strategiilor globale.

Agresivitatea lumii a doua în fața lumii capitaliste dezvoltate este însă și *subapreciată* de cei ce își limitează analizele la cîmpul vizibil al relațiilor dintre state ori, mai frecvent încă, la domeniul pericolului militar comunist.

Faptul că statele comuniste nu urmăresc declanșarea unui conflict armat major pentru „cucerirea" lumii capitaliste dezvoltate nu înseamnă că ele îmbrățișează un nou punct de vedere asupra capitalismului, eventual întemeiat pe acceptare și sim-

patie. Dincolo de incompatibilitățile ideologice fundamentale — cităm astfel teza comunistă care postulează că părăsirea capitalismului este logic necesară și că societățile capitaliste, chiar în formele lor moderne, sînt condamnate de istorie — vom aminti în sprijinul afirmației noastre despre ostilitatea structurală a comunismului față de capitalism un element ce nu ține de dogmă ori de tendințe spre hegemonism, ci de logica stabilizării ordinii comuniste înseși.

Într-adevăr, am văzut în capitolele 2 și 3 că societatea comunistă evoluează între anumite limite (structurale și de comportament) și că, în mod obiectiv, ea nu este orientată spre performanță și excelență. Vom deduce deci că, cel puțin în anumite sfere, comparația dintre ceea ce comunismul oferă cetățenilor săi și ceea ce societatea capitalistă modernă oferă membrilor săi nu pledează pentru superioritatea comunismului. Pot fi notate aici dificultățile cu care e confruntată ridicarea nivelului de trai, libertățile individuale sau participarea la negocierea puterii politice. Existența unor realități necomuniste ce pot constitui aspirații pentru cetățenii lumii a doua devine potențial periculoasă pentru unitatea și stabilitatea ei. În pofida a numeroase baraje informaționale și a campaniilor propagandistice ce oferă imagini dezolante ale societății capitaliste în criză, este inevitabil ca oamenii, la contactul cu realitatea necomunistă, să nu-și pună întrebări asupra superiorității reale a idealului căruia i se consacră.

Evident, chiar dacă astfel de situații nu zdruncină profund ordinea comunistă — ci pot, uneori, chiar să o întărească prin represiunile pe care le generează, așa cum am văzut în capitolul 3 — ele introduc un element mai degrabă nedorit pentru puterea comunistă. Ca o consecință logică vom înregistra deci ostilitatea funciară cu care comunismul privește lumea capitalistă dezvoltată, satisfacția cu care urmărește crizele reale în funcționarea ei și chiar aspirația ca aceste disfuncții să devină tot mai mari, cu urmarea firească a sprijinirii tuturor forțelor ce ar putea eroda societatea „concurentă" ori ar putea-o măcar compromite în ochii maselor.* [Logica acestei atitudini este foarte

greu de înțeles pentru unii cercetători din afara lumii comuniste. Analizele de tip cost-beneficiu, de pildă, capătă aici un aspect aparte: esențial nu este „cît costă" ci „ce se obține" — și drept urmare, se poate investi foarte mult pentru rezultate politice care, la prima vedere cel puțin, nu justifică efortul întreprins. În primul plan al raționamentelor nu intră ceea ce cîștigă comunismul din înrăutățirea situației din unele țări capitaliste, ci ce pierde democrația burgheză — chiar dacă beneficiarul înrăutățirii respectivei situații nu este „stînga" ci o altă forță politică. Drept exemplu, cităm satisfacția cu care sînt primite, în lumea comunistă, orice vești privind creșterea controlului statului capitalist asupra propriilor cetățeni, limitarea libertăților democratice burgheze, apariția liderilor autoritari și, în general, orice tendințe spre autoritarism, care demonstrează, printre altele, că societatea nu poate fi guvernată altfel și că democrația burgheză este perimată. Rezultă deci că liderii comuniști sînt gata să sprijine, în principiu, tendințele autoritare — nu numai de stînga ci, paradoxal, și de dreapta — ce apar în lumea dezvoltată și, mai general, pe plan mondial.] Aici se manifestă cel mai adesea agresivitatea comunismului și acesta este probabil, aspectul cel mai subapreciat de analiștii occidentali.

La prima vedere, situația pare simetrică: așa cum societățile capitaliste sprijină, cel puțin moral, disidența din interiorul societăților comuniste, pare normal ca și comunismul, la rîndul său, să pactizeze cu adversarii ordinii capitaliste.

Simetria structurală și de intenții dispare însă cînd ajungem la nivelul *mijloacelor* prin care aceste intenții pot fi puse în aplicare. Am văzut în capitolele 2 și 3 cît de restrînse sînt, practic și teoretic, posibilitățile lumii necapitaliste de a susține, din afară, pe adversarii dinăuntru ai ordinii comuniste, și cît de puțin periculoși sînt în fond acești adversari: în plus, orice act de susținere a disidenței într-un stat comunist intră automat în sfera actelor inamicale la adresa respectivului stat ori popor, identificat cu ordinea comunistă — și deci afectează sfera relațiilor interstatale, pe care opinia publică mondială, în larga ei majoritate, o dorește guvernată de armonie și înțelegere. Iată deci noi

limitări la „amestecul necomuniştilor" în treburile interne ale comuniştilor.

Vom înţelege astfel de ce sfera intervenţiei în afacerile interne comuniste este de regulă mărginită la „salvarea" (prin emigrare sau cereri de expulzare pe motive umanitare) unor indivizi consideraţi de guvernele comuniste disidenţi, utilizînd presiuni economice ori tîrguri de oameni (schimbîndu-i pe spioni demascaţi); să nu uităm că, în cadrul interdependenţelor economice, statele capitaliste dezvoltate îşi păstrează încă poziţiile privilegiate, pe care le pot folosi ca mijloace de presiune.* [Dar pe care practica le arată a fi foarte rar utilizate în alte scopuri decît cele dictate de interese economice ori de motive pur umanitare.]

În schimb, posibilităţile statelor comuniste de a susţine şi a ajuta pe adversarii ordinii capitaliste sînt foarte mari. Faptul că guvernele statelor comuniste sprijină partidele comuniste legale din ţările capitaliste, care dezvoltă un criticism energic al guvernelor lor, nu se consideră în genere un act „inamical" la adresa respectivelor guverne. În sfera relaţiilor interstatale, guvernele comuniste păstrează relaţii cordiale cu guvernele statelor capitaliste dezvoltate.

Nu este în intenţia noastră de a dezvolta analiza strategiilor de penetraţie a comunismului. Vom menţiona numai sprijinul — moral şi material — acordat de statele comuniste unor organizaţii legale (şi cîteodată, chiar ilegale), sprijin adesea independent de „culoarea politică" şi justificat deci numai prin scopul afirmat al acestor organizaţii de a destabiliza ordinea capitalistă.

În sfîrşit, printre posibilităţile de intervenţie comunistă în funcţionarea societăţilor necomuniste trebuie trecute şi cele oferite de pîrghiile economice ale interdependenţelor. De cele mai multe ori, statul comunist apare pe piaţa liberă ca mare furnizor, ori ca mare cumpărător — şi poate deci folosi importanta sa poziţie spre a sprijini pe unii şi a destabiliza pe alţii, cu urmarea naturală că opţiunile pot fi guvernate şi după criterii politice şi ideologice, în particular, funcţie* de atitudinea clienţilor faţă de ordinea internă comunistă din lumea a doua. [Acest

factor este adesea neglijat, deşi importanţa sa nu este mică. În numele „interesului imediat" al companiei capitaliste, de multe ori ea este tentată să închidă ochii ori chiar să ia atitudini politice sugerate de furnizorul ori clientul comunist, care îi oferă, în schimb, substanţiale avantaje.]

Vor ajunge oare interferenţele statelor comuniste în afacerile interne ale ordinii capitaliste la niveluri care ar putea produce, drept răspuns, reacţii violente ale ţărilor libere la adresa lumii a doua? După părerea noastră, nu. Am cita, în sprijinul tezei noastre, imaginea-standard promovată în perioada destinderii în Occident, deseori, ridiculizatei „infiltraţii comuniste", care face opinia publică să considere „pericolul roşu" drept o curioasă şi anacronică rămăşiţă a anilor '50. Nu este de mirare deci că, în condiţiile unei activizări reale a subminării Occidentului, percepţia opiniei publice a acestei activizări — atît de importantă pentru manifestarea unei reacţii —, va prefera să ignore aceste fenomene, în buna tradiţie a ultimelor decenii.

În concluzie, relaţiile directe dintre lumea a doua şi lumea întîia nu par să justifice ipoteza naşterii şi dezvoltării unor forţe exterioare comunismului care să dorească şi să poată înfăptui schimbări ale ordinii comuniste, acolo unde este instalată.

Ar putea oare relaţiile dintre lumea a doua şi lumea a treia, ori dintre lumea întîia şi lumea a treia, ori chiar mişcări provenite din interiorul lumii a treia, genera astfel de forţe?

Din nou, după părerea noastră, nu. În termeni reali, ţările lumii a treia* nu sînt suficient de puternice pentru a constitui, ele singure, un pericol real pentru lumea comunistă, în ipoteza că unele tendinţe expansioniste ale unor ţări în curs de dezvoltare ar putea ameninţa lumea a doua. [Reamintim că, în terminologia noastră, „lumea a treia" include exclusiv ţările *necomuniste* în curs de dezvoltare.] Eventuale conflicte, în care ţările lumii a doua ar juca rolul agresorului care atacă lumea în curs de dezvoltare par de asemenea puţin probabile. Este suficient să menţionăm, în sprijinul afirmaţiei noastre, că reacţia internaţională la orice conflict armat şi, foarte probabil, o atitudine fermă a lumii întîi faţă de orice extindere explicită şi directă a

comunismului (în termeni militari) ar descuraja o asemenea aventură. Penetrația comunistă în țările lumii a treia pe alte căi decît cele ale agresiunii directe, evident reală și în creștere, nu pare a prezenta mari pericole pentru stabilitatea mondială.

Într-adevăr, experiența arată că lumea întîia nu este preocupată de aceste aspecte, cu excepția cazului în care, confundînd comunismul cu URSS, descoperă că astfel de interferențe pot oferi forțelor armate sovietice avantaje strategice. Cazul este evident neesențial pentru analiza noastră. Avansul comunismului în lumea a treia, sprijinit moral — și cîteodată și material — de comunismul real existent, în cazul în care nu prezintă conotații strategico-militare, nu este de natură a genera reacții operaționale ale lumii întîi, cu urmări posibile pentru stabilitatea planetară.

Ar putea oare relațiile dintre lumea întîia și lumea a treia să producă forțe apte a schimba structura relațiilor societăților comuniste existente? Singurul scenariu logic al unei astfel de situații ar începe cu o intervenție comunistă în țările lumii a treia ori — mai greu — a unor țări ale lumii întîi împotriva unui stat în curs de dezvoltare, în scopul salvgardării unor interese economice, politice ori militare* [cum ar fi, de pildă, o intervenție a țărilor consumatoare de petrol împotriva țărilor OPEC, sau a unora dintre ele]. O asemenea intervenție ar putea genera un conflict major între lumea întîia și lumea a doua — ori măcar o parte din ea. Deși realismul ne-ar cere să analizăm și astfel de variante, vom aminti că agresivitatea comunismului se manifestă de cele mai multe ori verbal ori prin utilizarea mijloacelor de penetrație ce exclud conflictul armat deschis inter-state. Șansele unor intervenții de forță pe plan mondial de acest tip par deci micșorate substanțial.

În sfîrșit, relațiile din interiorul lumii a treia ar putea oare să genereze forțe care să exercite presiuni asupra structurii lumii a doua? Sînt mulți cercetătorii care socotesc că lumea a treia constituie cîmpul predilect de înfruntare directă între lumea întîia și lumea a doua. Mai mult decît atît, unii analiști cred că în spatele oricărui conflict din lumea a treia se află „ceva" ce vine din

afară, respectiv din lumea întîia ori a doua, și că între aceste două super-forțe se dă, sub ochii noștri, o adevărată luptă pentru împărțirea și reîmpărțirea planetei. Nu vom dezvolta aici aceste aspecte. Recunoscînd doar că astfel de teze ascund uneori realități, dar menționînd că, după părerea noastră, interpretarea complexelor fenomene din lumea a treia exclusiv în termeni de „influențe străine concurente" este simplistă, vom încerca să explorăm urmările unor astfel de conflicte pentru stabilitatea structurală a ordinii comuniste existente; scenariile cele mai plauzibile se referă tot la confruntările la scară largă, de forță, între lumea întîia și lumea a doua, generate însă de conflicte în lumea a treia, între părți susținute, respectiv, de cele două prime lumi. Vom regăsi aici variante analizate anterior și care ne apar ca destul de puțin probabile.

Am adăuga doar că o serie de analiști occidentali par să vadă relațiile dintre lumea a treia și respectiv lumea întîia și a doua drept simetrice, ceea ce ni se pare foarte discutabil. Într-adevăr, lumea a treia pare mai legată de lumea întîia sub raport *economic*, în timp ce legătura sa cu lumea a doua este mai degrabă *politică*; rezultă că orice crize în lume a treia sînt de regulă mai puțin resimțite în lumea întîia decît în lumea a doua. Lumea întîia are mai multă nevoie decît lumea a doua de materiile prime și piețele din lumea a treia, iar nivelul performanței sale este dependent de relațiile cu lumea în curs de dezvoltare. În același timp, lumea a doua are prin însăși structura sa capacități de risc și chiar de pierdere mult mai mari decît are lumea întîia: nefiind orientată spre performanță este mai puțin vulnerabilă în fața fluctuațiilor ce pot fi generate în interiorul lumii a treia*. [Într-adevăr, guvernul URSS de pildă a mărit în ultimii ani considerabil o serie de prețuri interne în urma ridicării prețului mondial al petrolului, fără ca aceasta să fi avut urmări asupra stabilității puterii. Astfel de situații sînt de neconceput în țările occidentale, unde orice afectează nivelul de trai poate fi utilizat ca armă politică generatoare de criză (de încredere în instituții, în guvern, în lideri, în sistem etc.)] Vedem deci cum lipsa de interes pentru performanță devine o forță stabilizatoare a ordi-

nii comuniste în competiția mondială. Rezultă deci că interesele lumii comuniste în țările în curs de dezvoltare sînt mai curînd expresia angajamentului politic și ideologic decît al nevoii de cooperare economică* — cu urmarea evidentă a unor sensibilități diferite ale lumii întîi și a lumii a doua față de problemele explozive ale lumii a treia. [Structura „ajutorului internațional" pentru dezvoltare demonstrează că, cel puțin oficial, cota lumii întîi este mult mai mare decît a lumii a doua.]

În sfîrșit, ar putea problemele interne ale lumii a doua să declanșeze, în afara acestei lumi, presiuni ce ar pune în discuție modelul canonic acolo unde este instalat? Așa cum am văzut în capitolul 4, eventualele interferențe ale supraputerilor din lumea a doua — ca URSS și China — în „treburile interne" ale altor țări comuniste, din respectivele zone de influență, nu sînt periculoase din acest punct de vedere. Toate acestea nu pot decît întări ordinea comunistă instalată, și vor produce eventual doar „variații" — ca deplasarea de la „modelul sovietic" către „modelul chinez" — totul rămînînd evident în limitele speciei comuniste. Și, în raport cu alte lumi, supra-puterile comuniste sînt garante ale ordinii comuniste instalate: orice încercare de sprijin a eforturilor de modificare a acestei ordini — ca în cazul Poloniei, de pildă — va primi prompt riposta puterii comuniste ce supervizează intreaga zonă. Problema are aici și un aspect ideologic ne-negociabil: conform teoriei ce legitimează ordinea comunistă, lumea se află în perioada de trecere spre comunism; comunismul real nu poate deci decît avansa, în orice caz păstrîndu-și pozițiile cucerite. Orice alternativă pune astfel în discuție chiar bazele puterii comuniste, acolo unde ea funcționează.

Rezultă deci că orice încercare de intervenție din afara lumii comuniste, în problemele interne ale lumii comuniste, se transformă în conflict între una dintre supra-puterile comuniste și forța ce se amestecă în aceste probleme interne. Un scenariu ce rămîne însă deschis este cel legat de o intervenție din afara lumii comuniste împotriva acesteia, dar generată de un conflict de mari proporții și dus pînă la ultimele limite între cei doi

giganți comuniști, posesori de arme nucleare. În condițiile războiului modern, mai are rost să ne gîndim la ce s-ar întîmpla *după* astfel de evenimente?

Să reținem, deci, că, în ipoteze plauzibile, stabilitatea internă a lumii a doua nu pare a fi pusă în pericol de forțe din afara acestei lumi.

5.3. Rezultă că lumea a doua, ca mulțime de societăți în care funcționează modelul canonic, prezentat în capitolul 2, evoluează ca urmare a propriilor sale resorturi. Modul de operare al modelului canonic precizează, în fond, limitele „speciei" în care ar putea fi imaginate alternativele de dezvoltare a comunismului real. Vom schița cîteva scenarii prospective posibile.

Prima variantă ce se cere explorată este desigur cea tendențială. În această viziune, trăsăturile modelului canonic se vor interanaliza progresiv — la nivel individual și de grup. Noile reflexe ale „omului nou" și „societății noi" se vor instala definitiv, refuzînd alternativele și actuala formă de societate comunistă se va *prelungi* în viitor. Anii 80 par să se așeze sub semnul acestei prelungiri inerțiale. Aceasta înseamnă că, în pofida schimbărilor inevitabile de lideri — ca în URSS — ori a primenirii elitelor, „ceea ce va fi" este practic din aceeași sferă cu „ceea ce este": noii lideri vor fi de același tip cu cei vechi, problemele de azi vor fi simplu „transportate" în timp, mecanismele de control și autoreglare ale sistemului vor funcționa ca și acum. În limitele speciei, vom putea vorbi de progres (legat de pildă de inevitabile ameliorări la nivelul civilizației industriale, ori de ridicarea nivelului de trai ca urmare a creșterii economice, fie ea chiar foarte lentă). O condiție necesară pentru funcționarea acestei variante este însă respectarea, în cadrul societăților comuniste, a contractului social, atît de către putere cît și de către mase. Pentru putere, respectarea contractului social revine la asigurarea acelei minime competențe la nivelul planificării și conducerii activităților economice care asigură funcționarea economiei — sau măcar menținerea nivelului de trai, cu acoperirea nevoilor esențiale ale populației. Pentru mase,

respectarea contractului social înseamnă „plată în obediență" pentru nivelul de trai asigurat și în continuă — deși lentă — creștere. În condițiile respectării contractului social, în pofida lipsei elucidării unuia dintre mecanismele cele mai complicate ale funcționării lumii comuniste — și anume, cel al transferului puterii* — socotim că anii 80 nu vor aduce modificări spectaculoase în evoluția lumii comuniste. [Într-adevăr, cel puțin după știința noastră, pînă acum în cercetarea acestei probleme fundamentale — a continuității comunismului — nu s-a depășit cadrul, în cel mai bun caz artizanal, al unor speculații întemeiate pe informații discutabile, cu rezultate adesea contrazise de realități. Ilustrăm afirmația noastră prin nesiguranța cu care este abordată, de pildă, tema succesiunii lui Brejnev în URSS.]

Există însă, teoretic cel puțin, și șansa nerespectării contractului social ce asigură stabilitatea ordinii comuniste. Aceasta generează alte scenarii de evoluție a lumii a doua, ca variații la imaginea pur tendențială sugerată anterior.

Să presupunem, de pildă, că din diferite motive — incompetență, sabotaje interne și externe, ori conjuncturi internaționale nefavorabile — conducerea comunistă face grave greșeli de planificare și organizare a producției și desfacerii mărfurilor, cu urmări directe în scăderea drastică a nivelului de trai al populației, ajunsă în imposibilitatea de a-și acoperi nevoile materiale fundamentale*. [Ca în Polonia ori România.] Drept consecință a acestei „violări" a contractului social de către conducerea comunistă, populația este împinsă să conteste clauzele care o obligau la obediență. Se creează astfel o stare generală de nemulțumire față de modul în care societatea comunistă este organizată și condusă*. [Vom menționa aici că apariția nemulțumirii de masă nu reprezintă, prin ea însăși, un pericol pentru ordinea comunistă — așa cum par adesea să considere analiștii occidentali. Nemulțumirea nu înseamnă automat presiune pentru altceva — o alternativă de pildă — și, ținînd seama de reflexele instalate ale lumii comuniste și de imposibilitatea legală a organizării în afara controlului puterii, nu poate fi decît arareori

dirijată spre obiective constructive (așa cum s-a întîmplat în Polonia).] Evoluția nemulțumirii și a poziției puterii față de nemulțumire schițează perspectivele alternative sub care pot evolua societățile comuniste, în perioada de criză economică mondială caracteristică prezentului deceniu.

O variantă posibilă — și ce pare și probabilă — este riposta la nemulțumire prin forță, ducînd la instalarea unor dictaturi militare ori cvasi-militare comuniste — astăzi în Polonia, în viitor poate în România sau în URSS. Vom menționa în treacăt că sporirea tensiunii în viața internațională, ca și a polemicii — este drept, exclusiv verbale — între comuniști și anti-comuniști, creează condiții foarte favorabile justificării acestor măsuri de excepție, menite să acopere eșecurile grave — dar de regulă evitabile — ale puterii comuniste. Măsurile excepționale pot fi relativ ușor (și plauzibil) trecute în contul nu al acestor greșeli ci în cîmpul măsurilor necesare a fi luate pentru protejarea noii ordini, atacată fățiș de adversarii săi externi. Să observăm că instalarea unei dictaturi militare comuniste, deși în mod natural ar trebui legată de o serie de măsuri interne destinate „a liniști" spiritele, pedepsind pe vinovații care au provocat nemulțumirea, nu este neapărat legată de înlocuirea liderului ori a întregii elite conducătoare. Și ne putem cu siguranță imagina — mai ales acum după experiența poloneză — cum unii lideri se vor așeza ei înșiși în fruntea unei „lovituri de stat" militare (ori cvasi-militare) și prezidînd ei înșiși „înnoirea" propriei lor politici. În sfîrșit, este de prisos constatarea că toate aceste evoluții posibile nu depășesc cadrul speciei definite de funcționarea modelului canonic al ordinii comuniste. Într-un fel, chiar, are loc o explicitare a structurii fundamentale ce guvernează această ordine. Și este de așteptat ca astfel de posibile dezvoltări să-și caute justificări de masă în argumente naționaliste — de tipul „salvării naționale" ori „supraviețuirii", evident subînțeleasă ca „supraviețuirea națiunii *comuniste*". Consecințele structurale vor fi deci legate de promovarea național-comunismului, ca variantă de termen lung a evoluției ordinii comuniste.

O a doua variantă posibilă de răspuns la nemulțumirea de masă este *reforma* — urmînd, de pildă, sugestia oferită de Ungaria. Conducerea comunistă ia ea însăși inițiativa ameliorării structurilor — de regulă economice — îmbunătățind astfel nivelul de trai al populației. Este de la sine înțeles că astfel de reforme, inițiate și conduse de sus, vor fi astfel proiectate încît să nu pună în discuție puterea care le-a imaginat. Nu vom avea de a face deci cu modificări de esență ale comunismului, ci cu perfecționări ale noii ordini. Vom asista probabil la descentralizări ale activităților economice, la acordarea de stimulente vizînd o oarecare implicare a indivizilor în procesele productive — totul „fiind dat" de conducere și rămînînd sub controlul strict al puterii ne-negociabile, gata eventual să ia înapoi ceea ce amenință să devină periculos pentru statutul său. Este deci evident că reformele se vor opri înaintea tolerării unui adevărat pluralism politic, cu un joc cu reguli controlabile și, deci, cu rezultate incerte putînd duce, teoretic, și la schimbarea partidului unic. Și aici vom avea de a face cu evoluții ce rămîn în limitele speciei societăților comuniste, generate de modelul canonic din capitolul 2.

Există oare și variante de dezvoltare ale comunismului instalat care să depășească aceste limite? După părerea noastră astfel de ipoteze sînt puțin probabile. Vom schița totuși, pentru completitudine, două astfel de variante necanonice.

Ne putem astfel imagina o situație în care nemulțumirea de masă se manifestă destructiv și scapă de sub controlul puterii comuniste*. [O astfel de variantă nu poate fi imaginată decît în URSS ori China. În alte țări comuniste, suprputerile comuniste nu ar tolera astfel de situații intervenind în timp util pentru restabilirea ordinii comuniste.] Aceasta ar implica paralizarea și dizolvarea structurilor politice și administrative comuniste, ca și a aparatului de control și a celui represiv. Ținînd seama de caracterul ordinii comuniste, incompatibile cu existența unor organizații alternative la putere și „în stare de așteptare" — urmarea probabilă a unei astfel de situații ar fi instalarea haosului social. În vidul de putere creat, violența revendicativă și

vindicativă s-ar manifesta aproape nestingherită. O serie de reflexe individuale și de grup anihilate de funcționarea ordinii comuniste, refulate dar nu total uitate, ar fi redescoperite într-un climat dominat de instabilitate și incoerență. Cel puțin într-o primă etapă, societatea ar putea fi dominată de grupurile care și-au „exersat" reflexele de luptă și apărare și sub ordinea comunistă canonică — cităm, de exemplu, pe cei antrenați în funcționarea „economiei paralele", pe „gangsterii" și „milionarii roșii", ce au știut să folosească paravanul comunismului pentru urmărirea și atingerea propriilor lor obiective. Restabilirea unei astfel de situații nu ar fi ușoară; și cu toate că revenirea la ordinea comunistă canonică ar părea improbabilă, cel puțin la fel de improbabilă ne-ar părea reconstituirea bruscă a unei ordini democratice și pluraliste pe un teren social unde nimic nu pare pregătit pentru aceasta*. [„Ieșiri" plauzibile dintr-o astfel de criză — după părerea noastră foarte puțin probabilă ea însăși — ar fi, pentru URSS, dezmembrarea în state totalitare independente — unele poate rămînînd național-comuniste, altele numai religios-naționaliste ori militar-naționaliste, unele fundamentalist-islamice etc. Ipoteza democrației pluraliste introduse subit, ca urmare a crizei, ne pare însă aproape fantastică.] Am asista deci la o evoluție „în afara speciei societăților comuniste. În acest caz va fi greu de stabilit dacă pentru cei supuși ei, varianta respectivă va fi mai bună sau mai rea decît cea canonică și nu am avea de a face în fond cu o degenerare socială și nu cu o mutație progresistă ori măcar naturală.

Ar putea oare sistemele sociale din lumea a doua să depășească limitele speciei lor, dar de data aceasta spre regimuri pluraliste, în sensul de regimuri politice cu mai multe centre de putere și cu putere negociabilă*? [Precizăm că, cel puțin teoretic, astfel de structuri sînt obligatoriu legate de ordinea capitalistă și de menținerea marii proprietăți asupra mijloacelor de producție și a pieței libere concurențiale; este însă drept că, pînă acum, numai astfel de societăți au cultivat pluralismul politic.] Așa cum am arătat în capitolul 1, aceasta pare o idee curentă în Occident. Se crede adesea cu seriozitate că sprijinul economic

și cooperarea cu țările comuniste, ca și acordurile politice prietenești încheiate cu guvernele comuniste, vor duce lumea a doua la progres economic *și* politic — acesta din urmă fiind, se subînțelege, dirijat către pluralism și democrație, și neglijînd faptul esențial că toate aceste măsuri *legitimează* și *întăresc* ordinea comunistă acolo unde este instalată, favorizînd astfel evoluția sa firească spre adîncirea acestei ordini și nu spre modificarea ei.

Cartea de față a urmărit, în esență, să ilustreze nerealismul unor astfel de păreri. Ar rezulta deci că schimbarea unui scenariu „de trecere" spre pluralism ar contrazice fundamentul însuși al demersului nostru.

Repetînd convingerea noastră că o astfel de evoluție pare foarte puțin plauzibilă, vom enunța însă, din motive de simetrie a evantaiului de posibilități și mînați de aceleași principii de obiectivitate pe care ne-am străduit să nu le încălcăm, cîteva elemente ce ar putea totuși justifica „trecerea spre pluralism" în lumea a doua.

Factorul-cheie al unui astfel de scenariu ar fi, după părerea noastră, *politizarea* maselor largi ale populației — ori *re*-politizarea lor, dacă ordinea comunistă a fost instalată într-un spațiu unde au existat cîndva unele tradiții pluraliste și democratice. Aceasta înseamnă în esență conștientizarea — la nivel de masă — a faptului că puterea politică poate fi reproblematizată, și în particular că este teoretic negociabilă. Dificultățile unei atari redescoperiri sînt enorme, și tot ceea ce am putea schița aici ar fi numai cîteva elemente necesare — dar nu suficiente pentru instalarea acestei convingeri, atît de firească în altă parte.

Vom menționa astfel demitizarea puterii comuniste și a legitimității sale în fața propriului popor, ceea ce implică în primul rînd dezmembrarea monopolului comunist asupra informației și diversificarea surselor și canalelor de informație accesibile cetățenilor lumii a doua*. [Din punct de vedere pur tehnic, astfel de probleme par soluționabile: rețele TV, pe lîngă cele de radio, care, pot fi recepționate fără bariere de către cetățenii lumii a doua și prezentînd alternative la informația oficială comunistă, pe lîngă programe ce ar discuta, în spiritul diversității de opinii, probleme ale lumii a doua și ale altor „lumi", lărgind astfel cadrul schițat de „Europa liberă" și „Libertatea", dar nu neapărat către opinii de opoziție, ci pur și simplu către viziuni pluraliste ar putea deveni, astăzi, mult mai eficace decît amenințările belicoase și bombele mai mult sau mai puțin curate.] Un astfel de efort ar implica însă, este drept, și preocuparea lumii „necomuniste" pentru aceste probleme, preocupare ce este lesne interpretată ca un „amestec în treburile interne". De mare importanță în reproblematizarea puterii comuniste ar fi discuția liberă asupra performanței sale — cu analize lucide ale *eșecurilor**, cu critica deschisă a liderilor și elitelor și a politicii lor — toate acestea în fața propriului popor, deci forțînd barierele monopolului structural asupra informației caracteristic noii ordini. [Cităm, în această privință, impactul real pe care l-ar putea avea, asupra opiniei publice din țările comunsite, difuzarea informațiilor privind aspectele pe care guvernele comuniste nu le comunică de obicei cetățenilor lor: cererile acceptate și refuzate de ajutor economic, clauze ale tratativelor economice ce obligă statul comunist să apară în postura de solicitator — și nu de partener egal, eventual atotstăpînitor — situații în care statele comuniste cedează presiunilor și „se retrag" etc.] Promovarea, în lumea comunistă, a unui *statut* acceptat pentru opiniile ce diferă de cele ale puterii — nu neapărat pe calea oficializării așa-numitei disidențe, ci, de pildă, cel puțin la început, prin încurajarea pluralismului afirmat în opinii ce rămîn în sfera constructivă a îmbunătățirii și nu schimbării ordinii existente — ar avea la rîndul lor un rol important în relativizarea puterii comuniste și legitimității sale, al căror caracter absolut este atît de important în funcționarea modelului canonic al noii societăți.

Într-o astfel de atmosferă, în care apar îndoieli și discuții deschise asupra rezultatelor a ceea ce s-a făcut, ar putea teoretic renaște interesul pentru „ceea ce este de făcut" — cu redescoperirea valorii pierdute a *participării*. Mai departe, ar trebui ca virtuțile participării să fie *probate* în practica socială: pornind

de la avantajele discutării deschise și a luării deciziei, ca urmare a presiunii „de jos", în unele probleme negociabile* — și, pentru început chiar periferice — s-ar putea treptat instala convingerea că individul *este capabil* să influențeze opiniile puterii, ca urmare firească a tentației de a-și exercita influența în direcția *dorită* de el. [Cităm, astfel, probleme cu caracter sindical — de genul celor ce au mobilizat, la început, muncitorimea poloneză.] Diversitatea de interese reale, caracteristică și societății comuniste*, [căci, într-adevăr, diversele statuturi și poziții sociale vor crea totdeauna, chiar pe terenul netezit al ordinii comuniste, anumite diversități de aspirații.] va crea acum premisele conturării unor grupuri sociale, constituite (informal) pe baza unității (ori concordanței) în aspirații, și dorind să influențeze puterea în direcția acestor aspirații. Practic, astfel de grupuri (informale) există deja chiar în societatea comunistă canonică. De regulă însă puterea „arbitrează" între ele și este destul de autoritară spre a le stăpîni și orienta spre propriul său interes. Noutatea scenariului pe care îl descriem ar consta in „oficializarea" acestor grupuri — ca urmare a ponderii și prezenței lor — în legitimarea lor chiar organizațională și în acceptarea lor ca parteneri într-un *dialog* social, ce ar urma să înlocuiască monologul de pînă acum al puterii comuniste. În acest moment, însuși contractul social al funcționăriii societății comuniste ar putea deveni obiect de negociere. S-ar deschide astfel spațiul unor noi structuri sociale, poate mai apropiate de visurile de tinerețe ale lui Marx decît de realitățile de azi ale lumii a doua. Ne vom opri însă înaintea dezvoltării acestei noi utopii* „de ordinul doi" — rezistînd astfel tentației de a vedea, în aceste speculații, modul în care „prima utopie" comunistă ar putea fi reabilitată printr-o nouă — și de data acesta „adevărată" [Condițiile concrete de realizare a acestui scenariu sînt practic atît de depărtate de ceea ce se întîmplă astăzi în lume, încît calificativul „utopic" nu pare gratuit. Menționăm cîteva dintre aspectele necesare, ce contrazic în modul cel mai flagrant realitatea prezentă: interesul pentru spargerea blocadei informaționale, nu pe calea stimulării opoziției disidente, con-

damnate la exil ori marginalizare, ci a afirmării opiniilor independente; renunțarea la a reduce relațiile cu lumea a doua la relațiile inter-statale și inter-guvernamentale; distincția între comunismul structural și „pericolul sovietic"; schimbarea strategiilor de stabilizare (chiar indirectă, chiar nedorită) a ordinii comuniste caracteristice ultimelor decenii (cum ar fi de pildă, sprijinirea național-comunismului).] — „revoluție socială" în lumea a doua, revoluție care să o ducă într-adevăr la comunism*. [Un argument hotărîtor în favoarea caracterului mai degrabă utopic al acestui scenariu este de ordin geopolitic. Spre a putea fi realizabil oriunde în lumea a doua, acest scenariu ar trebui să fie realizabil în URSS (ori China). Evident, altfel, supraputerile comuniste ar putea interveni, în timpul necesar, pentru normalizarea situației. Este evident însă că tocmai în URSS (și probabil și în China), unde ordinea comunistă este rezultatul victoriei împotriva alternativelor interne — care o legitimează — unde reflexele „noii ordini" au fost educate de decenii și unde puterea este consolidată și de rolul său pe plan mondial, condițiile trecerii spre pluralism — pluralism care nu a funcționat niciodată în acele spații — sînt mai greu de realizat.] Să conchidem deci că, cel puțin în viitoarele decenii, evoluțiile din lumea a doua nu par să depășească frontierele acestei noi specii de societate, definite prin funcționarea modelului nostru canonic. Puteam abia acum justifica de ce am vorbit atîta, în acest studiu, despre „stabilitatea" lumii a doua: ne-am referit, în fond, la capacitatea acesteia de a absorbi orice perturbații și de a -și conserva structura canonică stabilă pe termen lung.

5.4. Ce impact are stabilitatea internă a „lumii a doua" pentru dinamica mondială, într-o perspectivă pe termen lung?

Un răspuns detaliat la acestă întrebare ar justifica el însuși multe volume de tipul celor de față, și depășește cu mult cadrul lucrării noastre. Vom porni însă de la observația că diferențele structurale între cele „trei lumi" — și, în particular, problemele specifice „lumii a doua" — au fost sistematic neglijate în toate

încercările de modelare globală pe care le cunoaștem, fie ele elaborate sub egida O N U, a Clubului de la Roma și a altor organizații guvernamentale ori neguvernamentale.

În mod tacit se presupune că viața planetară este dominată de valori și criterii ce permit delimitarea a numai două tipuri de societăți — dezvoltate și în curs de dezvoltare —, considerîndu-se implicit că fenomenul comunist reprezintă ori o formă de manifestare a dezvoltării (ca în URSS.) ori subdezvoltării (ca în China). Se postulează de asemenea că „factorul antrenant" al dinamicii mondiale ar trebui căutat ori în lumea dezvoltată — arogant evoluînd „postindustrial" și obligînd „restul" să se acomodeze cu această situație —, ori în lumea în curs de dezvoltare — evoluînd sub presiunea supraviețuirii, și obligînd „restul" să se adapteze nevoilor sale devenite primordiale la nivel planetar. Mai toate problemele dinamicii mondiale sînt însă astfel puse încît nu permit delimitarea lumii comuniste de celelalte lumi.

Este oare realist un astfel de demers?

După părerea noastră, nu. În lumea comunistă și în celelalte lumi „ceea ce este important" pentru dinamica mondială este definit în moduri diferite. Pentru comuniști, procesul fundamental al lumii contemporane este trecerea spre comunism: și se înțelege de la sine că în această viziune abia în momentul în care societatea comunistă va deveni planetară, toate problemele cu care se „luptă" astăzi omenirea — mai degrabă nejustificat, cum par să afirme apologeții „lumii a doua" — vor putea fi într-adevăr soluționate, prin planificare planetară și alocare planetară a resurselor pentru îndeplinirea unor obiective planetare comuniste. Pînă atunci, însă, lumea comunistă este nevoită să coexiste cu „alte lumi" — a căror arie geografică în continuă diminuare le demonstrează declinul, cum susțin aceiași apologeți —; în acest dialog planetar temporar — în care partenerii sînt condamnați — „lumea a doua" introduce o logică și o etică specifică, legitimate teoretic de idealul comunist de termen lung și posibil a fi aplicate datorită structurilor specifice. În logica acestei dezvoltări, elementele esențiale sînt cele politice,

legate de conservarea puterii și perpetuarea ei, în „spiritul" modelului canonic descris în capitolul 2, stabil în prezența „perturbațiilor" explorate în capitolele 3 și 4; și, în lumina acestei noi logici, conceptele capătă noi sensuri. Vom exemplifica cu două dintre noțiunile cele mai utilizate în viziunile globalizante, noțiunea de *resursă* și noțiunea de *criză*. Pentru lumea a doua, *resursa* este tot ceea ce poate fi folosit pentru atingerea obiectivului — definit prin stabilizarea și destinderea ordinii comuniste; rezultă, deci, că, atunci cînd se vorbește despre „resurse ale lumii a doua", ar trebui introduse aici nu numai „rezervele" fizice și umane utilizate de toate celelalte tipuri societale, ci în modul specific de utilizare a resurselor *umane* (intemeiat pe obediență și dirijare sub control centralizat) și mai ales informaționale (ce permit manipularea feed-back-ului social), împreună cu marea libertate — pentru conducere — pe care o introduce *indiferența la performanță*. Obținem evident o viziune asupra resurselor foarte diferită de cea cultivată în celelalte lumi, unde obiectivele sînt diferite — de pildă, fericirea și prosperitatea (în „lumea întîia") ori supraviețuirea (în „lumea a treia") — iar performanța este adesea criteriul de stabilizare a puterii. La rîndul său, pentru lumea a doua *criza* este legată exclusiv de instabilitatea puterii comuniste, iar rezolvarea ei — de „normalizarea" situației, respectiv de re-stabilizarea ordinii comuniste; și, ținînd seama de structura societăților din „lumea a doua", este evident că posibilitățile de control ale „crizei" în comunism sînt foarte mari, și că mecanismele de autoreglare ce asigură stabilitatea ordinii comuniste pot fi folosite practic fără restricții în vederea depășirii eventualelor crize — chiar cu „costuri" sociale de neconceput în afara lumii comuniste.* [Cităm, în această direcție, „normalizările" staliniste ori modul de rezolvare a crizelor în perioada lui Mao.] Vom găsi iarăși o imagine a crizei foarte diferită de cea întîlnită în alte lumi, unde cîteva procente în sus ori în jos, pentru performanță ori pentru unii parametri de control (ca șomajul ori inflația) declanșează mecanisme ce pot pune serios în discuție stabilitatea ordinii

sociale, provocînd și ele — dar în acest alt sens — „crize" ce oferă apoi teren discuției și renegocierii puterii.

Să reținem, deci, că modul specific în care societățile din „lumea a doua" își definesc conceptele, își stabilesc prioritățile și funcționează efectiv în dialogul planetar introduce reale dificultăți* în încercările de a obține modele unitare globale ale evoluției întregii societăți umane: și, după părerea noastră, ignorarea acestor aspecte constituie una dintre sursele esențiale ale lipsei de realism a modelelor elaborate pînă în prezent. [Într-adevăr, de pildă, analiștii occidentali nu fac de regulă distincție între modurile în care conceptele sînt definite și utilizate în „lumea lor" și în alte lumi: drept urmare, o expresie precum „criza comunismului" devine ambiguă, în fond ea însemnînd imaginea occidentală asupra crizei, dar aplicată comunismului — în sens evident ignorat de marea masă a celor ce vin în contact cu textul inițial.]

Concluziile discuțiilor noastre privind stabilitatea societății comuniste sugerează însă un nou demers în modelarea globală. Prospectologii știu că explorarea sistematică a variantelor în evoluția unui sistem social dat devine mai lesnicioasă atunci cînd sistemul respectiv prezintă unele axe relativ stabile în dinamica sa — deoarece axele respective pun în evidență alternativele plauzibile și delimitează relativ clar cîmpul alternativelor puțin plauzibile.

După părerea noastră, pentru dinamica sistemului mondial, „subsistemul" reprezentat de „lumea a doua" poate juca rolul unui astfel de ax stabil; și, după cum vom încerca să demonstrăm, și al unui factor antrenant pentru întreaga evoluție planetară.

Într-adevăr, așa cum am încercat să demonstrăm, atunci cînd peste tot au loc prefaceri și răsturnări, o treime din omenire — și anume, lumea a doua — avansează ferm între limite structurale și comportamentale previzibile. Unul din trei dintre cetățenii planetei se naște și trăiește astfel într-un grup social ce dezvoltă constant ordini sociale indiferente la performanță, întemeiate pe obediență și susținere necondiționată a unei puteri ce se perpetuează, ordini protejate împotriva imixtiunilor din afară și puțin dependente de ceea ce se întîmplă *în* și *cu* celelalte lumi.

În schimb, dependența „restului" lumii de lumea a doua pare să crească. Se vorbește astăzi mult despre interdependențe — iar perioada destinderii a creat deja obișnuința unor puternice schimburi internaționale, generînd complicate relații economice și politice. În relațiile sale cu „lumea întîia", lumea a doua, care între altele dispune de toate resursele naturale necesare eventualului său progres economic, s-a arătat a fi un partener serios și corect, capabil să achiziționeze produse, oferind o piață de credit cu acoperire și apt să livreze în schimb produse — mai ales primare ori incluzînd mînă de lucru sumar calificată. În exploatarea acestor relații, însă, lumea a doua are avantaje hotărîtoare față de partenerul său capitalist: relativa indiferența la performanța economică și structurile de putere în funcțiune permit lumii comuniste să amortizeze fără urmări grave — în planul „crizei" politice — diminuarea ori pur și simplu încetarea schimburilor cu lumea întîia, pe cînd stabilitatea economică și politică a lumii întîi ar avea mult de suferit ca urmare a unor politici asemănătoare din partea lumii a doua. Vedem deci că, pe calea unor aparente interdependențe simetrice, diferențele structurale între cele două lumi introduc în fond asimetrie, și în particular creează o adevărată dependență a lumii întîi față de lumea a doua. „Strategii" economici ai lumii întîi — și așa destul de neomogenă, concurențială și neunitară, în imposibilitatea cronică de a acționa coordonat — combat această evidență prin încercarea de diversificare a schimburilor cu lumea a doua, văzută în special prin prisma divergențelor conjuncturale între superputerile comuniste URSS și China și încercînd astfel să evite urmările presiunilor eventuale concertate; și în acest fel, însă, amplificarea schimburilor are drept rezultat o anume dependență a lumii întîi de lumea a doua, căci atingerea unui anumit nivel al schimburilor cu o singură suprapputere comunistă, ori nevoia unui echilibru între schimburile cu cele două superputeri, devin în fond restricții pentru evoluția independentă a lumii industrializate occidentale.

Raţionamente de acelaşi tip demonstrează de asemenea creşterea dependenţei „lumii a treia" de „lumea a doua". Într-adevăr, în schimburile economice cu ţările în curs de dezvoltare, de regulă constrînse a urmări performanţa, lumea a doua îşi conservă avantajele de comportament pe care le oferă structurile sale stabile şi relativa sa indiferenţă la performanţă; aceasta creează excelente oportunităţi pentru utilizarea unor schimburi în scopuri politice, şi într-o perspectivă pe termen lung — de pildă, acceptînd pierderi economice pe termen scurt în schimbul atingerii unor obiective politice pe termen lung, printre aceste obiective putînd figura şi concurarea influenţei „lumii întîi" în anumite zone geografice. Relaţiile dintre lumea a doua şi lumea a treia nu pot fi reduse la schimburile economice: rezonanţa politică în care se găsesc aceste tipuri societale — ambele refuzînd, de regulă, democraţia de tip occidental, şi găsindu-se aliaţi naturali în faţa „bogaţilor, ce au" — oferă bazele cooperării politice şi chiar militare; şi, dacă ţinem seama că singura superputere militară aptă, în viziunea lumii a treia, a se opune forţei militare a lumii întîi, simbolic reprezentate de SUA, se găseşte în lumea a doua — şi este URSS — vom găsi noi temeiuri ce justifică posibila întărire a dependenţelor între vindicativa lume a treia şi lumea comunistă. Să remarcăm, în sfîrşit, că relaţiile dintre lumea a doua şi lumea a treia sînt mediate şi prin intermediul relaţiilor fiecăreia dintre aceste „lumi" cu lumea întîia: într-adevăr, lumea întîia se vede invitată să compenseze, pe cale economică, avantajul structural pe care îl are de la început lumea a doua în încercarea de controlare a spaţiului considerat încă deschis al lumii a treia şi aceasta introduce noi restricţii pentru democraţiile industriale, încurajînd şi indirect „alianţa" de esenţă dintre lumea a doua şi lumea a treia.* [Cititorul va fi desigur surprins să vadă cum, cel puţin aparent simplist, ne referim la spaţii atît de eterogene şi divizate ca cele ale lumii în curs de dezvoltare, ori ca acela al democraţiilor industrializate, ori chiar ca acela al ţărilor comuniste, ca la „lumi" unitare, cu acţiuni coordonate şi reacţii omogene. Recunoscînd justeţea de principiu a unei atari observaţii critice, vom repeta

totuşi opinia noastră că în perspectivă structurală şi comportamentalistă, în aceste spaţii contradictorii se stabilesc *rezonanţe*, ce permit identificarea unor atitudini canonice, standard — pe care abia apoi se „grefează" diferenţele conjuncturale, cu urmări evidente în diversificarea acţiunilor şi reacţiilor posibile. Largile aproximaţii cu care operăm sînt deci justificate numai la acest nivel, al cadrului general în care abia apoi operează factorii concreţi, economici, politici, culturali etc.]

Vom menţiona şi aici că în ţesătura foarte complicată de interrelaţii aparent simetrice — cel puţin la prima vedere, dependenţa dintre lumea a doua şi lumea a treia poate oferi posibilitatea atît a „manevrării" lumii a treia de către cea comunistă cît şi reciproc, a lumii comuniste de către cea în curs de dezvoltare —, structura lumii a doua îi creează acesteia avantaje tactice şi chiar strategice hotărîtoare: nu vom asista deci, simplu, la creşterea interdependenţelor, ci, aşa cum subliniam înainte, la sporirea dependenţei lumii a treia faţă de lumea a doua — în special politică şi militară.

Obţinem, astfel, următoarea imagine asupra dinamicii mondiale şi resorturilor ei.

Dinamica mondială este dinamica simultană a „trei lumi" diferite, legate prin complexe interrelaţii, iar viitorul lumii este, în ultimă analiză, viitorul concomitent al acestor lumi. Dintre acestea, lumea a doua, cu o structură internă stabilă şi puţin sensibilă la ceea ce se întîmplă în alte lumi, avansează ferm, în limite structurale şi comportamentale previzibile, spre un obiectiv explicit — instalarea societăţii comuniste planetare; în plus, ca urmare a structurii sale şi a interdependenţelor globale, această parte decisivă a societăţii umane capătă puterea de a influenţa şi manipula „cealaltă" parte, ce devine din ce în ce mai dependentă de ea. Spre deosebire de „partea decisivă" a societăţii, lumea întîia şi lumea a treia nu par să ofere obiective alternative comparabile ca impact şi eficienţă, şi nici strategii coerente de atingere a unor astfel de obiective: „lumea întîia" nu-şi propune, cel puţin după ştiinţa noastră, „planetizarea" valorilor sale — şi este cel mult interesată de status quo —, pe

cînd „lumea a treia", vindicativă, nu-şi propune şi mai ales nu poate urmări realist obiective care să depăşească „spaţiul" său propriu şi să pună în discuţie obiectivele partenerilor.

Rezultă deci că, cel puţin în viitoarele decenii, evoluţia comunismului este cea care „dă pulsul" dinamicii mondiale: urmîndu-şi propriile sale resorturi, lumea a doua devine axul stabil, cu care toţi „ceilalţi" se văd siliţi să se acomodeze.* [Cursa înarmărilor oferă un exemplu grăitor în această privinţă: este în afară de discuţie că, în ultimii zece ani, sovieticii au „imprimat ritmul" — toţi ceilalţi văzîndu-se obligaţi să găsească soluţii la problemele nou create.]

În acest foarte special sens, comunismul real devine, într-adevăr, factorul antrenant al dinamicii mondiale.

Dacă viitorul social este, aşa cum subliniam înainte, viitorul concomitent al celor „trei lumi" în interrelaţie, şi dacă „lumea a doua" este axul stabil şi factorul antrenant al dinamicii mondiale, ne pare cu totul normal ca orice demers modelator global să înceapă cu explorarea viitorului concret al lumii comuniste de astăzi, direct previzibil — şi abia apoi să construiască şi să exploreze variantele globale, selectînd din mulţimea posibilităţilor teoretice numai acele alternative compatibile cu acest viitor stabil. Un astfel de demers ar fi evident foarte diferit de cele utilizate pînă acum în studiile globaliste: credem însă că el ar permite construirea de scenarii prospective nu numai formal coerente, ci şi plauzibile şi mai ales lucide. Cercetarea viitorului ar ieşi astfel din sfera speculaţiilor ori iluziilor utopice şi ar putea căpăta realism şi consistenţă, oferindu-ne libertatea de a înţelege lumea în care trăim şi sensurile devenirilor sale.

În loc de încheiere

Acum abia, la sfîrşitul încercării noastre, putem justifica o serie din afirmaţiile cu care am încercat să o legitimăm (în capitolul 1) şi care, desigur, au putut părea atunci părtinitoare şi hazardate.

Am văzut că, drept urmare a revoluţiei bolşevice din Rusia, a celui de-al doilea război mondial şi a evenimentelor care i-au urmat, ca şi evoluţiei situaţiei internaţionale din ultimele decenii, în lume a apărut, s-a dezvoltat şi apoi s-a instalat un nou tip de organizare socială, nemaiîntîlnit în istorie — comunismul real. Noutatea acestei societăţi se manifestă la nivelul structurii (ori anatomiei), care generează un comportament şi evoluţii proprii. În pofida diversităţii de condiţii economice, sociale şi culturale în care a fost implantată, noua ordine comunistă creează deci societăţi ce aparţin unei aceleiaşi specii, definind un spaţiu pentru care am propus numele de „lumea a doua": aceste societăţi se găsesc deci, indiferent de relaţiile lor vizibile, într-un soi de „rezonanţă structurală", pe baza căreia reacţionează unitar la schimbările ce apar în dinamica mondială. Acest caracter unitar al reacţiei se manifestă în special în relaţiile cu alte tipuri de societăţi, cu care „lumea a doua" coexistă — în viziunea sa, temporar: cu lumea întîia (democraţiile industrializate) şi cu lumea a treia (ţările în curs de dezvoltare necomuniste, adică fără partid unic de orientare marxist-leninistă).

Am încercat să demonstrăm, în această lucrare, că o trăsătură fundamentală a „lumii a doua" este stabilitatea sa structurală şi funcţională. În mod paradoxal, aparentele sale disfuncţii* o întăresc — în sensul întăririi puterii şi monopolului ei, aşa

cum am văzut în capitolul 3. [Prin simetrie, același lucru se poate afirma și despre „lumea întîia": s-a spus adesea că disfuncțiile capitalismului au devenit surse ale întăririi și perfecționării sale. Trebuie însă remarcat că, spre deosebire de perfecționarea ordinii comuniste, perfecționarea democrației burgheze duce, în ultimă analiză, la multiplicarea centrelor de putere și la disoluția puterii în societate. În termeni politici, deci, avem de-a face cu evoluții asimetrice a structurilor de putere.] Iar dificultățile rezolvării problemelor naționale — surse grave de instabilitate, în alte societăți — pot deveni și chiar se transformă în resurse, utilizabile pentru întărirea noii ordini, așa cum am arătat în capitolul 4. Mai mult decît atît, din alianța comunismului cu naționalismul ia naștere o *nouă* formă a acestuia — *național-comunismul*, formă mult mai atrăgătoare și mai eficientă decît tradiționalul comunism supus restricțiilor ideologice și internaționaliste, și oferind cadrul ideal de manifestare a puterii comuniste.

În sfîrșit, trebuie remarcat că, într-adevăr, pentru „lumea întîia" și „lumea a treia", „lumea a doua" constituie un pericol: acest pericol nu provine însă (ori, nu provine mai ales) din urmărirea superiorității militare ori din agresivitatea externă, ci, așa cum am încercat să arătăm în capitolul 5, din dezavantajele inevitabile pe care societățile din „lumea întîia" le au în relațiile lor cu „lumea a doua" — ca urmare a asimetriei structurale —, ca și din atracția structurală pe care „lumea a doua", în conflict declarat cu lumea întîia, o exercită asupra „lumii a treia".

Rezultă deci că „lumea a doua", indiferent de atitudinea noastră sentimentală ori justițiară față de ea, există și este stabilă, și că, în acest mod indirect, ea devine chiar un factor antrenant al dinamicii mondiale*. [Vom adăuga aici, la factorii explicit menționați în capitolul 5, și rolul pe care il are, în stabilizarea „lumii a doua", atitudinea „lumii întîia": dorința de stabilitate și echilibru a democrațiilor industrializate, preocupate de propriile lor probleme, este atît de mare, încît orice schimbări ce pot pune în pericol echilibrul planetar — cum sînt cele ce, eventual, ar putea zdruncina lumea a doua, așa cum am văzut în

capitolul 5 — devin periculoase și se cer condamnate și, dacă se poate, chiar anihilate. Așa cum am arătat, însă, status-quo-ul, pentru societățile comuniste, duce inevitabil la întărirea lor și astfel la creșterea rolului lor în lume. Și în acest mod, deci, caracterul antrenant al comunismului sporește.] Nu avem de-a face, prin urmare, cu accidente ori cu mituri pe cale de dispariție (și un accelerat proces de dezintegrare), cum par să sugereze unii comentatori occidentali, care aplică propriile lor imagini și concepte despre „criză" și „declin" unor societăți de alt tip decît cele istorice cunoscute.* [Și chiar experiența istorică, în ipoteza — nerealistă — că „istoria se repetă", nu oferă numai exemple încurajatoare: este probabil, de pildă, că, cel puțin începînd din secolul al XVIII-lea, să fi existat sentimentul „declinului" Imperiului Otoman; prăbușirea efectivă a acestuia, însă, a durat secole...]

Ajungem astfel la relevarea obiectivului ultim pe care l-a urmărit încercarea noastră: „lumea a doua" este stabilă, deci *ea se poate constitui ca obiect de cercetare*. Pe de altă parte, mijloacele pe care ceea ce, prin consens numim astăzi științe sociale și politice ni le pot pune la dispoziție pentru cercetarea acestei noi realități sînt inadecvate: create și experimentate în condițiile societății capitaliste pluraliste, aceste „mijloace" — teoretice și metodologice — se arată incapabile a pătrunde în esența și specificul noii specii sociale.

Rezultă, deci, că este imperios necesară dezvoltarea unei științe sociale și politice, adecvate comunismului real, și care ar putea fi numită *comunismologie*. Lucrarea noastră a încercat astfel să stimuleze cercetarea pasionată și onestă a acestei teme fascinante, după părerea noastră, centrală pentru următoarele decenii.

Cititorul obișnuit cu literatura consacrată comunismului se va fi mirat, desigur, a nu fi găsit în acest eseu decît extrem de puține referiri la ideologia comunismului — cu deosebire la Marx —, de a nu fi întîlnit confruntări între realitățile societăților comuniste contemporane cu tezele celebrului gînditor din secolul trecut, și de a nu fi fost informat asupra modului în care

a apărut comunismul real — cu discuţii asupra rolului lui Lenin în Rusia, al Armatei Roşii şi Cominternului în Europa de Est ş.a.m.d. La această întrebare nerostită vom răspunde, parafrazînd o celebră butadă, că nu am resimţit nici o clipă, în cercetarea noastră, nevoia „metodologică" a unui demers mai aprofundat istorico-ideologic. Într-adevăr, prezentarea concepţiilor lui Marx despre viitorul social — indiferent dacă se regăsesc ori nu în societăţile comuniste, nu are darul de a ne oferi o altă imagine decît cea reală a acestora; ce a crezut ori a făptuit Lenin, în luptă cu adversarii săi, ori cum au fost distruse vechile societăţi din Europa de Est după cel de-al doilea război mondial, sînt iarăşi probleme puţin relevante după decenii de operare a noii ordini. Societăţile comuniste din lumea a doua există şi funcţionează, credem, aşa cum sînt ele descrise în această lucrare, indiferent dacă respectă ori nu proiectul lui Marx din urmă cu peste o sută treizeci de ani, dacă se înscriu ori nu pe „calea leninistă" sau dacă au fost legitimate iniţial prin voinţă populară liber exprimată.

Cititorul obişnuit cu literatura occidentală ce dezbate problemele comunismului — şi în special cu cea anticomunistă — va fi fost, de asemenea, surprins a fi întîlnit în aceste pagini, destul de departe ca atmosferă de tonul obişnuit al comentariilor apologetice caracteristice comunismului real, o serie de expresii ce fac mai degrabă apel la aceasta decît la opiniile disidente, în care ar fi fost tentat iniţial să înscrie cercetarea noastră: formulări ca „societăţi noi", „oameni noi", „probleme noi", ori „comunismul-factor antrenant al dinamicii mondiale" trimit într-adevăr, cel puţin la prima vedere, la viziunea utopică caracteristică optimiştilor aliniaţi din Europa de Est. După părerea noastră, însă, astfel de formulări sînt întru totul justificate: deşi se dezvoltă în medii geografice asemănătoare, folosesc tehnologii similare, dispun de aceleaşi tipuri de mijloace de comunicare, tind uneori către forme analoage — ori compatibile — de habitat, de alimentaţie, vestimentaţie etc. şi utilizează instituţii (sociale şi politice) cu nume adesea identice, societatea capitalistă şi societatea comunistă se deosebesc fundamental, structural şi comportamental, şi, în raport cu cea capitalistă, „veche", cea comunistă apare drept „nouă".* [Astfel de fenomene au mai apărut în istorie. În anii dinaintea celui de-al doilea război mondial, societatea naţional-socialistă germană „nouă" nu părea, la prima vedere, atît de diferită de „alte" societăţi contemporane ei — cea britanică, sovietică etc. Cu toate acestea, poporul german ajuns în timpul dominaţiei sistemului politic al lui Hitler la o tipologie de comportament pe care, de pildă, actuala generaţie în întregul său — şi cea germană — este incapabilă nu numai să nu o accepte, dar să o înţeleagă raţional.] Depăşind însă clişeul care asociază întotdeauna „noul" de „mai bun", vom insista asupra faptului că nu ne-am propus în încercarea noastră, să *comparăm* diferitele societăţi — deşi, trebuie să mărturisim, am fost tentaţi să o facem. Înaintea oricărei analize comparative, socotind că „termenii" comparaţiei trebuie cunoscuţi la niveluri care să facă posibilă judecata lor simultană. Or, aşa cum am arătat în capitolul 1, dacă societatea capitalistă pluralistă este în mare parte descriptibilă şi descrisă, societăţile comuniste rămîn, în cea mai mare măsură, practic necunoscute.

Cercetarea acestor societăţi „aşa cum sînt", cu onestitate şi competenţă, devine astfel o condiţie necesară prealabilă oricărei judecăţi, ce vrea să evite înlocuirea analizei comparative cu exprimarea preferinţelor stimulate de propriile viziuni, adesea limitate şi puternic colorate emoţional. Şi, în fond, problemele teoretice ale comparabilităţii unor „specii societale" atît de depărtate, ca cele la care ne referim, ar putea justifica ele însele un volum de dimensiunile celui de faţă. În stadiul actual al cercetării, vom prefera deci să spunem, prudent, că societăţile comuniste pot fi studiate şi descrise, dar — global — nu şi comparate cu alte tipuri de societăţi.

Ceea ce ne-am propus noi în această lucrare nu a fost însă să *arbitrăm* între diferitele moduri de organizare socială, nici să pledăm *pentru* unele şi *împotriva* altora: a fost numai să propunem un subiect de cercetare socială care, aşa cum am arătat în capitolul 2, se bucură de proprietatea stranie că nu poate fi

direct abordat de cei ce sînt nemijlocit implicați în problematica sa — și ne referim la cetățenii (în, particular, analiști) „lumii a doua" —, dar nu poate fi tratat nici numai din afara sa — și ne referim la analiștii occidentali. Comunismologia devine astfel, aparent paradoxal, o punte între lumi diferite: dacă nu de iubire, măcar de înțelegere.

NOTA

Această puțin întinsă lucrare este rodul unor cercetări și studii continuate timp de un deceniu. În acest răstimp, autorul a purtat numeroase discuții cu colegi din țările lumii a doua și din afara ei, cu oameni politici și de afaceri și mai ales cu oameni de pe stradă, din Est și din Vest*. [Aceste discuții au fost prilejuite de călătoriile în străinătate ale autorului — în URSS, Bulgaria, RDG, Polonia, Iugoslavia, Franța, Danemarca, Olanda, Marea Britanie, SUA.] Aceste discuții l-au ajutat să-și expliciteze, clarifice și uneori chiar să formuleze răspunsuri la întrebările firești pe care și le punea, ca atîția alții ce trăiesc în societatea comunismului real, asupra rosturilor și destinului acestei treimi de planetă.

Rolul acestor dezbateri „informale" în încercarea de a depăși limitele evident subiective ale propriei experiențe de cetățeni ai lumii a doua în favoarea unor analize de interes general a fost foarte important. Numeroase propoziții din text ar trebui poate justificate, în spiritul rigorii științifice, cu remarci și păreri ale unora dintre interlocutorii noștri — deveniți, de cele mai multe ori, colaboratori involuntari, dar cu atît mai prețioși ai cercetării noastre. Din multe motive*, [este suficient să cităm aici dificultatea referirii la o opinie necanonică, ce ar putea aduce neplăceri celui ce o exprimă.] am preferat să integrăm aceste contribuții în textul acesta compact, luîndu-mi libertatea de a le considera rezultate ale unor anchete neoficiale, cu subiecți anonimi.

Ținem totuși să exprimăm acum și pe această cale sentimentele noastre de gratitudine și prețuire față de toți cei ce,

uneori asumîndu-și riscuri cunoscute, au discutat cu noi problemele comunismului, și să-i asigurăm că sîntem conștienți cît de mult le datorăm.

Reproșul de a nu fi „la curent" cu tot ceea ce se scrie în Vest în problemele comunismului este atît de des adresat autorilor din Est — și uneori, poate explicabil, atît de adevărat — încît ne grăbim să ni-l însușim, chiar înainte de a fi fost formulat de unii dintre viitorii noștri cititori și critici. Bunele deprinderi cărturărești și profunda noastră implicare sentimentală și morală în problematica lumii a doua ne-au cerut însă să parcurgem tot ceea ce am putut găsi, în străinătate ori în România, în bibliotecile publice ori în cele ale prietenilor, în legătură cu această delicată temă, înainte de a porni la redactarea finală a textului. Nu numai notele de lectură adunate în cei zece ani de meditație și studiu, dar chiar simpla înșiruire a lucrărilor consultate ar fi ocupat numeroase pagini, prea multe în comparație cu studiul propriu-zis.

Ținînd seama de faptul amintit al lacunelor posibile în documentarea la lucrarea de față atît de anevoioasă în astfel de probleme — am decis, în cele din urmă, să renunțăm la citarea continuă a surselor bibliografice, mai ales cînd ar fi trebuit să susțină generalități. La prima vedere deci, textul pare mai degrabă un eseu decît un studiu elaborat cu aparatul științific propriu studiilor sociale. Trimiterile active la alți autori, la alte lucrări cu subiect înrudit sînt relativ puține; sînt de asemenea puține exemplele care să ilustreze unele afirmații.

Mărturisim că am ales acestă strategie de apropiere de temă și de cititor în mod deliberat: pentru noi, construcția logică a argumentelor și înlănțuirea lor, într-un text ce părăsește rar nivelul generalităților, au fost mai importante decît evocarea continuă — care ar fi rupt fluența discursului — a surselor. Neevocarea surselor nu trebuie deci înțeleasă ca o încercare (nu numai incompatibilă cu etica cercetării, dar și nedibace) de a sugera astfel că sîntem autorii altor idei decît cele ale noastre. Am dorit numai să ajutăm cititorul să se apropie de desenul general al raționamentelor noastre, a căror originalitate, credem, poate fi cu greu pusă la îndoială.

Din aceleași motive — ale păstrării cursivității textului — am introdus marea majoritate a comentariilor, chiar interesante în sine, dar fără contribuții directe la logica dezvoltării argumentelor, în note de subsol, poate mai numeroase și mai bogate decît se obișnuiește. Am vrut însă să scoatem în relief, pe această cale, liniile mari ale demersului nostru, încercînd să evităm pericolele atît de des întîlnite ale părăsirii aspectelor generale — esențiale după noi — în favoarea unor amănunte, poate picante dar incapabile a lumina esența unui fenomen de amploarea fenomenului comunist.

Ne îndeplinim încă o datorie de recunoștință amintind aici cît de mult datorăm înaintașilor noștri în analiza problemelor comunismului real — de la Trotki la Orwell ori Gide — ca și contemporanilor noștri, ce merg adesea atît de departe în cercetarea acestui subiect captivant — de la Zinoviev, Vosenski și, bineînțeles, Soljenițîn pînă la Revel și Besançon — chiar dacă, din rațiunile amintite mai sus, lucrările lor nu sînt citate explicit ori par a fi fost puțin folosite în încercarea noastră. Cititorul va remarca însă singur, sîntem siguri, cît de apropiați rămînem de aceste abordări, încercînd totuși să ne depărtăm de ele...

În sfîrșit, menționăm că o primă versiune a acestei lucrări a circulat, în manuscris, printre prieteni și colegi, în România și în străinătate*. [Într-adevăr, după zece ani de discuții, în primăvara anului 1979, autorul a hotărît să treacă la redactarea acestei lucrări de mică întindere, care să prezinte ideile de bază ale acestui demers structural. Terminată — într-o primă formă — în toamna aceluiași an, lucrarea a circulat în România și în SUA și a făcut obiectul a numeroase comentarii. Dificultățile de comunicare cu exteriorul, ca și o serie de alte evenimente, au împiedicat însă publicarea cărții atunci — respectiv în primăvara anului 1980. A urmat apoi „renașterea poloneză" (1980—1981), cu marile speranțe pe care le-a generat și întreținut acestă extraordinară „repolitizare" a unei țări comuniste, la prima vedere contrazicînd fundamental rezultatele analizelor noastre din 1979. Volumul nostru a părut astfel

* Textul ediției de față a înglobat aceste note marcînd condiția lor din manuscris prin paranteze drepte. (n. ed.)

depășit încă înainte de publicare. Cursul pe care l-au luat însă evenimentele din Polonia după instaurarea Legii marțiale în decembrie 1981 ne-a demonstrat că, din nefericire, analizele noastre nu erau atît de depărtate de realitate cum păruseră în august 1980 și în august 1981. După o sumară revedere a ultimelor capitole, am hotărît să încredințăm totuși tiparului lucrarea redactată în 1979. Poate că într-un viitor volum mai amplu vom încerca să găsim și locul crizei poloneze, ca perturbație stabilizatoare în lumea a doua. În actuala formă însă, acest eveniment nu este în fond surprins, decît în mod cu totul marginal, „în corectură". Explicăm astfel de ce marea majoritate a analizelor noastre nu țin seama de acest fenomen fundamental al timpurilor noastre, deci — credem — departe de a putea pune în discuție stabilitatea structurală a modelului canonic al lumii a doua.] Ținem să mulțumim și pe această cale celor ce au avut răbdarea să ne citească lucrarea întreagă sau fragmente din ea, făcîndu-ne apoi sugestii sau critici interesante, ca și pentru cei ce au discutat cu noi chiar fundamentele și concluziile acestei încercări, în cadrul unor dezbateri, evident informale, adesea foarte animate. Asumîndu-ne din nou întreaga răspundere pentru eventualele inadvertențe și erori, spre a nu mai evoca ideile, tezele și, în cele din urmă, întregul conținut al lucrării, vom aminti criticilor noștri că ceea ce am dorit cercetării noastre a fost ca ea să promoveze nu o viziune pesimistă, și nici una optimistă asupra lumii a doua, ci doar una *realistă* și *lucidă*.

Înțelegerea acestui deziderat este esențială pentru prietenul necunoscut ce va voi să se apropie de încercarea noastră. Și ne dorim ca acest prieten să se simtă liber să pună sub semnul întrebării metodologia și concepțiile, părți ale lucrării sau chiar lucrarea în întregime: totul, în afara onestității scriitorului fără de care acest travaliu ar rămîne de neînțeles...

Postfață
(Pariul lucidității)

La propunerea guvernatorului Bill Clinton de a ține un discurs de șase minute exact, Mihai Botez a întrebat: „De ce șase și nu cinci sau șapte minute? Eu sînt matematician și caut logica". Bill Clinton, guvernatorul statului Arkansas la vremea aceea și ca atare implicat în ceremonia ce-i acorda lui Mihai Botez titlul de cetățean de onoare al orașului Monticello (1991), a răspuns: „Eu sînt un om politic și dacă am apucat să spun șase minute nu mai pot schimba, deși recunosc că nu există logică în acest protocol".

Am aflat de existența acestui schimb de replici între Mihai Botez și Bill Clinton cînd *Lumea a doua* se afla în bun de tipar. Citisem manuscrisul în diversele faze ce pregăteau apariția cărții. De la o lectură la alta se confirma senzația aceea de împlinire pe care o ai pus față în față cu un discurs logic, conceput impecabil, inteligent și grav prin implicațiile fiecărei ecuații. În plus, era frapantă liniștea cu care erau aduse la lumină toate semnele unei lumi cangrenate și culpabilizarea celor vinovați presupunea un proces fundamental. Dar cînd urma să se deschidă dosarul? Și cînd avea să se schimbe ceva?

Se multiplicau argumentele, citatele, certitudinile și analiza înainta fără drept de recurs. Era o analiză aproape matematică, o suită de demonstrații ce deschidea o largă panoplie de teoreme și accentul cădea pe cercetarea calmă a tuturor crimelor și atentatelor împotriva unor societăți și popoare cărora li se rezervase un destin cumplit fiind obligate să renunțe la mai toate valorile ce definesc condiția umană.

Lumea a doua şi-a propus să fie o introducere în comunismologia structurală şi a devenit în cele din urmă o carte fundamentală în bibliografia mondială consacrată totalitarismului roşu, un studiu aplicat ce relevă toate formele de entropie totalitară impuse cu forţa pentru a susţine „singura ordine admisibilă". Şi totuşi acest volum vede lumina tiparului la aproape două decenii de la scrierea lui şi după aproape un deceniu de tranziţie instalată în fel şi chip după căderea cortinei de fier.

Mihai Botez analizează înainte de schimbare şi de prăbuşire o structură care a suportat între timp clivajul, răsturnarea, anularea, dacă nu moartea, atunci condamnarea la moarte.

Întrebarea pe care şi-o poate pune cititorul e una simplă. Prognozele implicite în analiza lui Mihai Botez n-au fost cumva depăşite de istoria recentă? Îşi mai găseşte viziunea futurologului un punct de sprijin în realitatea instalată după 1989 sau sîntem obligaţi să identificăm încă o teorie infirmată de realitatea care poate să arunce în aer buletinul unor analize de laborator. Va fi suferit *Lumea a doua* mutaţii genetice după 1989? Sau, după o vijelioasă părăsire de matcă s-a reinstalat în albia vechilor iluzii şi nostalgii paternaliste?

Au apărut noi forme ale epidemiei (ciumei) roşii, false vaccinuri şi insidioase reţete de imunizare? În ce măsură analiza comunismologiei surprinde scenarii, strategii şi tactici neocomunisme? Ce forme de cameleonism vor prefera totalitarismul, comunizarea socială, utopiile egalitare, ce hibridări vor încerca să pună în acord economia de piaţă şi dirijismul, monolitul ideologic şi democraţia ce se confundă cu haosul sau marea trăncăneală?

Faptul că *Lumea a doua* este o analiză dusă la capăt de un matematician, de un spirit care caută logica în primul rînd şi nu confirmarea tezelor unui politolog sau om politic ne situează într-o perspectivă inedită şi complexă, departe de pamfletul incendiar, de stilul tribunard al negaţiilor lipsite de suportul argumentelor. Efectul acestui ton, în aparenţă neutru, care evocă şi pune în relaţie toate formele de genocid practicate de comunism (distrugerea individului, a elitelor, a memoriei, a familiei, a competiţiei, a adevărului istoric, a drepturilor, a bunăstării...) este cu atît mai persuasiv cu cît autorul îşi arogă o poză impersonală. Cel ce vorbeşte egal şi liniştit despre tragediile acestui secol este cu mult

mai convingător decît cel ce îşi strigă disperarea sau se lasă sufocat de gesticulaţii dramatice.

Mihai Botez ne învaţă să vedem cu mintea hipertrofiată ca ecranul unui ecograf uriaş modul în care funcţionează şi există comunismul explorînd toate organele lui principale, măruntaiele ascunse de ideologiile festive, celulele asediate, schimburi „biochimice", multe adevărate toxine mortale. Mihai Botez descompune ca un tehnician desăvîrşit mecanismul acestei maşinării a uniformizării şi depersonalizării, arătîndu-ne cum funcţionează rotiţele fricii, pîrghiile delaţiunii şi falselor ierarhii, şuruburile unor îmbinări periculoase, supapele avînd rolul să decomprime retoric o presiune pînă la refuz a răului irespirabil. Mihai Botez descrie monstrul din specia carnivorelor violente care a pus stăpînire pe lumea a doua anulînd bogăţia şi diversitatea existenţei. Fiecare capitol este o lecţie de anatomie pe viu, un studiu microscopic de mişcare şi inerţie a răului.

Mihai Botez depăşeşte prin *Lumea a doua* nivelul atins de problematica discutată în comunismologia occidentală. El nu se opreşte la adevărurile privitoare la trecutul comunismelor. E mai degrabă interesat să explice comportamentul lumilor comuniste, anticipînd reacţiile la deschidere, transparenţă, schimbare, concurenţă, răsturnarea unor raporturi de forţe şi glisările geopolitice.

Mihai Botez deconspiră şi delimitează cu un laser mental desăvîrşit comportamentele standard ale lumii comuniste şi formele de histrionism pe care sistemul le adoptă cînd e obligat să dea un pas înapoi pentru ca să poată să facă imediat doi paşi înainte.

Extrem de fină e analiza coexistenţei dintre lumea a doua şi lumea liberă. O coexistenţă paradoxală care e confruntată mereu cu minciuna, lipsa de performanţă a rezultatelor şi arborarea unei inocenţe vinovate de complicitate.

Lumea a doua este o analiză a modului în care e asumat falimentul comunismului şi, implicit, falimentul proiectului egalitar basculat în structuri dictatoriale.

Cartea este un amplu şi profund studiu de caz, un diagnostic avînd valoarea de memento mori adresat condiţiei umane, istoriei, sănătăţii noastre lăuntrice. Mihai Botez circumscrie zonele unde se acutizează voinţa de schimbare, pîrghiile deschiderii, impulsurile reformiste şi tensiunile reformatoare precipitînd concluzii legate de

descendenții posibili ai comunismului. Explicațiile istoriciste fac loc ochiului care scrutează ce se petrece în prezent depistînd coerențe și incoerențe, inerții, relaxări, o periculoasă instalare în certitudinea unei eternizări care, iată, a fost surdă, cel puțin în România la tic-tac-ul mecanismului care instrumentează explozia.

Matematicianul și futurologul Mihai Botez atinge prin analiza sa însăși organele vitale ale comunismului demonstrînd că acestea sînt invadate de disfuncții ireversibile. Aceeași analiză ne oferă cu fiecare pagină terenul unor meditații privitoare la recrudescențele comunismului.

Mihai Botez posedă o clarviziune la rece mai presus de predicții și speculații pe termen scurt, marcate de retorica manifestelor și listelor de semnături disidente.

În analizele sale, cheia de boltă a înțelegerii fenomenului comunist e dată de relațiile dintre sistem și societate, consultate punct cu punct, în *Lumea a doua*. Aceste relații aduc pe ecranul ecografului formațiuni tumorale, stenoze, blocaje, un rău ce proliferează ireversibil.

Aceeași scrutare rece, lipsită de patetisme, definește acțiunile prin care comunismul se vindecă de boli mortale recurgînd la paleative ideologice, la cure de intoxicare și dezintoxicare mentală, la chirurgia plastică, fundamentală și de protezare la care recurg dictaturi, conjuncturi, solidarități, anotimpuri ce preferă moartea ghetoului roșu.

Mihai Botez e un remarcabil anatomist. Care nu se precipită să declare că explorează un cadavru. Studiile din *Lumea a doua* nu sînt necropsii ci anatomii pe viu ale structurilor comuniste, investigații asupra unui organism ce se repliază din mers. Fără să accentueze iminența schimbării, deși este unul din cei mai puternici asediatori mondiali ai cetății totalitare, Mihai Botez are previziunea reacțiilor de după revoluție, enunțînd formele directe și insidioase de neo-comunism.

Jurnaliștii occidentali l-au numit pe Mihai Botez "un Saharov al românilor" ("Le Monde", "Le Figaro", "L'Express"). A fost comparat cu Vaclav Havel, în "Christian Science Monitor" care apare în SUA.

Aceste etichetări măsoară, firește, prestigiul său dar nu identifică unicitatea din scrierile sale. Putem privi lucrurile în oglindă: țările care i-au dat pe Saharov, Havel sau Soljenițîn ar fi

mai bogate dacă ar avea în capitalul lucidității lor un Mihai Botez, un creier infailibil.

Capitalul lucidității este o monedă mai sigură decît capitalul riscului și curajului iar disidența ca distanțare de putere trebuie înțeleasă doar ca un preludiu și un pașaport moral personal cînd nu modifică mentalități, atitudini, obrazul realității.

În *Lumea a doua*, exercițiul analitic e uluitor iar logica salvatoare e susținută de contraforții unei minți de excepție riguroasă, aplicată, performantă.

Lumea a doua e un studiu, o cercetare metodică care nu are nici o legătură cu discursul în replică sau pozele recalcitrante ale unor ieșiri din rînd, incomode pentru diverse regimuri. Stilul e simplu și o ucigătoare inteligență descrie tumoarea malignă și metastazele comunismului, experiențele care transformă destinul oamenilor în cobaii unui laborator fără principii.

În cadrul opoziției și disidenței românești, care nu numără prea multe personalități, Mihai Botez are o ținută unică care i-a impresionat pe mulți occidentali. Reputația lui de disident curajos e evocată și în paginile de memorialistică ale fostului ambasador al Franței la București, Le Breton. Admirabil portretul lui Mihai Botez din aceste pagini, imaginea lui de tînăr matematician conducînd Institutul de prognoză împreună cu Paul Dimitriu, un cadru universitar care avea s-o rupă primul cu regimul și, profitînd de o deplasare în Franța, să ceară azil politic.

Mihai Botez a fost considerat în Occident disidentul numărul unu din România. Dar mai important decît acest „răboj" e faptul că nu a existat personalitate care să nu-l cunoască și care să nu observe vocația analitică și excelența unei lucidități hrănite de o judecată mai bine și mai profund structurată decît a celorlalți. În *Lumea a doua*, comunismul e situat între polul unei violente ocupații și cel al unei simbioze care a produs o mutare genetică.

Așezat între cele două extreme, punctul de vedere al lui Mihai Botez ni se pare mai interesat de ceea ce urmează să se întîmple și de ceea ce luciditatea va alege că e normal să se întîmple.

Cînd ești conștient că o serie de reflexe umane au fost atrofiate în comportamentul sub dictatură, cînd știi că reflexul indispensabil luptei, competiției și excelenței s-a pierdut, înregimentîndu-se în paternalism și planificare, cînd știi că dublul limbaj și frica de autorități au luat locul lui Dumnezeu și al

normalității din viață, te întrebi cum vei transfera în lumea a doua postcomunistă responsabilitățile pentru viața ta și a altora.

Fărîmițarea șanselor condiției umane, prin internalizări și comunizare, complacerea într-o condiție de bolnav sau de pseudo-sănătos sînt sechele grave și lumea a doua postcomunistă poate trăi cu angoasa unui handicap ireversibil.

Dictatura a creat arhipelagul Gulag și tinde să multiplice mulțimile vide ale conștiințelor șovăielnice.

Din *Lumea a doua*, din analizele liminare ale lui Mihai Botez nu poți să nu descoperi că forma supremă de rezistență și supraviețuire se bazează pe un diagnostic corect, în fine că singura terapie benefică ce trebuie aplicată simptomelor postcomuniste și neocomuniste presupune o acțiune de durată căci orice schimbare și revenire la normal se poate transforma într-un iad pavat cu cele mai bune intenții, cîtă vreme ce se întîmplă în creierele și sufletele oamenilor e o nouă utopie ca *Erzatz* al realității.

Studiul *Lumea a doua* e scris cu mult înainte de valul de cărți care au tras semnale de alarmă asupra realităților dictaturii roșii.

Mihai Botez pregătește apariția acestui val și-l depășește prin orizontul intelectual și vocația de clinician imbatabil.

Dialogul purtat cu Bill Clinton, pe care l-am evocat la începutul acestor rînduri, evidențiază un fel de a fi. Cel ce caută logica mai presus de toate chiar în intervalul unui protocol unde va fi actorul principal este prin excelență un spirit imposibil de manipulat. În plus, pentru a înțelege absurdul și a-l elimina din cîmpul nostru vital și umanist e nevoie să fim stăpîni pe lumina logicii. Dacă alți disidenți s-au comportat și se comportă asemeni pămîntului în viziunile geocentrice, Mihai Botez este un disident care și-a asumat intelectual și moral revoluția copernicană. Soarele logicii este astrul său tutelar, lumină pe care o proiectează, chiar orbitoare, asupra realității și adevărului. Afirmația, negația, adeziunea, respingerea sînt planete a căror mișcare de rotație și revoluție e de neconceput fără acest centru tutelar al unei solarități sinonime cu materia cenușie în acțiune.

DOINA URICARIU

FRAGMENTE DINTR-UN DOSAR CU SUTE DE PAGINI: MIHAI BOTEZ

1
I

Fragment din Introducerea la volumul în curs de apariție „Lumea a doua".

Leibniz scria odată că, dacă s-ar defini întîi termenii discuției, multe dispute ar înceta. Am să mă îndepărtez, totuși, în mod mai degrabă straniu pentru formația și deprinderile mele de muncitor intelectual, de această înțeleaptă observație, propunînd pentru moment cititorului să-și construiască singur reprezentările "de lucru" ale celor două concepte în jurul cărora voi dezvolta discursul lucrării de față: sistemul comunist și societatea. Cu speranța că, atunci cînd se va afla la sfîrșitul lecturii, interlocutorul nevăzut va fi în măsură să-și definească cu mai multă rigoare chiar acești termeni, și poate, mai mult decît atît, nu numai să înțeleagă clar să și "simtă", dacă limba română suportă expresia, relația dintre ei.

Știu singur cîte aproximații introduc operînd astfel de distincții "de pornire" – în mare parte răspunzătoare pentru tot ceea ce pare aici numai dezvoltare logică –, și vă asigur că nu este nevoie să mi se dovedească că nicăieri și niciodată nu poate fi întîlnit un "sistem comunist" în stare pură și nici o "societate" ca atare, spre a putea vorbi aici ceva despre interrelația lor. Menționînd în treacăt că aceleași reproșuri pot fi aduse curent și altor construcții teoretice în științele sociale – în fond, (simplificări

de același tip se ascund în spatele unor formulări de tipul "biserică și stat", sau "națiune și religie", formulări ce și-au câștigat de mult statutul științific – voi aminti numai că dificultățile definirii riguroase a termenilor nu împiedică pe analiștii de pe toate meridianele să revină, sub diferite forme, asupra relațiilor dintre sistemul comunist și societate, după părerea mea "cheia de boltă" a înțelegerii fenomenului comunist contemporan.

Iar opiniile lor asupra subiectului descriu un spectru larg, cu "extreme" diametral opuse. La o astfel de extremă se așează analizele ce susțin că, cel puțin în vremile noi, sistemul comunist se identifică cu societatea căreia i se aplică, pe care o "comunizează" profund, autentic și ireversibil – versiune în care literatura de propagandă a autorilor din Est se întâlnește în mod straniu cu sarcasmele lui Zinoviev. La cealaltă extremă găsim imaginea unui divorț total, tot profund, autentic și ireversibil, între un sistem totalitar ce încearcă și reușește, prin forță, să supună, fără să convingă, și societățile ce îl suportă, de nevoie, dar fără a-l asimila, gata a-l respinge ca pe o grefă străină lor – și aici e suficient de citat Soljenițîn sau literatura disidenților.

Între aceste extreme se așează desigur analize mai nuanțate, în care excelenți studioși – de regulă, mai mult în West decât în Est –, cu uneltele științelor sociale și politice moderne, re-evaluează continuu istoria și mai ales performanța societăților comuniste, cu concluzii ce asociază adesea senina explicație științifică cu preocupare de ghidare a acțiunii politice.

Ce ar justifica deci o nouă lucrare despre fenomenul

comunist, ca cea propusă în lucrarea de față?

N-aș fi pornit această dificilă întreprindere – îndepărtându-mă de uneltele mele firești, de "practicant oficial" al matematicii, cum ar spune Ion Barbu – dacă nu aș fi avut sentimentul că, în dezbaterea asupra acestui fenomen-cheie al secolului nostru "lipsește" un glas, și că aș fi măsură măcar să-l fac auzit. Încerc să-i rezum discursul în cele ce urmează.

Ca urmare a Revoluției bolșevice din Rusia, a celui de al doilea război mondial și a evoluției conjuncturii mondiale post-belice, într-o serie de țări s-au instalat regimuri comuniste – acum, reprezentând peste 30% din omenire. Aceasta este "lumea a doua" – ce se distinge de "lumea întâia", democratice, industrializate, ca și de "lumea a treia" – țările în curs de dezvoltare necomuniste. După părerea mea, societățile comuniste moderne alcătuind "lumea a doua" sînt practic societăți noi, cu structuri și mecanisme de operare și reglare proprii, imposibil a fi descrise numai pe baza "Proiectului Marxist" inițial sau cunoașterii istorice proprii lor; aceasta reclamă noi cadre teoretice de analiză. Pe de altă parte, ceea ce astăzi numim științe sociale și politice, discipline dezvoltate în cadrul societății liberale, nu sînt, după mine, capabile să distingă, cu uneltele lor, funcționarea acestor noi societăți: atunci când știi cum se întocmesc statisticile și cum circulă informația socială în lumea a doua, ori ce înseamnă o anchetă socială într-o astfel de societate, nu se poate să nu privești cu rezerve eforturile de a aplica aceleași instrumente de lucru unor contexte prin esența lor diferite. Prin urmare, dezvoltarea

unor noi [illegible] metodologii de analiză se arată necesară și aici teoria modernă a sistemelor îmi pare a avea un cuvînt greu de spus. Utilizînd astfel de unelte noi, am construit un model "canonic" (adică idealizat) al unui sistem comunist a cărui operare am încercat s-o descriu. În raport cu acest model canonic, societățile comuniste cunoscute sînt cazuri particulare, derivate din primul prin "perturbații" ale unor factori istorici și național-geografici locali. Modelul avea să permită anticiparea competenței și performanței viitoare a sistemelor comuniste, ce se arată a fi societăți stabile și viabile, apte de evoluții structurale – în limitele proprii lor speciei, însă – și deschizîndu-se chiar spre revoluții, înțelese ca schimbări de ordini prin fluctuații, cum ar spune probabil Prigogine.

Iată, pe scurt, conținutul lucrării de față. Înainte de a o fi încheiat, [illegible] aveam regretul că o astfel de lucrare nu exista încă. Acum, după ce am încheiat-o [illegible] îmi pare că ea nu este chiar ceea ce ar fi trebuit să fie... Este însă prea tîrziu.

nov. 1985

Mihai C. Botez

Fragment din *Introducerea* la volumul *Lumea a doua* — manuscris

Le mot réforme relève toujours de l'hérésie*

Ils est très probable, poursuit Mihai Botez, qu'il existe au sein du parti des responsables séduits par les réformes de Gorbatchev, par l'idée d'améliorer les performances du système sans en modifier les structures. Mais ces gens-là ont conscience que leurs aspirations sont aux antipodes du régime actuel et qu'une réorganisation économique implique une période de transition très difficile pour tous. Ceaușescu est un homme des années trente qui ne comprend pas le monde d'aujourd'hui. C'est ce que j'apelle un national-communisme, un communisme de guerre qui se sert du nationalisme pour acquérir une légitimité et un certain soutien populaire. Or il y a à présent un divorce très profond entre la société roumaine et ses dirigeants. Nous vivons dans une sorte de monologue d'une pouvoir qui n'écoute que les applaudissements...

«... Voința de a schimba ce se poate schimba»**

M. B.: ...Problema e de a avea o alternativă. Însuși faptul că puterea începe să asculte și altceva decît aplauze, nu e lipsit de

* Fragment din articolul apărut în *Le Figaro*, 12 septembrie 1987.

** Fragment din interviul apărut în *Luptă*, (Director Mihai Korné, redactor Antonia Constantinescu) 22 septembrie 1987, Paris.

interes. După atîția ani de totalitarism, de regim autoritar, și noi — poporul —, și conducătorii trebuie să învețe; noi învățăm să spunem, să vorbim, ei învață să asculte... e un proces pe termen lung, de acomodare reciprocă. Nimeni nu se gîndește că vom putea schimba noi structura puterii, granițele sau politica lumii, dar în spațiul ăsta de introdus un pic mai multă raționalitate, un pic mai multă inteligență, un pic mai multă competență, eu cred că e posibil. Sunt lucruri negociabile.

Dar mai este ceva. Dacă, de data aceasta privim lucrurile din afară, cred că lucrul cel mai trist pe care l-am văzut în ultimii ani a fost această încercare de a împărți Europa în trei. O Europă de Vest, care e democratică, cu problemele ei — eu cel puțin adresa paradisului n-o știu —, apoi o Europă de Est, după al doilea război mondial, sub dominație sovietică, care s-a dezvoltat, cel puțin în relațiile politice, într-un sistem destul de puțin european și, mai curînd, o Europă Centrală — din care România și Bulgaria sunt practic excluse — și care încearcă să intre în rezonanță cu Europa de Vest apelînd la vechile structuri sociale, politice pentru a se reintegra în continentul-mamă. Piatra de demarcațe între aceste trei Europe, în viziunea analiștilor, este tocmai reacția pe care respectivele societăți o au față de regimul apărut după război. Din acest punct de vedere cred că este important ca românii să nu vorbească numai între ei, să nu facă numai glume pe socoteala a tot ce se întîmplă acolo și, din cînd în cînd, să se mai și exprime și să se știe lucrul ăsta, pentru că nu sunt cu totul diferiți de ceilalți. Există și la noi atîția oameni care pun întrebări, care fac comentarii politice adesea foarte inteligente. Un diplomat francez îmi spunea că, pentru el, rămîne un mare mister cum e posibil ca oameni politici români, care fac observații ascuțite și nuanțate asupra politicii franceze, să fie atît de terni cînd e vorba despre ceea ce se întîmplă în țara lor. Inteligența, ca să zic așa, nu ne lipsește, de ce această minte să nu fie pusă la treabă și să se știe că e pusă la treabă și că există? Iată, cel puțin două motive, pentru care mi s-a părut important ca în România să existe niște glasuri diferite de interminabilul monolog al puterii, din ce în ce mai greu de suportat. Faptul că ar exista o oarecare pluralitate de păreri exprimate, dacă nu de organizații, ar demonstra că există și la noi o voință de a nu părăsi Europa, de a nu ne îndepărta de structurile cu atîta greutate

implantate, cel puțin de la 1848 încoace. Românii nu sunt chiar colonizați și total resemnați...

După vechile noastre bune deprinderi intelectuale, ca să zic așa, cînd avem ceva de spus, scriem...

Aici e și o chestiune de participare care, în societățile noastre autoritare, trebuie redescoperită. După atîția ani în care toată lumea a ascultat, e foarte greu, probabil, să înceapă să vorbească. La rîndul ei, puterea, după ce ani de zile a vorbit, e greu să înceapă să asculte. E un proces de acomodare reciprocă, cum spuneam, și, dacă nu face puterea primul pas, trebuie să-l facem noi. Poate e chiar mai normal să-l facem noi.

„Miracolul românesc“... Eu personal prefer să fiu normal.*

Dacă acceptăm diversitatea ca valoare, mie mi se pare mai degrabă natural să existe și acest discurs, și această variantă, decît să nu existe. Cred că e nevoie de toată lumea — și de oameni care gîndesc așa, pînă și de aliniați e nevoie: dacă n-ar fi ei ar trebui să fie alții...

Cu mulți ani în urmă — gîndindu-ne la memoriul intelectualilor din 1944 — un grup de prieteni ne-am zis să atragem și noi atenția puterii că, dacă se va continua așa, catastrofa devine de neevitat. Mulți colegi au fost, în principiu, de acord, că trebuie făcut ceva..., cu rezerva față de un text unic cu mai multe semnături, pentru că, în România, asocierea neautorizată se pedepsește. Nu vedeam nici un inconvenient, dimpotrivă, să înlocuim 20 de semnături cu 20 de scrisori în linii mari convergente; asta ne permitea să ne exprimăm fiecare suprimînd inevitabila auto-mutilare a unei formulări colective și, chiar din punct de vedere al puterii, faptul nu mai avea cum să fie imputabil. Foarte puțini, ca să nu spun nimeni, au aderat. Majoritatea spunea „păi, de ce să ieșim noi din tranșee și să ne oferim singuri tirului

* Fragment din continuarea discuției purtate de Antonia Constantinescu cu Mihai Botez, în *Lupta*, nr. 87, 7 octombrie 1987, Paris.

inamic". Ceea ce am reținut a fost exact sentimentul ăsta de război, de campanie... Suntem în tranșee, ne ascundem și încercăm să supraviețuim iar tancul va trece pe deasupra noastră... Numai că situația e un pic mai complicată decît așa cum se vede de aici. Unul dintre profesorii mei spunea că societatea românească are o lungă tradiție de trăit în afara legilor, a guvernelor, că, practic, niciodată românii n-au prea luat în serios lucrurile astea și că regimul actual nu reușește să schimbe această mentalitate; modificările sunt doar aparente, în pofida a tot ce se întîmplă, în pofida faptului că Bucureștiul se dărîmă, că oamenii mor de foame și de frig, în fine, știți mai bine aici, decît mine acolo, ce se întîmplă — chiar am fost mirat ce cantitate de informații se stochează în diferite locuri despre România — deci în pofida tuturor acestor lucruri, românii trăiesc, scriu cărți, se amuză, mai înjură, în sfîrșit, își duc viața încercînd să rămînă normali. De multe ori am auzit că aceasta este forma noastră de rezistență, ilustrată de o glumă foarte cunoscută. Știți de ce nu fac românii grevă? Pentru că tot nu s-ar observa. Ei sunt în grevă generală de 40 de ani, nu mai e nevoie să iasă pe străzi. Este, evident, o formă de rezistență, dar la nivelul de comentariu, de glume care acompaniază orice gest al puterii, așa cum există și această inerție la toți. Cred că România este singura țară din lume unde se dau legi și trebuie să se dea și decrete ca legile să se aplice și trebuie date indicații ca decretele să fie puse în aplicare.

Ce m-a impresionat pe mine cel mai mult este lipsa de interes a intelectualilor de la noi pentru problemele celorlalți. O atitudine foarte specială, pentru că în Polonia, de pildă, de ani de zile încercarea de a înțelege mișcarea muncitorilor, nu pentru a o ghida, ci pentru a se constitui în sfătuitor la nevoie; „inteligheția" poloneză este, din acest punct de vedere, extraordinară și revoluția poloneză din anii 80 n-ar fi fost posibilă fără ca această comunicare pe orizontală a societății, la toate nivelele. La noi, cel puțin pînă acum, intelectualii se ocupă aproape exclusiv de propriile lor probleme și au un fel de dezinteres pentru problemele obștei.*

---

* Fragment din continuarea discuției purtate de Antonia Constantinescu cu Mihai Botez, în *Lupta*, nr. 87, 7 octombrie 1987, Paris.

*
* *

Suntem, de pildă, cu toții în același autobuz și trebuie să mergem într-un anumit loc (aici exageram un pic, pentru că nu mi-am ales eu destinația). Văd pe fereastră că și ce e în dreapta și ce e în stînga nu prea seamănă cu locul unde ni s-a spus că mergem. Nu e mai normal să spui șoferului să mai verifice odată harta, să verifice dacă n-a greșit drumul, decît să aștepți să intri în gard? Nu spun: oprește că eu vreau să cobor. Nu vreau să cobor, vreau să rămîn în autobuzul ăsta... Mi se pare că nu e aici nimic extraordinar, eroic sau destructiv iar dacă toți oamenii din mașină, care văd același lucru pe fereastră ar spune șoferului că au impresia că o luăm aiurea poate că și șoferul s-ar mai gîndi, ar merge măcar mai încet, în sfîrșit ar începe ceva.

*
* *

N-am avut niciodată credo-uri populiste sau chemări mesianice dar am avut parte de un contact uman care m-a îmbogățit. Nu că m-au făcut să-mi revizuiesc părerile pe care le aveam înainte dar în nici un caz nu mi-au sugerat să fac altceva decît am făcut...

Dacă puterea, în marea ei înțelepciune, a hotărît să scape de mine trîntindu-mă în sus, mi-am zis că o experiență trebuie dusă pînă la capăt. Sigur, nu e foarte plăcut să stai cinci zile în aceeași cameră de hotel pe care nu o poți schimba și care are o curioasă legătură cu camera de alături — cînd deschid ușa la mine se aprinde automat lumina la vecinul meu... lucruri de felul acesta, mai degrabă amuzante decît înfricoșătoare sau poate așa le iau eu; în fine, e loc și pentru bine și pentru mai rău sau, altfel spus, vreau ca discursul meu să nu fie în funcție de meandrele stării mele personale. E foarte ușor să înșiri dificultățile personale, care, de regulă, sunt solubile. Din păcate la asta se rezumă, în ultimii ani, drepturile omului în România: omul țipă foarte tare pentru un drept

al lui, îl cam obține și pleacă, plecare care se obține mai ușor decît alte lucruri. Dar parcă nu asta e problema...

Din nenorocire, românii așteaptă mereu ceva de la alții... Au așteptat pe americani nu știu cîți ani, cred că e o tradiție. Cu patru secole înainte am așteptat să ne scape Occidentul de sub turci.

Dacă cursul reformist reușește în Europa de Est, ceea ce nu este sigur, sper să nu ocolească România. De altfel, conducerea de la București a reușit o performanță extraordinară: să-i facă pe români interesați de sovietici; revistele rusești — „Ogonniok“ de pildă, se citesc acum ca „Time“ sau „News Week“, pe sub mînă, împrumutate, cu poze care se taie, cu citate care se transmit... Cuvîntul „transparență“ n-a apărut niciodată în presa din țară, nici numele lui Walesa, nici „Solidarnost“, pentru care a apărut „sindicatele așa-zis libere“!... Și pentru că a venit vorba de Polonia, ceea ce s-a petrecut acolo eu îl consider marele eveniment al vieții mele și nu cred că voi avea șansa să trăiesc unul la fel. Îmi pare rău s-o spun dar românii reacționează la acest eveniment, n-aș spune negativ dar, mai degrabă, cu indiferență. E adevărat că s-a aflat puțin și, din acest punct de vedere, nici posturile străine n-au fost destul de generoase. Pentru Europa de Est, experiența poloneză rămîne fantastică iar românii, practic, știu puțin despre ea. Ei sunt tentați să creadă că a eșuat.

Una din marile performanțe ale sistemului de la București a fost tocmai crearea acestui stil național comunist. Un nou stalinism, care însă nu mai e responsabil de erorile lui Stalin, de Gulag și care, în plus nu acționează la ordinele Moscovei, dar care, nu e mai puțin comunist, decît comunismul de la Moscova. E o formulă care ar avea șanse și în Lumea a Treia: lideri mesianici cărora le-ar fi mai confortabil să ia și să păstreze puterea în numele unei ideologii cu vechime practică de 70 de ani și care garantează puterea pe viață, fără să fie nevoie pentru asta să fie performanți, ca în situația în care ar exista alegeri libere...

Toată lumea își închipuie în Occident că puterea trebuie să fie performantă. Ori performanța unei asemenea puteri stă în controlul generalizat pe care-l poate exercita și, din punctul ăsta de vedere, în

România este un triumf. Practic, sistemul controlează bucătăria, patul, gîndurile, lecturile, ochii oamenilor...*

Roumanie: nouvelles mesures contre les dissidents**

Les autorités roumaines ont, d'autre part, éloigné de Bucarest, le mathématicien Mikhai Botez, un esprit indépendent qui a toujours mis un point d'honneur à dire ce qu'il pensait — et ne craignait pas de rencontrer des étrangers, y compris des journalistes. Après avoir réussi pendant des années à se maintenir dans cette position périlleuse, il a été privé de son poste à l'université de Bucarest et affecté à un centre de calcul en province, à Tulcea, dans le delta de Danube. Dans un entretien publié par *l'Express,* fin mai, il déclarait notamment: „Ce qui est important, c'est que le pouvoir sache qu'il y a des gens qui disent non“. Il avait été agressé et battu à plusieurs reprises dans la rue par des „inconnus“ — notamment en février dernier.

Mihai Botez: pauvre Roumanie!

En Roumanie „l'ère Ceaușescu“ n'est-elle pas arrivée à un point crucial?

— Disons que le régime roumain est sans doute le plus „traditionnel“ de l'Est: c'est le communisme classique, celui des années 30 en Union Soviétique, où le triptyque „un peuple, un parti, un leader“, a laissé la place au seul leader, lequel se confond avec le Parti. Nous sommes dans la période d'exacerbation du culte du leader tel de sa famille (ce qui est une originalité roumaine). Le leader, aujourd'hui, veut poser sa marque sur tout ce qui se passe, tout ce qui s'est passé et tout ce qui se passera — à tout prix.

---

* Fragment din interviul acordat de Mihai Botez Antoniei Constantinescu, în ziarul *Lupta* (Franța), 22 septembrie, 7 octombrie 1987.

** Fragment din articolul apărut în *Le Monde*, 25 iunie 1987.

— Comme les démolitions qui ravagent plusieurs quartiers de Bucarest?

— On dit chez nous que Ceauşescu est si peu sûr de se faire place dans l'Histoire qu'il tente de se la ménager dans la géographie... Plus sérieusement, à une époque où plusieurs milliers de Roumains meurent, chaque année, du fait des restrictions alimentaires, du manque de chauffage ou de transports, il est difficile d'admettre que l'on bâtisse tant de palais, de monuments, de canaux à la gloire d'un leader.

— Le divorce entre le leader et la société ne s'en accroît-il pas d'autant?

— Dans tous les pays socialistes, il y a divorce entre la population et le pouvoir. En outre, ici, les gens sont tellement affaiblis par la pénurie, si découragés de leur impuissance qu'ils se replient sur leur famille et leur cercle d'amis, ou ils tentent de recréer des espaces de liberté, voire d'humanité, laissant la chose publique entièrement à la merci du pouvoir. L'apathie est si générale qu'une action quelconque n'est pas envisageable. Certes il arrive que les gens se plaignent, que des manifestations spontanées se produisent, comme récemment chez les étudiants de l'université de Iassy: de petites grèves éclatent même quelquefois, mais sans organisations ni coordination — et sans jonction entre le mouvement ouvrier et l'intelligentsia.

— Quelle est votre situation personnelle?

— Elle est loin d'être rose, naturellement, mais je n'ai espéré recevoir des fleurs pour dire ce que je pense et faire ce que je dis..."*

---

* Fragment din interviul acordat de Mihai Botez unui redactor al ziarului *L'Express* şi apărut în aceeaşi publicaţie la 29 mai 1997.

Romanian gives insider's view on communistic ills*

Although born and raised in a communist society, Romanian Mikai Botez has not let his citizenship stop him from speaking out against communist policy and theory.

The Romanian dissident offered little hope of a future with freedom in communist societies, outlining problems with communist practices. He also charged that leaders exercise control over their citizens by limiting their amount of economic prosperity.

Communist states exercise strength by maintaining a shortage of goods and materials, Botez said. People become vulnerable if they must rely on the government for food or other products.

„I am more tempted to see a cyclical movement periods of consumption are followed by periods of distribution", he said.

Romania, Botez said, is the most primitive of all communist societies in Eastern Europe.

„The case of Romania is a very interesting but sad one", he said. „It's called the sick man of Europe — the economy is a disaster and its citizens are living under an oppressive regime."

Un personaj atipic: Mihai Botez**

Dacă n-ar fi fost discret pînă la suavitate, Mihai Botez ar fi avut motive să ocupe scena în ultimii ani cu un aplomb neconcurabil. Căci era, în toate privinţele, *o figură atipică*, greu de clasat pe fundalul ultimelor două decenii de istorie romînească.

A fost mai întîi, înainte de 1989, un disident atipic: a adoptat atitudini radicale, de un curaj exemplar, fără să renunţe nici o clipă la expresia calmă şi la complicitatea umorului. Spunea lucruri teribile cu ecvanimitatea constatativă a celui care nu vorbeşte constrîns de umori neptuniene, ci de simple evidenţe. A inventat, ca să zicem aşa, disidenţa „ştiinţifică", rece, construită pe rigoare

---

* Fragment din articolul semnat de Julia Holmes, în *Indiana Daily Student*, 7 octombrie 1988.

** Fragment din articolul apărut în *Dilema*, nr. 133, 28 iulie — 3 august 1995

analitică mai mult decît pe furie. Avea aerul că nu provoacă la luptă, ci invită la rațiune. De aceea, discursul său critic, livrat cu afabilitate, fără scrîșnirea dinților, fără gesturi și formulări excesive, dădea o senzație de *firesc*, de bună-credință subînțeleasă, care va fi creat mari probleme tactice organelor de represiune.

Nu epitetul contondent era specialitatea lui Mihai Botez, ci mai degrabă metoda reducerii la absurd. E faimoasă Opoziția publică pe care a făcut-o, într-o ședință de partid, la ideea realegerii lui Ceaușescu în funcția de președinte al țării. Dinaintea unui „prezidiu" amuțit și a unei asistențe paralizate, el a vorbit despre incapacitatea „marelui erou", despre mentalitatea lui vetustă, despre „necesitatea rotirii cadrelor". Și, pentru a încununa totul, a formulat, „constructiv", o alternativă: Elena Ceaușescu, savant modern, de renume, infinit mai aproape de condiția unui conducător eficace. Un excelent exercițiu de retorică, mi-am spus cînd am auzit istoria aceasta, care făcea turul Bucureștilor. Conducătorul suprem era demolat sever într-o „principială" ambianță de partid, iar nevasta conducătorului era ridiculizată în aceeași ambianță, printr-un perfid omagiu. Îmi imaginam cu delicii zîzania concurențială născută, inevitabil, în familia Ceaușescu de îndată ce s-a raportat incidentul. În plus, autorul incidentului își asigurase abil impunitatea: cum să te atingi de cineva care, deși a spus lucruri necugetate despre președinte, are cuvinte atît de calde despre inefabila lui consoartă?

Asta despre umorul lui Mihai Botez. Un umor care n-avea nimic histrionic și care se împăca perfect cu o masculină, nesentimentală gravitate. Cînd mai tîrziu, în plin conflict cu autoritățile, a fost lovit ca din întmplare de un camion, a avut, de asemenea, „umorul" de a nu se lamenta peste măsură. Nu-i plăcea postura de victimă și încerca să asimileze episodul cu liniștea matură pe care și-o pierduseră agresorii. Și-a asumat întotdeauna convingerile pînă la capăt, indiferent de riscuri și calcule circumstanțiale. Și, ceea ce e într-adevăr atipic, nu i-a culpabilizat niciodată pe cei care aveau alte convingeri decît el. Îmi amintesc de o cină în casa unei prietene comune și de discuția în contradictoriu pe care am angajat-o cu el pe tema acțiunii disidente. Era de față și Gabriel Liiceanu. Amîndoi, în bună tradiție nicasiană, ne străduiam să-i demonstrăm (încercînd mai curînd să ne justificăm pe noi înșine) că lupta deschisă e fără șanse și deci fără sens. Că datoria

noastră e să facem cultură, să întreținem rația de oxigen într-o lume organizată spre a sufoca. Ar fi putut, de la înălțimea temerității lui, să ne disprețuiască. Ar fi putut să pledeze legitim și patetic pentru soluția *lui*. Dar n-a făcut-o, iar rezerva lui nu era nici ipocrită, nici condescendentă: înțelegea să-și trăiască adevărul propriu fără să diminueze adevărul celuilalt, ne-a ascultat răbdător, ne-a dat toată dreptatea pe care putea să ne-o dea și ne-a lăsat cu sentimentul că trebuie să ne vedem în continuare de treabă. La rîndul lui, și-a văzut și el de treabă, de pariul lui cu sine, de miza — pe muche de cuțit — a angajării sale.

După 1989, Mihai Botez a rămas un personaj atipic: n-a luat poza „eroului nerecunoscut", n-a ținut să se impună ca răzvrătit profesionist, nu s-a acrit. N-a așteptat invitații solemne, n-a cerut compensații retroactive. A rămas atent, disponibil, încercînd să înțeleagă nepărtinitor ceea ce se întîmplă și, dacă e nevoie, să ajute. A acceptat în cele din urmă un post incomod, luînd asupră-și imaginea destul de uzată a României. Și e sigur că, acolo unde el era prezent, România nu se făcea de rîs.

Decizia lui Mihai Botez de *a face* ceva, de a se înscrie *pragmatic* în labirintul tranziției l-a costat timp, sănătate și cîteva prietenii. Oameni care îl cunoșteau de mult l-au taxat dintr-o dată de „colaborator". Iar acum, pe mormîntul lui încă neașezat, se găsesc destui nesimțiți, destui nemernici care să agite calomnii de duzină: că a fost securist, comunist, ceaușist ș.a.m.d. Publiciști spălăciți din exil, informatori de mîna a treia din țară, foști disidenți frustrați, netrebnici de toate calibrele, care, pe vremea cînd Mihai Botez stătea singur în prima linie, își oblojeau poltroneria, s-au trezit acum să-l judece, să-l declare suspect în numele principiilor lor de carton.

De data aceasta, avem de-a face cu un sindrom *tipic* al locului: celui mai bun trebuie să-i dai la cap; trebuie să-l îneci în invidie, în prostie, în bășcălie de maidan. Trebuie să te plîngi mereu că lucrurile merg prost, dar să nu-ți riști obrazul în efortul de a le face să meargă bine. Trebuie să te plîngi că diplomații români sunt nereprezentativi, dar să interzici în același timp unor figuri reprezentative să intre în joc sub pedeapsa discreditării politice și morale. Trebuie, în sfîrșit, să-i socotești onorabili pe numeroșii parlamentari de toate culorile, care, de cinci ani, nu fac decît să clămpăne demn sau să tacă boierește în ședințe interminabile, și să

îl acoperi de oprobriu pe cel care consimte să asude, întrucît socoteşte că ţara nu e un subiect de frumoase compuneri patriotice, ci o slujbă grea, o nerăsplătitoare corvoadă.

Cu cîteva săptămîni în urmă, a făcut o vizită în România Bronislaw Geremek. Mi-am dat seama după două întîlniri că el reprezintă un tip de intelectual şi de politician care la noi nu s-a născut încă: echilibrat, nepripit, plin de amenitate, format în respectul dialogului, al reflexiei limpezi, al etichetei fără ştaif. Nu ridică vocea, nu e tenebros sau euforic, nu dă mocăneşte cu căciula de pămînt. Şi, mai ales, nu se ia în serios peste măsură cînd se mişcă printre realităţi promiscue şi trecătoare. La noi, dimpotrivă, se cultivă tirada stridentă, ieremiada sumbră, gesticulaţia, istericalele. În acest peisaj de o monotonă împestriţare, o singură excepţie: Mihai Botez. O figură atipică, într-adevăr, numai cineva ca el ar putea să ne reprezinte cuviincios într-o adunare croită după modelul Geremek. De aceea nici nu-l preţuim cu adevărat căci el e partea noastră *bună*, în care *nu* vrem să ne recunoaştem de teamă să nu ne pierdem farmecul picant, „latin“, „arhaic“, „tracic“, devenit de la o vreme un erzaţ de identitate.

Mi se spune că în presa poloneză a apărut de curînd, în tabăra antiprezindeţială, tema: „Lech Walesa — fost agent al Securităţii“. Mihai Botez este, aşadar, într-o bună companie. Nu putea să scape de o asemenea etichetă într-o ţară ca a noastră, în care toţi sunt securişti în afară de cei care chiar sunt.

Andrei Pleşu

I discovered the New World due to the International Visitors Program (IVP) and this discovery changed profoundly my entire life.

In fact, in 1975 I had the honour to be the first ever East-European scholar invited to address a US-based meeting of top-level futurists in a highly specialized session of the Second General Assembly of the World Future Society, in Washington D.C. But my personal application for an exit visa was turned down by the communist authorities. Then my friends from the US Embassy in Bucharest managed to include me in an exchange (bilateral) program I was personally not aware of, namely the IVP: they guessed correctly that, in that fuzzy period after the Helsinki Conference with its so-called "third basket" focusing on free circulation of people and ideas, it was much more difficult for the communist government to deny an application coming from USIS than one coming from an individual like me. I will probably never know who had this generous and extremely efficient initiative: and I mention here only a few of the wonderful people (they working) for the American Embassy to whom I will remain indebted forever – ambassador Harry G. Barnes jr, Richard N. Viets, Edward G. Mainland and Steve Chaplin. To my surprise, their strategy worked: I was allowed to pay a 30-days visit in the US during which I attended my futurist meeting but, much more important for me, I have the unique opportunity to travel intensively around the US, lecturing and meeting colleagues who then became friends. During this trip, and as a result of a conference at the Woodrow Wilson International Center for Scholars, Smithsonian Institution, Washington D.C., I received the invitation to become the first ever Romanian Fellow in this prestigious "living memorial" of Woodrow Wilson, an experience that transformed completely my professional and public life.

It is difficult to recollect, in a few words, the numerous funny adventures that accompanied my Columbus-like discovery of the New World, namely my 1975 first contact with the American people. I will mention only my confusi

(2)

at the George Washington University, when, probably mis-understanding the advices of my Bucharest friend concerning the legendary American "informality", I lectured in blue-jea. in front of an academic audience of distinguished gentlemen all wearing ties (and who explained me later that they were wearing business suits because they were aware of how formal and humorless are generally the East-European in such occasions); and I will also remember that, after my lecture at the University of California at Berkeley one of my host invited me for a picture with colleagues, mentioning that I was wearing the first tie seen in Berkeley in at least the last ten years...

But the main discovery was the fact that democracy is not only an utopian dream, but can also become the guideline of an human-oriented societal structure, in the spirit of the Founding Fathers of the Great American Nation. And this discovery transformed my entire life: I came back from the US committed to do all I was able to in order to do to see democracy at work in my beloved Romania.

Mihai Botez: autobiografie și confesiuni — manuscris

The President of the United States
of America

Dear Mr. President:

I have come here as a guest of your government and for this fact I am most grateful for your help and hospitality.

I am a Romanian who is a critic of my government and a dissident in the eyes of those who fight for human rights. I have been persecuted for adding my voice to the ongoing battle to better the life of my people, but continue to speak out on their behalf.

For this reason I am writing you today. Mister President, Romania is in need of your help. The increasing dispair and repression in my country have forced the people of of Romania to look to the Soviet Union and Secretary Gorbachov's politics of 'glasnost' for their hope. Depair has brought us to the point that 'glasnost' is more popular than democracy.

President Ceasescu is seen by the people of Romania as supported by the West. The benefits of Western trade and MFN never reaches the Romanian people. They see President Ceasescu's preoccupation with trade with the West, but do not see the results in their daily lives.

Mister President, the Romanian people need your help. I sent Congressman Wolf this letter on that matter. I hope and pray that you can join him and help me and my people.

Sincerely,
Mihai Botez
Mihai Botez,
Guest Scholar,
The Wilson Center,
Washington D.C.

Copie după scrisoarea adresată de Mihai Botez Președintelui S.U.A.

USIS BUCHAREST

UNITED STATES INFORMATION SERVICE
STRADA TUDOR ARGHEZI 7-9 • BUCHAREST, ROMANIA
TELEPHONE (40) (0) 10 40 40
FAX (40) (0) 12 03 96

March 7, 1995

Ambassador Mihai Botez
Embassy of Romania
1607 23rd St., NW
Washington, DC 20008

Dear Ambassador Botez:

The 55th anniversary of the International Visitors program is approaching, and the United States Information Agency is preparing to commemorate this milestone. Throughout September, the official anniversary month, a pamphlet will be published with anecdotes and reflections from former IVs about their programs and how the programs affected their lives, a poster will be printed to express USIA's appreciation for the councils of international visitors and other groups who have worked for the program, IVs will speak at various functions and events in the U.S., and op-ed pieces about the IV program will be printed in U.S. newspapers.

I would like to request that you, as a prominent former International Visitor, write a short essay or op-ed article on your IV experience and how it affected your life and career. This would be for possible publication in a newspaper or in the pamphlet. We would appreciate your participation and believe that you can certainly make a contribution to the continuation of the program in this way.

If you are willing to write an essay or op-ed piece, please respond affirmatively. The submission should be faxed to Assistant Cultural Affairs Officer Traci Parks by March 22, 1995. The fax number at the embassy in Bucharest is: [40-1] 210-0396. If you have any questions, I, or Ms. Parks, may be reached at [40-1] 210-4042.

Sincerely,

Christian Filostrat
Director
USIS Bucharest

Copie după scrisoarea adresată lui Mihai Botez de către Christian Filostrat, director USIS

UNIVERSITATEA BUCUREŞTI

Cabinetul Rectorului

Doamnei MAGDA BOTEZ
Soţia regretatului PROFESOR
şi AMBASADOR MIHAI BOTEZ

Bucureşti, 12 iulie 1995

Prin dispariţia prematură a Profesorului Mihai BOTEZ, Universitatea Bucureşti pierde pe unul din cei mai străluciţi reprezentanţi ai săi din ultimele decenii.

Universitatea Bucureşti a fost şcoala unde Mihai BOTEZ s-a format şi s-a remarcat ca un student de excepţie, devenind apoi un foarte tînăr şi valoros cercetător şi doctor în ştiinţe matematice. Universitatea Bucureşti a fost de asemenea beneficiara renumelui de savant futurolog care a atras generaţii de studenţi şi cercetători devotaţi şi recunoscători Profesorului Mihai BOTEZ pentru ce şi cum i-a învăţat şi i-a călăuzit să afle adevărul, folosind rigoarea matematicii şi curajul de a inova cu argumente ştiinţifice.

Alăturînd acestui omagiu, al profesorilor şi studenţilor din Universitatea Bucureşti, regretul personal de a nu fi fost mai îndelung în preajma sa, păstrez neştearsă imaginea recentei noastre întîlniri cînd liniştea şi seninătatea Ambasadorului Mihai BOTEZ împărtăşeau ştiinţa Profesorului de a preţui prezentul din perspectiva unui viitor al probabilităţilor demonstrate.

Împreună cu soţia mea, vă rog, Stimată Doamnă, să primiţi asigurarea întregii noastre consideraţii.

Sincere condoleanţe,

Emil CONSTANTINESCU
Rectorul Universităţii Bucureşti

Scrisoare de condoleanţe adresată de domnul Emil Constantinescu doamnei Magda Botez

FUNDAȚIA ROMÂNĂ PENTRU DEMOCRAȚIE

Cabinetul Președintelui

Doamnei VIORICA OANCEA
Editura LITERA, București

București, 12 iulie 1995

Alăturîndu-mă tutror celor care l-au cunoscut și prețuit pe Profesorul Mihai BOTEZ, vă rog să primiți sincerele mele condoleanțe și să mă considerați, și de această dată, alături de Dumneavoastră, în ireparabila pierdere suferită prin dispariția fulgerătoare a fratelui Dumneavoastră.

Vestea despărțirii de Profesorul Mihai BOTEZ ne-a găsit nepregătiți, așa cum, în urmă cu zece ani, despre surghiunirea Dizidentului Mihai BOTEZ noi, colegii săi din Universitate, am aflat tîrziu, cu stupefacție și copleșiți de neputință. Ar fi trebuit să știm; ar fi trebuit să-i mulțumim; am fi putut să-i urmăm exemplul.

Nu ne-a reproșat nimic, ne-a acceptat așa cum am fost, a sperat - poate - că reîntîlnirea va fi posibilă. Parțial ea a și fost, pentru o vreme, cînd iată, drumul său s-a desprins din nou de al nostru. Din nefericire prea devreme și mai înainte ca Profesorul Mihai BOTEZ să-și fi rostit ultima voință.

Vă rog, stimată Doamnă OANCEA, să transmiteți mamei Dumneavoastră și întregii familii condoleanțele mele și convingerea că, în hronicul Universității București, pilda Profesorului Mihai BOTEZ își va păstra locul cuvenit, în stimă și neuitare.

Al Dumneavostră,

Emil CONSTANTINESCU

Scrisoare de condoleanțe adresată de domnul Emil Constantinescu ~~doamnei~~ despre ~~Viorica Oancea, sora lui Mihai Botez~~ disidenta lui Mihai Botez

THE CARTER CENTER

2003 Oak Park Circle
Atlanta, GA 30324

Dear Magda,

In your note early last month, you had asked me to write a paragraph about Mihai during the time I knew him in Romania. I'm sorry to be slow but I've been traveling pretty steadily for the last six weeks. In fact, I'm writing this now on my lap top which I brought along with me to a conference on US interests in Africa which I'm attending outside of New York.

My memories of Mihai are particularly from the 1974-77 period when Betsey and I returned to Bucharest for the second time. In that period I was US ambassador. We started out in March 1974 in the house on Polona which had been the US ambassador's residence for some years, but before the summer was over the US had been offered the house on Kiselef near the Soviet Embassy in which Paul, Niculescu-Mizil had been living but which was better known as the erstwhile residence of Ana Pauker. Despite some of its history (for which I suppose we can't blame the house) we tried to make it a place where our Romanian friends would feel at home as much as possible. One way we did that was to show American films. And I can remember Mihai's coming to spend such evenings with us and our taking advantage of those occasions to hear his ideas about what was happening in the country and his own hopes and concerns.

At one level for us as Americans it was a relatively "easy" time because Ceausescu wanted good relations with the United States. So we were not often harassed nor were our friends for seeing us. But the trends which started to come to the fore after Ceausescu's visit to China and North Korea in the spring of 1871 were manifest in various small ways (denial of exit visas, more censorship, a greater demand for obsequiousness). I can remember one occasion when we had dinner with Mihai at a restaurant somewhere along Calea Victoriei and we walked back toward where he was then working. . What sticks in my mind was his telling us about some of the problems he was facing because of his ideas -something that he felt he could not have discussed in the restaurant.

Overall, whenever and wherever we met, Mihai was clearly his own person. He was someone who knew what was important and what was valuable and he knew the risks of holding such beliefs which did not correspond with the official "reality". He was not given to histrionics nor bragging. Because he spoke quietly, often with a touch of humor, he was, however, all the more impressive and moving. .

So ,Magda, I hope this is not too long.

As ever,

Harry Barnes

Copie după scrisoarea adresată doamnei Botez de către Harry Barnes, The Carter Center

The Permanent Representative of Italy to the United Nations

768

February 13, 1997

Dear Dr. Botez,

I was deeply moved by your recent letter, and comforted to learn that after a year and a half of wandering through oblivion, the letter that Claris and I wrote to you has finally made its way to you at your new address. The burden that you and your daughter have been asked to carry is very heavy, and I hope that my words can dispel, if only for a moment, the terrible feeling of loss that Mihai's passing has occasioned in all of us, particularly those who were closest to him.

I am of course more than willing to record my fond memories of Mihai for his biography.

Mihai Botez was an extraordinary diplomat and friend whom I always remember with great affection. The Mihai I knew was the pinnacle of balance, fairness, and intelligence. Shortly after my arrival in New York we met and I felt an immediate affinity with him. He was passionate about Italy, and used to call it "our Latin sister." It was only natural that we two should become the best of friends. Of his many fine qualities, one of the things I treasured most was his wonderful sense of humor and his ability to defuse tensions when the atmosphere became too strained. I remember in particular a series of meetings that he chaired for the summer session of the Economic and Social Council in 1994. At times the contrasts between the developing and the industrialized countries would become heated. Then we could always count on Mihai to step in and to help calm flaring tempers. That year the World Cup Soccer Championship was on in the United States. Mihai expressed congratulations to the countries of the winning teams, and his solidarity with those of the losers, getting everyone to laugh and loosen up just enough to get our discussions back on track.

In closing, Claris has asked me to also send her best wishes. Please let me know if I can be of any further assistance.

F. Paolo Fulci
Ambassador and Permanent Representative

Dr. Magda Botez
71? Country Club Drive
Ojai CA 93023

Copie după scrisoarea adresată doamnei Botez de către P. Paolo Fulci, reprezentant permanent al Italiei la ONU

NOV 19 '97 11:29 HOOVER INSTITUTION 5677 P.1

HOOVER INSTITUTION
ON WAR, REVOLUTION AND PEACE

Derar Dr Botez,

here is a brief encomium to Mihai

with warmest wishes

Robert Conquest

I am proud to have had Mihai Botex as a former colleague and , more importantly, a friend. He had one of the finest minds I have known . And he was one of the very best and very bravest of men in his desperate fight for decency and sanity against the dreadful fate which had overtaken his country.

„Sunt mândru să fi fost coleg și — mai important încă — prieten cu Mihai Botez. Era posesorul uneia din cele mai pătrunzătoare minți. El a fost unul din acei oameni extrem de buni și de curajoși, luptând din greu în favoarea decenței și a normalității, împotriva groaznicului destin care s-a abătut asupra țării sale."

Copie după scrisoarea adresată doamnei Botez de către Robert Conquest, Hoover Institution, *Stanford University*

Uneori, problemele comunismului sînt puse în termeni de alternativă cu problemele supraviețuirii. K. Jaspers spunea de pildă , că bomba atomică este preferabilă comunismului. Cunoscuta «zicală» despre «red or dead» propune aceeași dramatică alegere.

MIHAI BOTEZ